



# Brza procjena socijalnog uticaja pandemije kovida 19 u Crnoj Gori

## IZVJEŠTAJ



UNITED  
NATIONS  
MONTENEGRO



JOINT  
SDG  
FUND  
ACTIVATE!

# **Brza procjena socijalnog uticaja pandemije kovida 19 u Crnoj Gori**

## IZVJEŠTAJ

Septembar 2021. godine



## Sadržaj

Izrazi zahvalnosti .....	6
Skraćenice .....	8
<b>Osnovne informacije</b> .....	9
Trenutna situacija u vezi s pandemijom kovida 19 u zemlji.....	9
<b>Procjena</b> .....	13
Uvod.....	13
Podaci i metode istraživanja.....	14
Neposredan uticaj koronavirusa na domaćinstva u Crnoj Gori.....	15
Administrativni podaci iz Informatičnog sistema socijalnog staranja .....	16
Uticaj koronavirusa na najranjivije grupe .....	38
Djeca.....	38
Adolescenti i mladi .....	39
Starije osobe .....	49
Osobe s invaliditetom.....	52
Žrtve rodno zasnovanog nasilja.....	54
Djeca žrtve/svjedoci nasilja .....	63
Domicilni Romi .....	66
Izbjeglice (azilanti), stranci koji traže međunarodnu zaštitu, osobe bez državljanstva (u riziku od apatridije) .....	68
Migranti (sezonski radnici, stranci) .....	71
Lica koja se nalaze u zatvoru .....	74
Djeca u zatvoru i vaspitnoj ustanovi nezavodskog tipa.....	75
LGBTI populacija .....	76
Osobe u nepovoljnoj ekonomskoj situaciji koje ne koriste mjere socijalne zaštite.....	78
Podstanari .....	81
<b>Sažetak ključnih nalaza</b> .....	83
<b>Preporuke</b> .....	91
Specifične preporuke.....	91

## Izrazi zahvalnosti

Prikupljanje podataka na nivou zajednice sprovedeno je zahvaljujući doprinosu ovih partnera:

Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, Ministarstvo pravde, Ljudskih i manjinskih prava, institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, Uprava policije, Savjet za građansku kontrolu rada policije, Institut za socijalnu i dječju zaštitu, Centar za socijalni rad Bar i Ulcinj, Centar za socijalni rad Berane, Andrijevića i Petnjica, Centar za socijalni rad Bijelo Polje, Centar za socijalni rad Cetinje, Centar za socijalni rad Danilovgrad, Centar za socijalni rad Herceg Novi, Centar za socijalni rad Kotor, Tivat i Budva, Centar za socijalni rad Mojkovac i Kolašin, Centar za socijalni rad Nikšić, Šavnik i Plužine, Centar za socijalni rad Pljevlja i Žabljak, Centar za socijalni rad Podgorica, Golubovci i Tuzi, Centar za socijalni rad Plav i Gusinje, Dječji dom „Mladost“ u Bijeloj, Centar za djecu i Mlade „Ljubović“, JU Dom starih „Grabovac“ Risan, Dnevni centar za djecu sa smetnjama u razvoju i osobe s invaliditetom Pljevlja, NVO Udruženje mladih s hendikepom, NVO Phiren Amenca, NVO Centar za romske inicijative, NF Građanska alijansa, NVO Juventas, Crveni krst Crne Gore, NVO Roditelji, NVO Porodični centar, NVO Centar za prava djeteta, NVO Specijalna Olimpijada, NVO Pedagoški centar Crne Gore, NVO Centar za ženska prava, NVO SOS Podgorica, NVO SOS Nikšić, NVO Sigurna ženska kuća, UNICEF-ova Laboratorija inovacija za mlade, NVO Queer Montenegro, NVO LGBT Forum Progres, NVO Spektra, NVO Stana, NVO Moj dom, Udruženje podstanara.

Glavni tim, koji je koordinisao rad na ovoj brznoj procjeni socijalnog uticaja i doprinio Izvještaju, činili su:

Anica Anđelković, saradnica na projektu, IOM

Anjet Lanting, savjetnica za ljudska prava, Kancelarija rezidentnog koordinatorka Ujedinjenih nacija

Danilo Smolović, koordinatorka programa za socijalnu politiku, UNICEF

Igor Topalović, programski menadžer, UNDP

Jelena Miljanić, programska menadžerka, UNDP

Kaca Đuričković, programska menadžerka, UNDP

Maša Vučinić, projektna koordinatorka, UNDP

Miodrag Dragišić, zamjenik stalne predstavnice UNDP-ja i vođa tima / šef Sektora za socijalno uključivanje, UNDP

Nada Đurović-Martinović, koordinatorka u Programu dječje zaštite, UNICEF

Nikola Vulić, koordinatorka programa za razvoj adolescenata, UNICEF

Sanja Zindović, projektna koordinatorka, UNDP

Slavica Nikolić, nacionalna konsultantkinja, zajednički projekat UN-a u Crnoj Gori Activate!, UNICEF

Slobodan Raščanin, viši savjetnik za pravnu zaštitu, UNHCR

Stručnu podršku timu pružila je Olivera Komar, profesorica na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore i istraživačica.

Zajednički fond Ujedinjenih nacija za ciljeve održivog razvoja pruža podršku zemljama kako bi ubrzale napredak ka ostvarenju tih ciljeva. Fond objavljuje pozive sistemu Ujedinjenih nacija za sprovođenje transformativnih Zajedničkih programa pod vođstvom stalnih predstavnika UN u zemljama.

Cilj Fonda jeste da podstakne prelazak na integrisane transformativne javne politike, uspostavljanje strategija finansiranja za ciljeve održivog razvoja i strateška ulaganja za ostvarenje daljeg napretka u pravcu održivog razvoja. Agencije UN u Crnoj Gori uradile su Brzu procjenu socijalnog uticaja uz finansijsku podršku UNICEF-a i UNDP-a u okviru programa pod nazivom „Aktiviraj! Integrisana socijalna zaštita i zapošljavanje kako bi se ubrzao napredak za mlade ljude u Crnoj Gori“ koji je podržao Zajednički fond za ciljeve održivog razvoja. Taj program zajednički realizuju agencije UN, a Crnoj Gori pruža podršku na smanjenju siromaštva putem rada s onima koji su izostavljeni.

Da bi obuhvatio one koji su u najvećoj mjeri izostavljeni i pružio im podršku da ostvare svoj puni potencijal, program se koristi najnovijim naučnim metodama za kreiranje politike socijalne zaštite i za mobilizaciju mladih koji su na društvenim marginama.

## Skraćenice

CEDAW – Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena

OCD – Organizacija civilnog društva

CRPD – Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

CSR – Centar za socijalni rad

GREVIO – Ekspertska grupa za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici

IKT – Informaciono-komunikacione tehnologije

ILO – Međunarodna organizacija rada

IOM – Međunarodna organizacija za migracije

IJZ – Institut za javno zdravlje

IRF – Investiciono-razvojni fond

ISDZ – Institut za socijalnu i dječju zaštitu

Kovid 19 – Koronavirusna bolest, zarazna bolest izazvana novim koronavirusom (SARS-CoV-2)

MICS – Istraživanje višestrukih pokazatelja

MRSS – Ministarstvo rada i socijalnog staranja

NKT – Nacionalno koordinaciono tijelo za zarazne bolesti

NVO – Nevladina organizacija

RCO – Kancelarija rezidentne koordinatorke Ujedinjenih nacija

UIKS – Uprava za izvršenje krivičnih sankcija

UNDP – Program Ujedinjenih nacija za razvoj

UNICEF – Dječji fond Ujedinjenih nacija

UNHCR – Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice



# Osnovne informacije

## Trenutna situacija u vezi s pandemijom kovida 19 u zemlji

Od kada je zabilježen prvi slučaj korona bolesti, Svjetska zdravstvena organizacija je 11. marta 2020. godine proglasila globalnu pandemiju, a do danas<sup>1</sup> je zabilježeno preko 172 miliona slučajeva infekcije i preko 3,7 miliona slučajeva preminulih od posljedica ove bolesti<sup>2</sup>. Samo u nedjelji zaključno s 1. junom 2021. godine zabilježeno je preko 3,5 miliona novih slučajeva zaraze, i preko 78.000 smrtnih ishoda. I pored i dalje izuzetno visokih brojeva, to je bila četvrta nedjelja zaredom da broj novih slučajeva globalno opada, odnosno peta nedjelja zaredom u kojoj je broj smrtnih ishoda u padu.

Većina država započela je proces imunizacije stanovništva protiv koronavirusa, dok je u nekim državama proces već u odmakloj fazi. Prve doze vakcina odobrene su krajem novembra 2020. godine, a vakcinacija je započeta već početkom decembra. Ukupno, do sada<sup>3</sup> je administrirano preko dvije milijarde vakcina na globalnom nivou. Na nivou Evropske unije, administrirano je preko 255 miliona vakcina, i prema dostupnim podacima 39% stanovništva primilo je makar jednu dozu vakcine, dok je 19% u potpunosti vakcinisano u 27 zemalja EU.<sup>4</sup> Sve države svijeta nastoje što brže vakcinisati što veći broj stanovnika da bi suzbile širenje virusa, i spriječile stvaranje i brzo množenje novih mutacija (sojeva/varijanti) virusa, što predstavlja jedan od najvećih izazova trenutne borbe protiv ove bolesti.

Crna Gora nije izuzetak, i u dijelu je zemalja koje ulažu veliki napor da što brže i efikasnije administriraju vakcine protiv koronavirusa. Epidemiološka situacija u zemlji, prema dostupnim podacima znatno je bolja nego krajem 2020. odnosno početkom 2021. godine. Trenutno<sup>5</sup> je u Crnoj Gori 701 aktivni slučaj, dok su 83 osobe hospitalizovane zbog bolesti izazvane koronavirusom. Od prvog zabilježenog slučaja u Crnoj Gori 17. marta 2020. godine, prema zvaničnim podacima bilo je preko 99 hiljada slučajeva zaraze koronavirusom. Od posljedica ove bolesti 1.587 građana izgubilo je život.

1 Podaci na dan 3. jun 2021. godine.

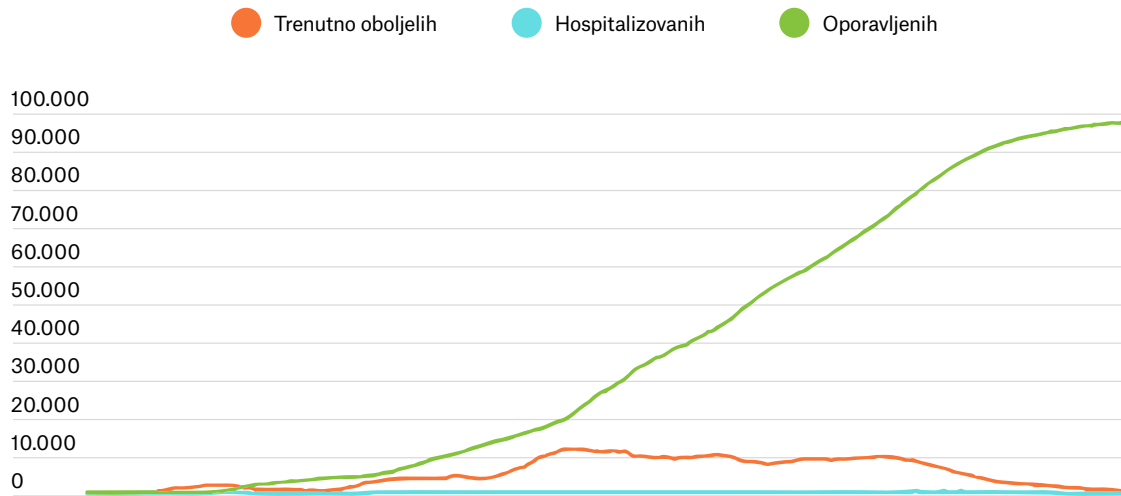
2 <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, pristupljeno 3. juna 2021. godine.

3 Podaci na dan 3. jun 2021. godine.

4 <https://www.bloomberg.com/graphics/covid-vaccine-tracker-global-distribution/>, pristupljeno 3. juna 2021. godine.

5 Podaci na dan 3. jun 2021. godine.





Slika 1: Trend oboljelih, hospitalizovanih i oporavljenih od koronavirusa u Crnoj Gori. Izvor: <https://www.ijzcg.me>, pristupljeno 3. juna 2021. godine

Proces vakcinacije protiv koronavirusa u Crnoj Gori počeo je nešto kasnije u odnosu na druge evropske zemlje. Prva vakcina u Crnoj Gori administrirana je 20. februara 2021. godine. Ipak, u poređenju s drugim zemljama Crna Gora je relativno brzo vakcine učinila dostupne cijeloj punoljetnoj populaciji. U Crnoj Gori su do danas, u različitim količinama, dostupne četiri vrste vakcina: kineska Sinofarm vakcina, ruska Sputnik V, zatim Astra Zeneka (Vaxzevria) vakcina koju je razvio britanski Univerzitet u Okfordu u saradnji s britansko-švedskim farmaceutskim kompanijama, i Pfizer-BioNTech vakcina američko-njemačkih farmaceutskih kompanija. Do danas<sup>6</sup> je administrirano 136.588 prvih doza ovih vakcina i 93.215 drugih doza.<sup>7</sup> To znači da je preko 22% stanovnika Crne Gore koji su primili prvu dozu, dok je 14,7% onih koji su u potpunosti imunizovani s obje doze vakcine. Pred institucijama sistema je izazov da obezbijede dovoljne količine vakcina za cijelu populaciju, ali i da motivišu što veći broj građana da se prijave za vakcinaciju protiv koronavirusa.

Pored procesa vakcinacije, Crna Gora se protiv koronavirusa bori i mjerama koje propisuje Savjet za borbu protiv korona virusa. Riječ je o tijelu koje je formirano na sjednici Vlade Crne Gore 11. decembra 2020. godine, a koje je naslijedilo nadležnosti nekadašnjeg Nacionalnog koordinacionog tijela za zarazne bolesti (NKT). Usljed popravljavanja epidemiološke situacije u zemlji, Savjet je uklonio brojne zabrane koje su radi suzbijanja koronavirusa prije bile na snazi. Danas su na snazi zabrana masovnog okupljanja (više od 50 lica), te zabrana rada noćnih klubova, kafića i restorana nakon ponoći. Građani i dalje moraju nositi maske u zatvorenom prostoru i držati fizičku distancu od 2 m na otvorenom i u zatvorenom prostoru. Granice su u potpunosti otvorene za sve koji u Crnu Goru ulaze iz Hrvatske, Srbije, Kosova, Bosne i Hercegovine, Albanije, Sjeverne Makedonije, Rusije, Bjelorusije i Ukrajine. Ulazak iz drugih zemalja u Crnu Goru moguć je uz posjedovanje negativnog testa na koronavirus ili pozitivnog testa na koronavirus antitijela. Svi koji su u potpunosti vakcinisani, mogu slobodnu ući u Crnu Goru, bez obzira na to iz koje zemlje dolaze.

<sup>6</sup> Podaci na dan 3. jun 2021. godine.

<sup>7</sup> <https://www.covidodgovor.me>, pristupljeno 3. juna 2021. godine.







Riječ je o mjerama kojima se nastoji pospješiti ekonomska aktivnost da se pored zdravstvenih posljedica Crna Gora ne bi suočila i s ekonomskim posljedicama izazvanim širenjem koronavirusa. S tim ciljem Vlada je krajem aprila 2021. godine predstavila mjere podrške privredi i građanima za drugi kvartal 2021. godine. Te mjere su posebno u fokusu imale održanje likvidnosti privrede, očuvanje nivoa zaposlenosti, te dodatnu podršku privredi u susret ljetnjoj turističkoj sezoni. Procijenjena vrijednost tog paketa mjera je preko 166 miliona eura. Iz pomenutog paketa mjera, najvažnija je kreditna podrška privredi, koja se realizuje u nekoliko faza, sa ciljem da se za privredu obezbijedi 110 miliona eura kreditnih sredstava. Takođe, nastavljen je program subvencionisanja zarada koji u kontinuitetu traje od aprila 2020. godine. Prema procjenama Vlade, u okviru tog paketa mjera biće podržano oko šest hiljada privrednih subjekata i preko 20 hiljada zaposlenih u Crnoj Gori.











# Procjena

## Uvod

Sistem UN u Crnoj Gori je snažan saveznik Vlade kako u neposrednom, tako i u dugoročnom odgovoru na pandemiju bolesti kovid 19. Planom pripremljenosti i odgovora Crne Gore, koji je zajednički izrađen, Vlada je izrazila interesovanje za saradnju s UN u smislu koordinacije, planiranja, pripremljenosti i društveno-ekonomskog odgovora.

Iako je kriza otkrila i dodatno pogoršala već postojeće slabosti, ujedno nas je i potakla na inovativno promišljanje i traženje rješenja kako se što bolje oporaviti – tako što ćemo raditi fleksibilnije, efikasnije i s više sinergije. Do decembra 2020. godine, sistem UN utrošio je u Crnoj Gori 7,64 milion USD (5,96 miliona novih sredstava i 1,67 miliona reprogramiranih sredstava), kao podršku za mjere odgovora na kovid 19 putem nabavke medicinske opreme, aktivnosti javnog zastupanja i tekućeg programskog rada prilagođenog ovoj novoj realnosti. Nadalje, sistem UN je svoj glavni doprinos dao u oblasti prikupljanja podataka i analiza, odnosno u vezi s procjenom i analizom društveno-ekonomskog uticaja pandemije bolesti kovid 19 na pojedince, domaćinstva (pogotovo na djecu) i privredu.<sup>8</sup>

Kao prvi korak saradnje Vlade i UN-a, sprovedena su dva ciklusa brze procjene socijalnog uticaja koronavirusa na posebno ranjive grupe stanovništva. Prvi ciklus procjene uticaja pokrio je period od nastupanja pandemije od kraja aprila, a drugi od kraja aprila do druge polovine juna. Procjenu su zajedno sprovele agencije UN (IOM, UNDP, UNHCR, UNICEF) i Kancelarija rezidentne koordinatorke UN (RCO), uz doprinos UNOPS-a i ILO-a.

Treća brza procjena teži da pruži detaljan uvid u socijalni uticaj krize izazvane pandemijom novog koronavirusa na grupe stanovništva u Crnoj Gori koje su ranije identifikovane kao ugrožene. Osim toga, kroz procjenu su se nastojale identifikovati nove društvene grupe koje su usljed krize postale izuzetno ranjive, s posebnim naglaskom na prethodnih šest mjeseci. Utemeljena na nacionalnim i međunarodnim standardima i obavezama u pogledu zaštite ljudskih prava i zaštite izbjeglica, ova procjena polazi od koncepta *leave no one behind*<sup>9</sup>, koji je u saglasju s *Agendom održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine*. Cilj procjene jeste da donosiocima odluka pruži dokaze na osnovu kojih će prilagođavati tekuće i buduće politike i programske intervencije za ublažavanje negativnih posljedica pandemije na stanovništvo Crne Gore, s posebnim fokusom na zaštitu osnovnih prava onih najugroženijih.

8 UNCT Results Report for 2020 which outlines key results in COVID response in last year are available at the following link:

[https://montenegro.un.org/sites/default/files/2021-04/UNCT%20Montenegro%202020%20Results%20Report\\_0.pdf](https://montenegro.un.org/sites/default/files/2021-04/UNCT%20Montenegro%202020%20Results%20Report_0.pdf)

9 „Ne ostaviti nikoga” – ključni princip Agende 2030. za održivi razvoj. Predstavlja nedvosmisleno rješenje zemalja UN da iskorijene siromaštvo u svim oblicima, ukinu diskriminaciju i isključenost, tj. umanje nejednakosti i ranjivosti koje čine da se ljudi zanemaruju, čime se podriva ostvarivanje potencijala kako pojedinaca tako i cijelog čovječanstva.





## Podaci i metode istraživanja

Kao i kod prva dva talasa brze procjene, i kod trećeg je tim za procjenu koristio kombinovane metode prikupljanja podataka o uticaju i iskustvu različitih segmenata stanovništva, uključujući one koji su u Crnoj Gori najviše pogođeni pandemijom koronavirusa. Podaci su prikupljeni tokom aprila i maja 2021. godine.

Situacija u kojoj se nalazi **opšta populacija** procijenjena je korišćenjem **kvantitativnih istraživanja javnog mnjenja na uzorku od 1.063 ispitanika iz domaćinstava** koje je sproveo IP-SOS Strategic Marketing. Glavne karakteristike ovog ispitivanja javnog mnjenja bile su sljedeće:

- Za telefonski dio istraživanja korišćen je dvoetafni slučajni stratifikovani uzorak koji je reprezentativan na nacionalnom i regionalnom nivou (sjever, centar, jug), dok je za dio istraživanja ispitivanog putem interneta korišćen jednoetafni stratifikovani uzorak.
- Podaci su poststratifikovani po polu, starosti, mjestu stanovanja (urbano/ruralno) i po regionu.
- Podaci su prikupljeni telefonskim anketiranjem uz korišćenje računara (CATI) u obje etape uz dodatak onlajn anketiranja uz korišćenje računara (CAWI) u prvoj etapi.
- Veličina uzorka bila je 1063 ispitanika/ispitanica starijih od 18 godina.
- Na ovaj način prikupljeni podaci omogućavaju preciznost mjerenja od  $\pm 3,21\%$  za pojave s incidencom od 50%.

S obzirom na to koliko je ograničavanje kontakta važno radi zaštite javnog zdravlja, podaci su prikupljeni tehnikama koje minimizuju lični kontakt, putem telefona i interneta.

Zbog nemogućnosti da se kvantitativnim istraživanjem koje obezbjeđuje reprezentativnost na nivou Crne Gore dobiju informacije o pojedinačnim ranjivim grupama, pristupilo se dodatnom **kvalitativnom prikupljanju podataka i informacija** na nivou ovih grupa. Podaci o sljedećim ciljnim grupama prikupljeni su putem strukturiranih intervjua:

Grupa	Broj ispitanika/ispitanica
Djeca <sup>10</sup>	352 roditelja/staratelja, 225 žena i 85 muškarca
Adolescenti	320 ispitanika/ispitanica, 248 djevojaka i 72 mladića
Starije osobe	70 ispitanika/ispitanica, 38 žena i 32 muškarca
Osobe s invaliditetom	49 ispitanika/ispitanica, 30 žena, a 19 muškaraca
Domicilni Romi	35 ispitanika/ispitanica, od čega domicilna lica – 31, a raseljena lica – 4
Izbjegllice (azilanti), stranci koji traže međunarodnu zaštitu, osobe bez državljanstva (u riziku od apatridije)	96 ispitanika/ispitanica, 74 muškarca i 22 žene
Migranti (sezonski radnici, stranci)	23 ispitanika/ispitanica, 11 žena i 12 muškaraca

<sup>10</sup> Grupa je obuhvatila djecu sa smetnjama u razvoju, romsku djecu, djecu koja žive u domaćinstvima s jednim roditeljem, djecu čiji su roditelji/staratelji imali istoriju upotrebe psihoaktivnih supstanci, djecu iz porodica koje primaju socijalnu pomoć („materijalno obezbjeđenje porodice“) i djecu u hraniteljskim porodicama.



Grupa	Broj ispitanika/ispitanica
LGBTI zajednica	31 osoba iz LGBTI zajednice: dvije koje se identifikuju kao osobe ženskog pola, dvije kao osobe muškog pola, pet kao lezbejke, sedam kao gej osobe, tri kao homoseksualci, devet kao transeksualci, jedna kao biseksualac i dvije kao nebinarne osobe
Osobe u nepovoljnoj ekonomskoj situaciji koje ne koriste mjere socijalne zaštite	30 ispitanika/ispitanica, šest muškaraca i 24 žene
Podstanari	47 ispitanika/ispitanica

Za određene specifične grupe nije bilo moguće sprovesti intervjue iz različitih razloga, poput etičkih pitanja (izbjegavanje mogućih posljedica i rizika od dvostruke traumatizacije) ili fizičkih prepreka (zaštita identiteta, na primjer). U takvim slučajevima, informacije su se prikupljale posredstvom nadležnih institucija i organizacija civilnog društva koje su u kontaktu s tim grupama, a kao sekundarni izvor informacija korišćeni su i medijski izvještaji. To su ove grupe:

- **Žrtve rodno zasnovanog nasilja**
- **Djeca žrtve/svjedoci nasilja**
- **Osobe u pritvoru, uključujući djecu u zatvoru i vaspitnoj ustanovi nezavodskog tipa.**

Konačno, korišćeni su i administrativni podaci iz Informativnog sistema socijalnog staranja (socijalni karton) u vezi sa zahtjevima građana za jednokratnu novčanu pomoć, da bi se potkrijepile analize uticaja koronavirusa na socijalni i na ekonomski status stanovništva.

**Djeca nijesu intervjuisana lično da bi se obezbijedilo poštovanje strogih etičkih standarda prilikom istraživanja, prikupljanja i analiziranja podataka. Svi podaci prikupljeni su od odraslih, pa i oni koji su se ticali djece.**

Tokom sprovođenja Brze procjene nijesu prikupljeni niti pohranjivani lični podaci – tome je posvećena posebna pažnja kako bi se osiguralo da identitet sagovornika ne bude otkriven u samom izvještaju.

## **Neposredan uticaj koronavirusa na domaćinstva u Crnoj Gori**

Za potrebu procjene efekata pandemije koronavirusa na opštu populaciju građana Crne Gore sprovedeno je kvantitativno istraživanje javnog mnjenja.

Upitnik je sadržao određeni broj pitanja koja su u identičnom obliku postavljena u prva dva talasa istraživanja – u aprilu i junu 2020. godine. Tako je obezbijedena uporedivost dijela podataka koji se odnose na posmatrani trenutak u odnosu na dva perioda 2020. godine.

Pored pitanja koja se ponavljaju, upitnik je dopunjen novim pitanjima da bi se bolje opisala situacija u analiziranom periodu, kao što je, na primjer, učenje na daljinu.

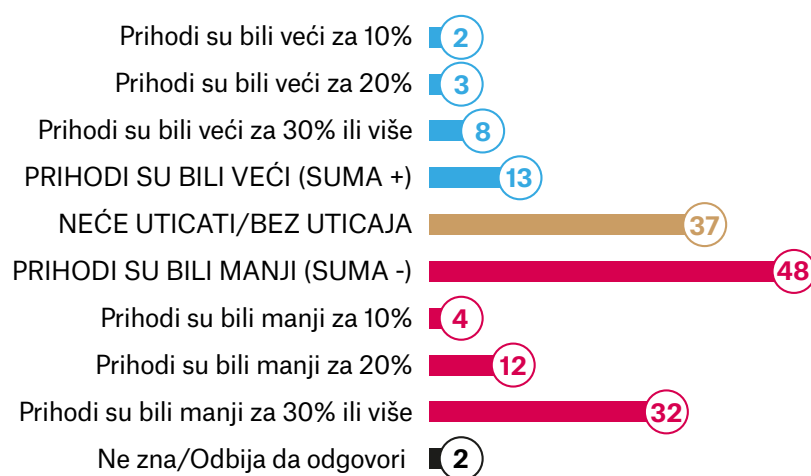
## Procjena efekata koronavirusa na finansijsku situaciju građana

Prvo pitanje iz istraživanja javnog mnjenja odnosilo se na to da ispitanici/ispitanice procijene kakav je uticaj na njihovo stanje i na socioekonomsko stanje njihove porodice imala pandemija koronavirusa u posljednjih šest mjeseci. Rezultati ukazuju na to da je blizu polovine građana u Crnoj Gori imalo manje prihode u posljednjih šest mjeseci u odnosu na period prije pandemije koronavirusa. Dodatno, trećina ispitanika/ispitanica navodi da su im prihodi bili manji za 30% ili više. Udio građana koji su imali povećane prihode čini 13%.

S druge strane, skoro dvije petine građana navodi da u prethodnih šest mjeseci koronavirus nije uticao na njihovu finansijsku situaciju i finansijsku situaciju njihove porodice. To su, prije svega, građani stariji od 60 godina, te ispitanici/ispitanice koji žive u jednočlanim i dvočlanim domaćinstvima.

U istraživanju sprovedenom u maju 2020. godine, 50% ispitanika/ispitanica tvrdilo je da su im se prihodi smanjili, dok sada isto tvrdi 46%. S druge strane, tada je 45% ispitanika/ispitanica tvrdilo da pandemija nije uticala, dok sad to tvrdi manje – 37% ispitanika/ispitanica. Osnovna razlika nastaje među onima kojima su se prihodi povećali. U maju 2020. godine da su se prihodi povećali tvrdilo je 3% ispitanika/ispitanica, dok sad to tvrdi 13% njih. **Na osnovu tih podataka mogli bismo zaključiti da se finansijska situacija u domaćinstvima počela popravljati.**

### Prihodi od septembra 2020. godine

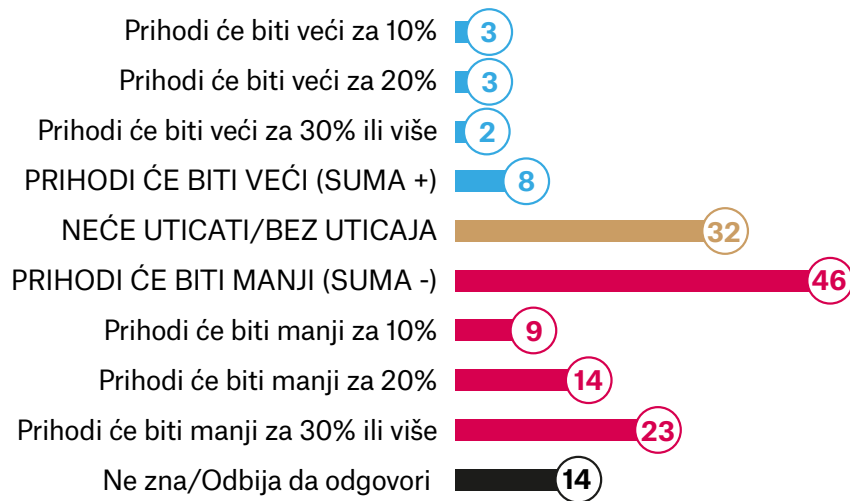


Grafik 1: Da li je novi koronavirus uticao na finansijsku situaciju Vas i Vaše porodice u posljednjih šest mjeseci u odnosu na situaciju prije pandemije koronavirusa? Baza: Ukupna ciljna populacija, N = 1.063

Kad se uzmu u obzir očekivanja uticaja novog koronavirusa na finansijsku situaciju u naredna tri mjeseca, skoro polovina građana procjenjuje da će im prihodi biti smanjeni. Smanjenje prihoda za 30% ili više očekuje blizu jedne četvrtine građana, prije svega bračni parovi s djecom. S druge strane, 8% građana očekuje povećanje prihoda dok trećina građana smatra da neće biti uticaja na njihovu finansijsku situaciju i među njima značajan udio čine građani uzrasta od 18 do 29 godina i građani višeg ili visokog nivoa obrazovanja.

Ako uporedimo s prethodnim talasima istraživanja, vidimo da su ispitanici/ispitanice manje pesimistični nego u aprilu 2020. godine kad je 60% njih očekivalo smanjenje, ali nešto manje optimistični nego u junu 2020. godine kad je smanjenje očekivalo 42% domaćinstava.

## Očekivanja za naredna 3 mjeseca (april - jun 2021.)

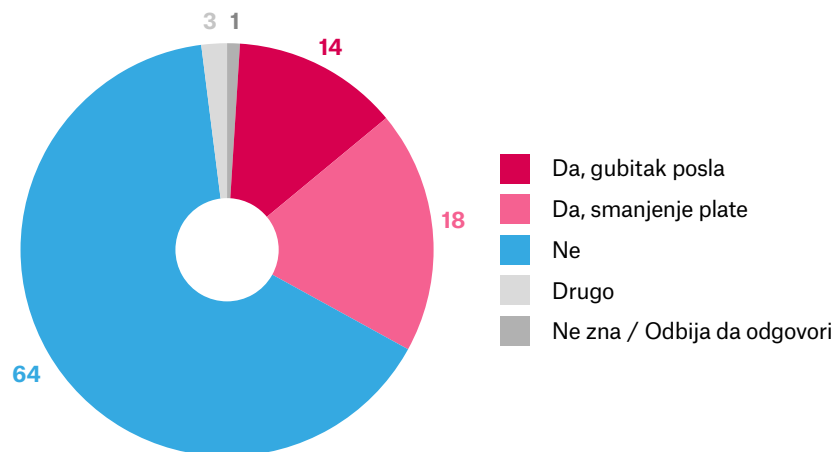


Grafik 2: Po Vašoj procjeni, kako će se efekti novog koronavirusa odraziti i na finansijsku situaciju Vas i Vaše porodice u naredna tri mjeseca (april – jun 2021) u poređenju sa situacijom prije pandemije koronavirusa? Baza: Ukupna ciljna populacija, N = 1.063

### Uticaj pandemije koronavirusa na status zaposlenja članova domaćinstva

Skoro dvije trećine ispitanika/ispitanica navodi da pandemija koronavirusa nije imala uticaj na njihov status zaposlenja. Njih 18% navodi da je dovela do smanjenja plate, i to prije svega građani s juga Crne Gore, dok 14% ističe da su izgubili posao i među njima je značajan udio građana osnovnog i nižeg nivoa obrazovanja.

### Da li je situacija s pandemijom kovid 19 uticala Vaš status zaposlenja?



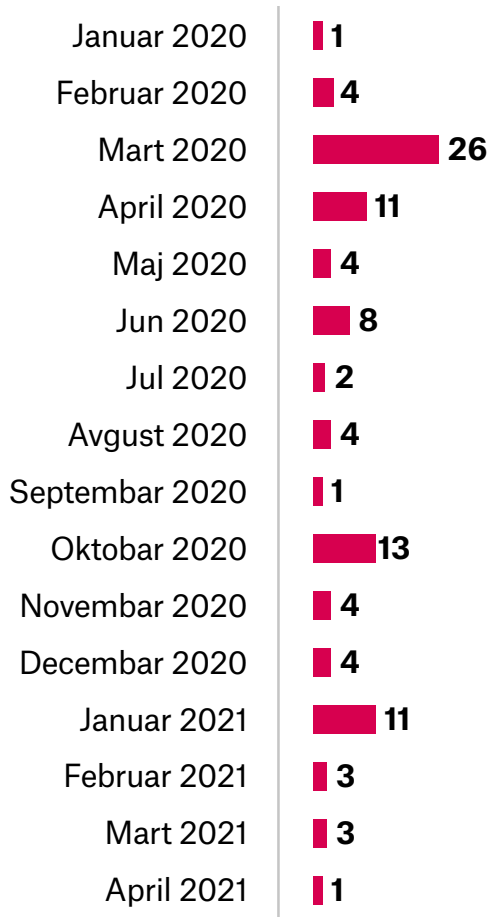
Grafik 3: Da li je situacija s pandemijom kovid 19 uticala Vaš status zaposlenja, baza: Oni koji su bili formalno ili neformalno zaposleni prije izbijanja pandemije virusa korona (54% ukupne ciljne populacije)

Ovi podaci su gotovo identični s podacima iz maja 2020. godine kad je 64% ispitanika/ispitanica tvrdilo da pandemija nije uticala na njihov status zaposlenja, 14% da je dovela do gubitka posla, a 20% do smanjenja plate.





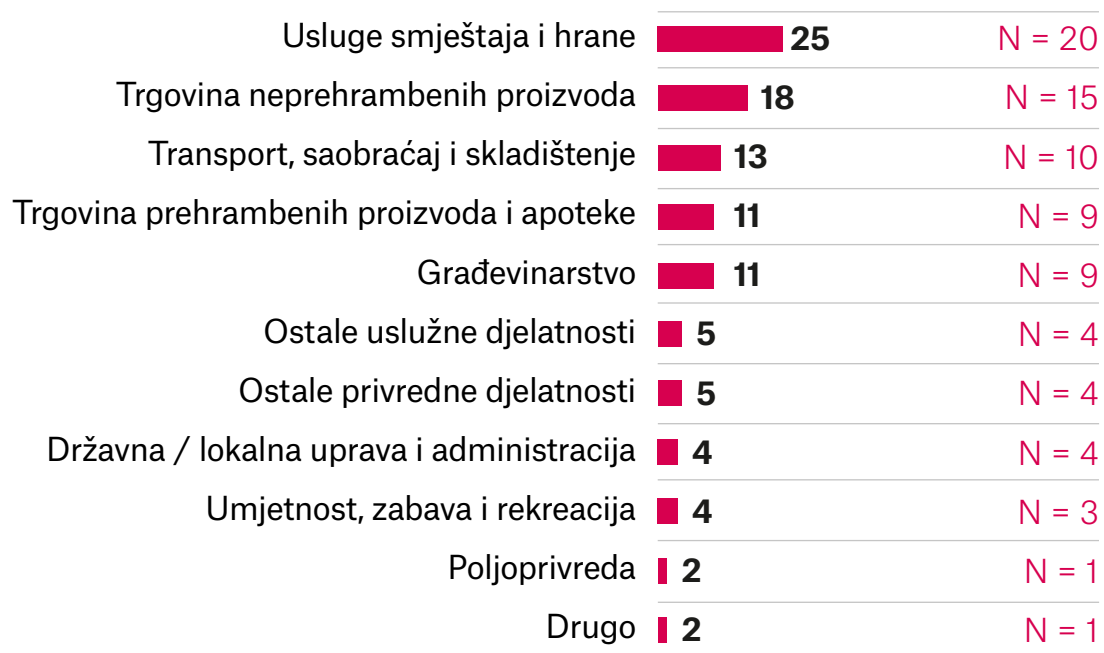
Oni koji su na posljednjem istraživanju odgovorili da su usljed pandemije **izgubili posao**, pitani su kad se taj gubitak desio. Podaci govore da je najveći talas otpuštanja bio u martu 2020. godine kad je posao izgubilo 26% onih koji su izgubili posao, a zatim u oktobru 2020. godine (13%), pa u januaru ove godine (11%).



Grafik 4: Ako ste izgubili posao, kad je to bilo? Baza: Oni koji su izgubili posao (8% ukupne populacije)

Posao su gubili najviše građani u sektoru usluge smještaja i hrane, zatim u trgovini neprehrambenih proizvoda. I u maju 2020. godine, najviše ispitanika/ispitanica od onih koji su izgubili posao radilo je u sektoru ugostiteljstva i prehrane, dok je građevinarstvo bilo na drugom mjestu.





Grafik 5: Ako ste izgubili posao, u kom sektoru ste radili? Baza: Oni koji su izgubili posao (8% ukupne populacije)

Četiri od pet građana koji su izgubili posao usljed pandemije koronavirusa taj posao obavljali su tokom cijele godine, dok je za petinu njih u pitanju bio sezonski posao.

S druge strane, među građanima kojima je situacija s pandemijom koronavirusa uticala na **smanjenje plate**, petina njih navodi da im je plata smanjena u martu 2020. godine, a 13% u aprilu prošle godine. Sveukupno, polovina građana kojima je plata smanjena usljed pandemije doživjeli su to smanjenje u periodu od marta zaključno s junom 2020. godine.



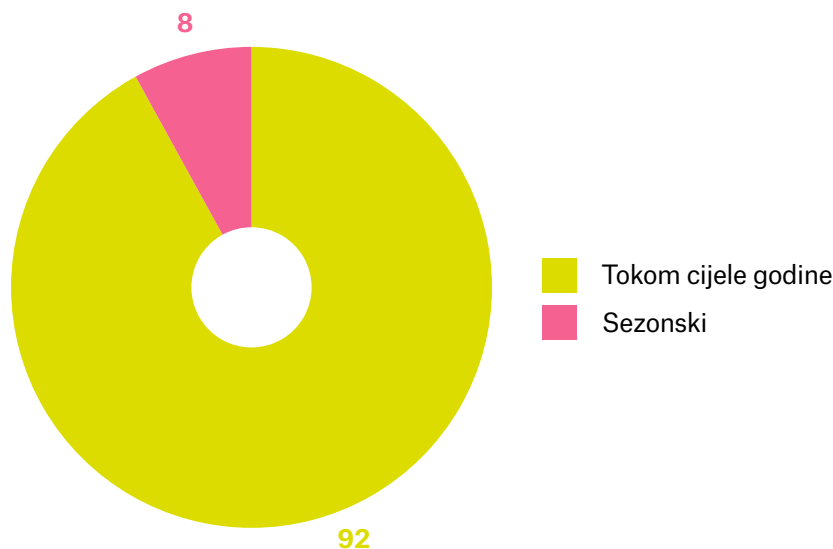
Grafik 6: Ako jesu, kad su Vam smanjili platu? Baza: Oni kojima je smanjena plata (10% ciljne populacije)

Smanjenje plate najčešće su imali građani koji rade u sektoru usluga smještaja i hrane, potom oni koji rade u državnoj ili lokalnoj upravi i administraciji.

Usluge smještaja i hrane	<b>23</b>	N = 23
Državna / lokalna uprava i administracija	<b>16</b>	N = 16
Građevinarstvo	<b>12</b>	N = 13
Transport, saobraćaj i skladištenje	<b>10</b>	N = 10
Ostale uslužne djelatnosti	<b>10</b>	N = 10
Trgovina neprehrambenih proizvoda	<b>8</b>	N = 8
Trgovina prehrambenih proizvoda i apoteke	<b>8</b>	N = 8
Ostale privredne djelatnosti	<b>4</b>	N = 5
Umjetnost, zabava i rekreacija	<b>2</b>	N = 2
Poljoprivreda	<b>2</b>	N = 2
Drugo	<b>5</b>	N = 5

Grafik 7: Ako su Vam smanjili platu, u kom sektoru radite? Baza: Oni kojima je smanjena plata (10% ukupne populacije)

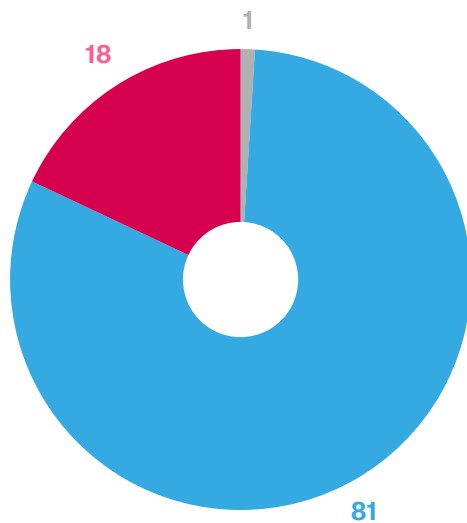
Najveći broj građana kojima je usljed pandemije koronavirusa smanjena plata, posao na kojem im je smanjena plata obavljaju tokom cijele godine. I iz ovog podatka vidimo da su posljedice koje su nastupile dugotrajnije i da ne pogađaju samo privremene i povremene poslove.



Grafik 8: Ako su Vam smanjili platu, da li taj posao obavljate tokom cijele godine ili sezonski? Baza: Oni kojima je smanjena plata (10% ukupne ciljne populacije)

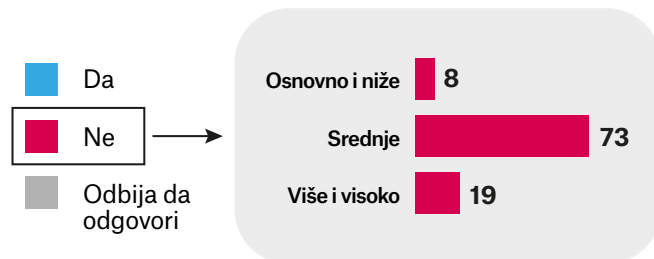
Među građanima Crne Gore koji su trenutno formalno ili neformalno zaposleni skoro petina navodi da trenutno nemaju plaćen radni staž (penziono i zdravstveno osiguranje, tj. plaćene poreze i doprinose) i među njima najveći udio imaju građani srednjeg nivoa obrazovanja.

**Da li trenutno imate plaćen radni staž  
(penziono i zdravstveno osiguranje tj.  
plaćeni porezi i doprinosi)?**



Baza: Oni koji su trenutno formalno ili neformalno zaposleni  
(46% od ukupne ciljne populacije)

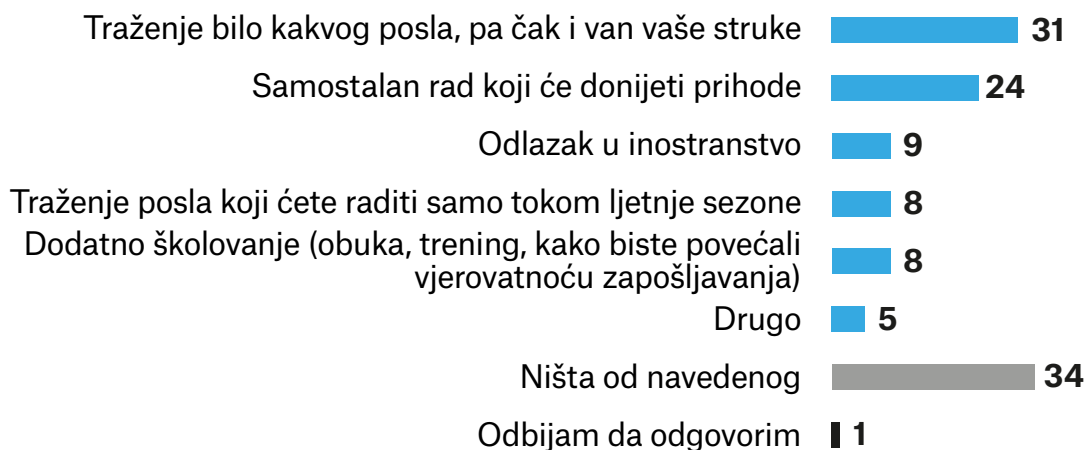
**Nivo obrazovanja građana kojima  
trenutno nije plaćen radni staž**



Baza: Oni koji su trenutno formalno ili neformalno zaposleni ali im trenutno nije plaćen radni staž  
(9% od ukupne ciljne populacije)

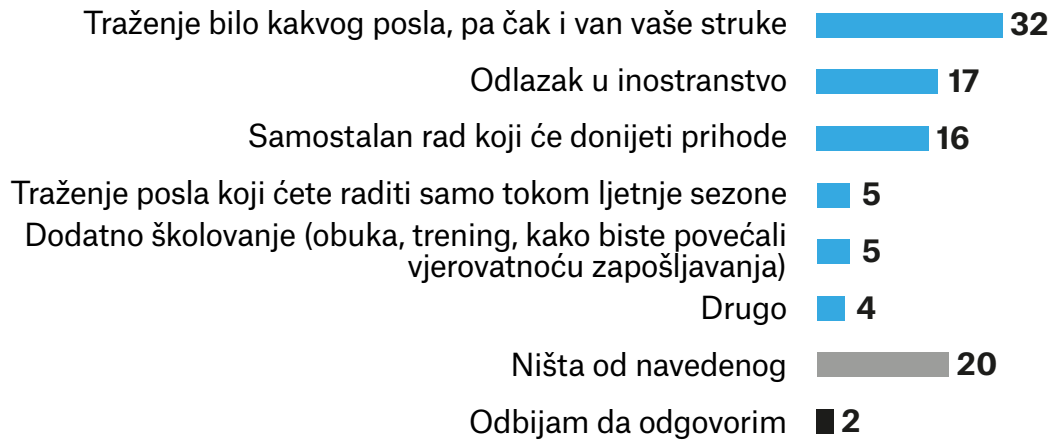
Grafik 9: Da li trenutno imate plaćen radni staž, i ako ne, koji imate nivo obrazovanja?

Kad su u pitanju aktivnosti koje su preduzete radi pronalaženja alternativnih prihoda, troje od 10 građana koji su ostali bez posla ili im je smanjena plata navode da su tražili bilo kakav posao, pa čak i van struke kako bi nadomjestili gubitak u prihodima, skoro četvrtina se okrenula samostalnom radu koji će im donijeti prihode, dok 9%, prije svega muškarci, navodi da su odlazili u inostranstvo.



Grafik 10: A da li ste uradili nešto od sljedećeg kako biste nadomjestili gubitak u prihodima? – Višestruki odgovori  
Baza: Oni koji su ostali bez posla ili im je smanjena plata (17% ukupne ciljne populacije)

Kad su u pitanju planovi, situacija je nešto drugačija. Naime, trećina građana koji su izgubili posao ili im je smanjena plata planira da traži bilo kakav posao za stalno, pa čak i van struke. Njih 17% planira da ode u inostranstvo, i među njima se izdvajaju građani sa sjevera i iz višegeneracijskih porodica. Dodatno, 16% građana navodi da planira samostalan rad koji će im donijeti prihode.

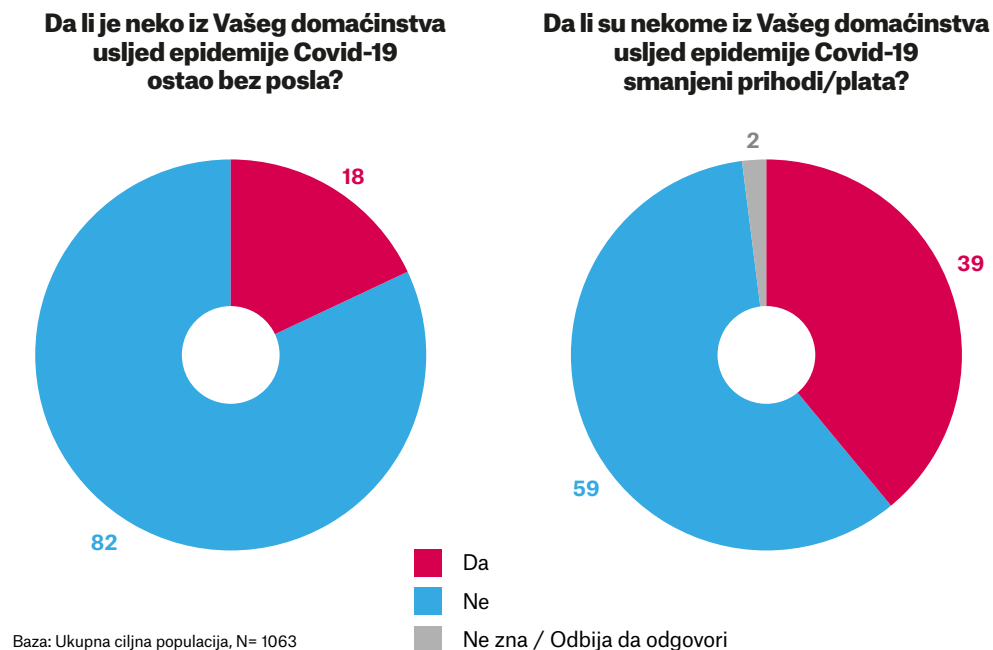


Grafik 11: A da li planirate da uradite nešto od sljedećeg kako biste nadomjestili gubitak u prihodima? – Višestruki odgovori Baza: Oni koji su ostali bez posla ili im je smanjena plata (17% ukupne ciljane populacije)

U odnosu na maj 2020. godine vidimo da se procenat onih koji planiraju da traže bilo kakav posao, pa čak i van struke smanjio. Naime, tada je 41% ispitanika/ispitanica tvrdilo da traži bilo kakav posao. Kad su ostali planovi u pitanju, procenti su veoma slični kao 2020. godine.

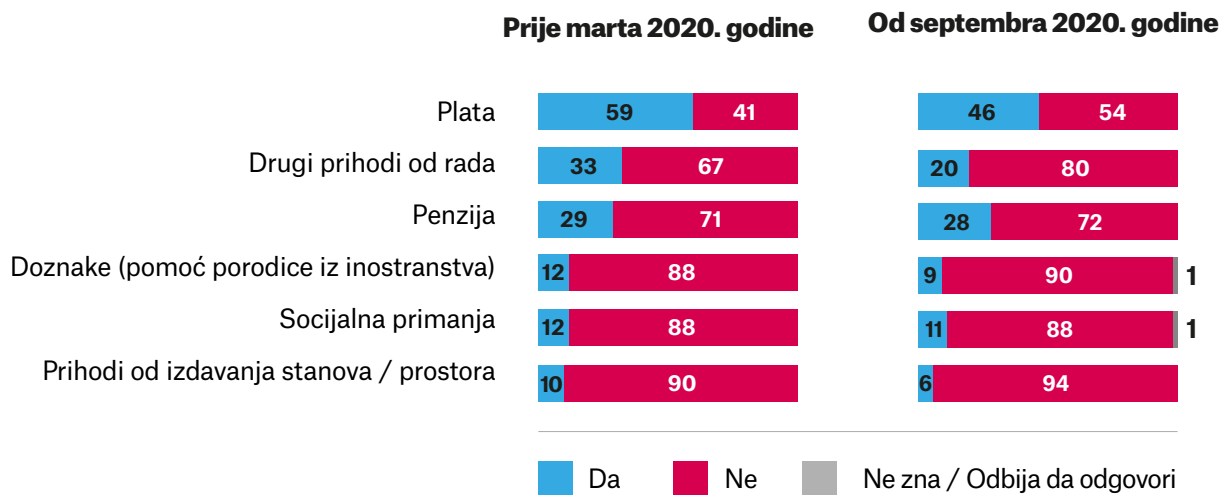
### Broj članova domaćinstva koji rade i kojima su plaćeni doprinosi za radni staž

**Skoro petina građana Crne Gore navodi da je neko iz njihovog domaćinstva usljed pandemije ostao bez posla, i to značajno češće navode građani koji žive u tipu domaćinstva koji čini bračni par s djecom.** Dodatno, blizu dvije petine građana navodi da su nekome iz njihovog domaćinstva smanjeni prihodi/plata. Člana domaćinstva kojem su smanjeni prihodi/plata značajno češće imaju građani koji žive na jugu i građani starosti od 18 do 29 godina.



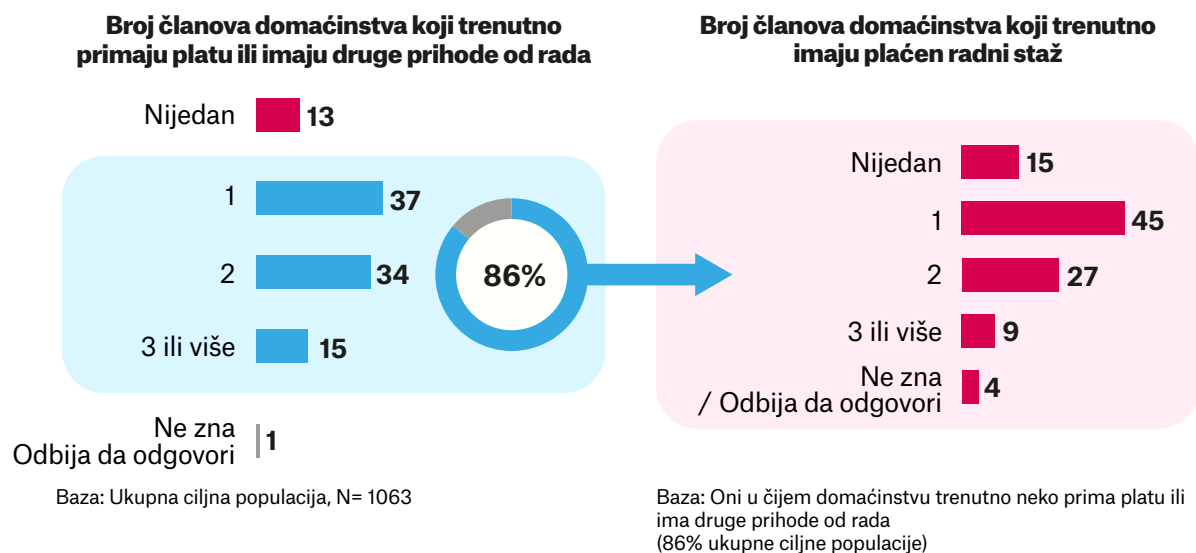
Grafik 12: Da li je neko iz Vašeg domaćinstva usljed pandemije kovida 19 ostao bez posla ili su mu/joj smanjeni prihodi? Baza: Svi ispitanici (100%)

U odnosu na period prije pandemije koronavirusa, opala je redovnost prihoda od plate i drugih prihoda od rada, donekle je opala redovnost prihoda od doznaka i od izdavanja stanova/prostora, dok je redovnost prihoda koji potiču od penzije i socijalnih primanja na sličnom nivou u posljednjih šest mjeseci kao što je bilo i prije pandemije.



Grafik 13: Molimo Vas sada da nam za svaki od sljedećih izvora prihoda kažete da li ste Vi lično imali redovne prihode iz tih izvora prije pandemije virusa korone, kao i da li ste imali redovne prihode iz tih izvora u posljednjih šest mjeseci: Baza: Ukupna ciljna populacija, N = 1063

Više od četiri petine građana navodi da bar jedan član njihovog domaćinstva trenutno prima platu ili ima neke druge prihode od rada. **Među njima, 15% navodi da nijedan od zaposlenih članova domaćinstva trenutno nema plaćen radni staž.**



Grafik 14: Članovi domaćinstva koji rade i imaju plaćeni radni staž

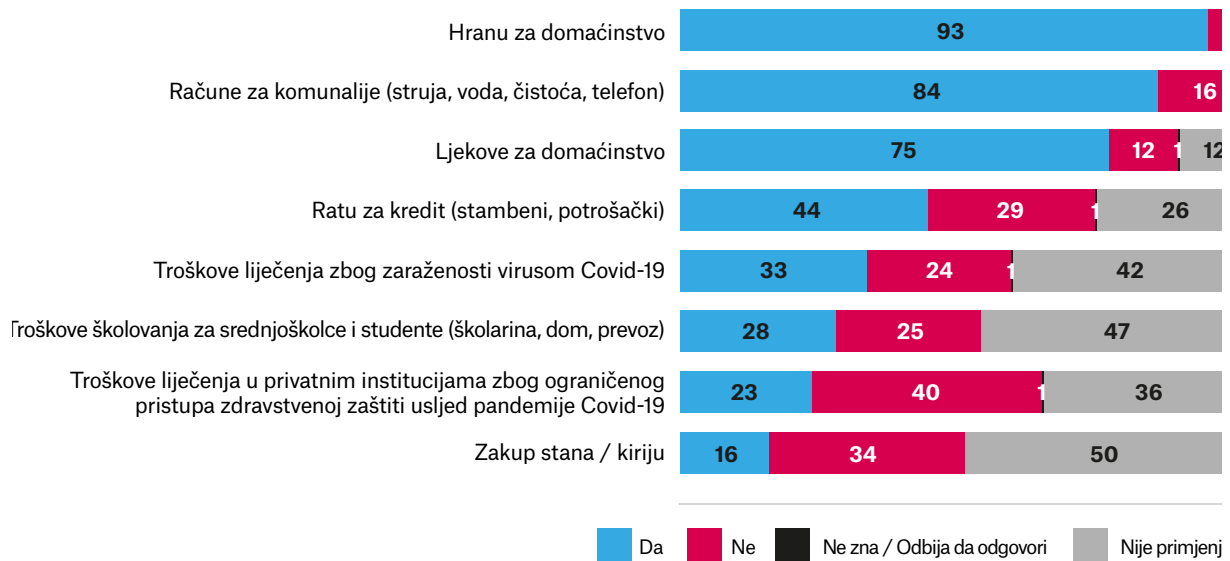


## Mogućnost domaćinstva da priušti različita dobra

Naredna grupa pitanja imala je cilj da ispita mogućnosti prosječnog domaćinstva u Crnoj Gori da u posljednjih šest mjeseci priušti određena dobra.

Podaci o tome što su domaćinstva mogla, a što nijesu mogla priuštiti u posmatranom periodu dati su u Grafiku 15. Važno je napomenuti da prilikom interpretacije rezultata treba imati u vidu onaj procenat domaćinstava kod kojih je određena potreba primjenjiva. Rezultati ukazuju na to da je u posljednjih šest mjeseci, većina građana mogla priuštiti hranu za domaćinstvo i plaćanje računa za komunalije.

### Od septembra 2020. godine



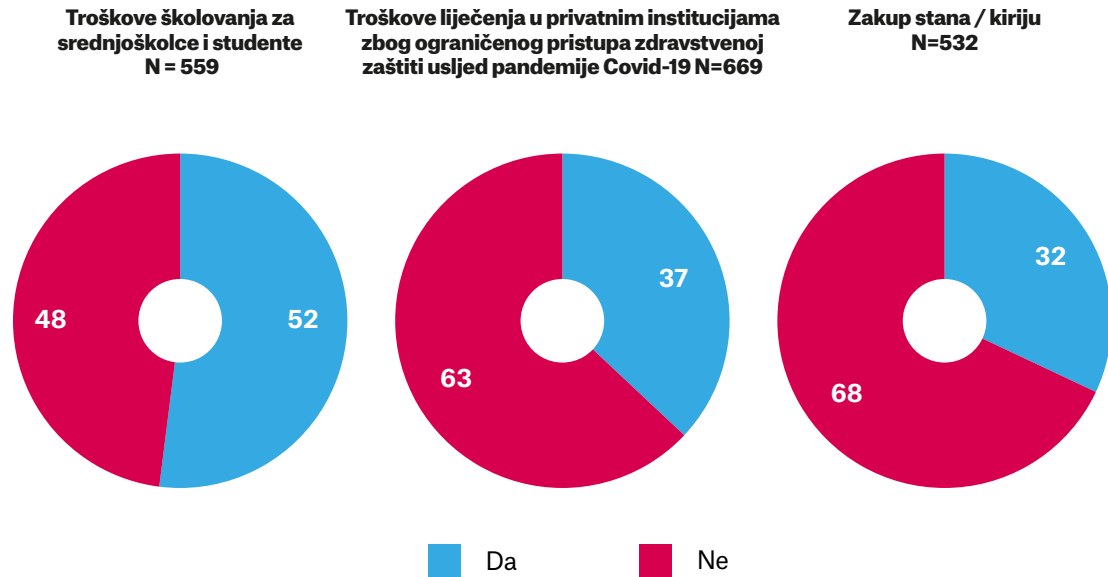
Grafik 15: A sada Vas molimo da nam za svaku od sljedećih stvari kažete da li je Vaše domaćinstvo moglo da je priušti u poslednjih šest mjeseci: Baza: Ukupna ciljna populacija, N = 1.063

Podaci preračunati tako da u analizu nijesu ušli oni koji nijesu imali konkretne troškove dati su u Grafiku 16. **Kad isključimo one kojima određeni tip troškova nije relevantan, postaje jasno da skoro polovina onih koji su imali troškove školovanja za srednjoškolce i studente, iste nije mogla da priušti u posljednjih šest mjeseci. Takođe, 63% onih koji su imali troškove liječenja u privatnim institucijama zbog ograničenog pristupa zdravstvenoj zaštiti usljed pandemije, nije moglo priuštiti ove troškove. Na kraju, 68% onih koji plaćaju zakup stana ili kiriju nije moglo priuštiti ovaj trošak.**





### Od septembra 2020. godine\*



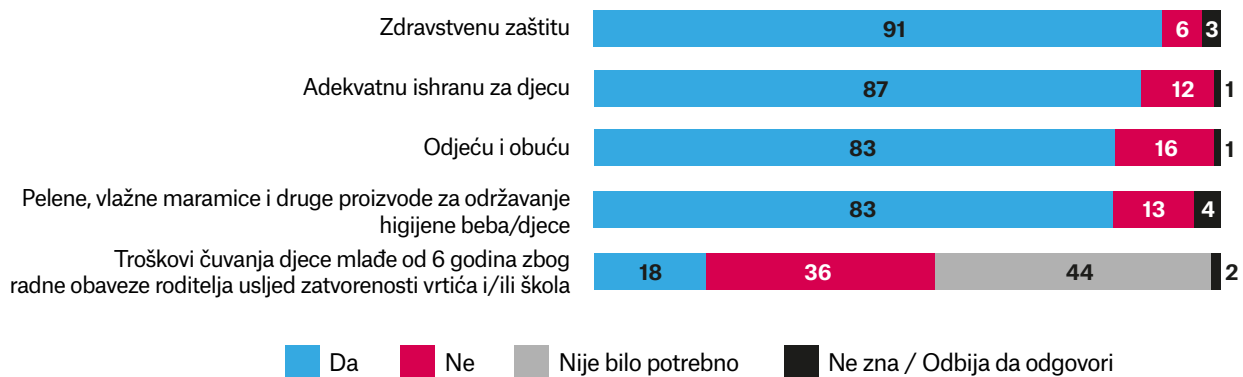
Grafik 16: A sada Vas molimo da nam za svaku od sljedećih stvari kažete da li je Vaše domaćinstvo moglo da je priušti u posljednjih šest mjeseci: Baza: Ukupna ciljna populacija, N = 1063 \*Preračunati podaci na građanima koji nijesu rekli: Ne zna/Odbija da odgovori i Nije primjenjivo na naše domaćinstvo

U odnosu na maj 2020. godine, značajne razlike nalazimo u odgovorima koji se odnose na ratu za kredit koju je tada moglo da priušti 31% ispitanika/ispitanica, dok sad to tvrdi da može 44%.

### Mogućnost domaćinstva da priušti proizvode za bebe i djecu do šest godina

U posljednjih šest mjeseci najveći broj domaćinstava koja imaju bebu ili djecu do šest godina mogla su im priuštiti zdravstvenu zaštitu i adekvatnu ishranu, dok preko četiri petine njih navodi da su mogli da im obezbijede odjeću i obuču, kao i proizvode za održavanje higijene. Dodatno, preko dvije petine domaćinstava usljed zatvorenosti vrtića i/ili škola nije imalo posebne troškove za čuvanje djece mlađe od šest godina koji bi nastupili zbog toga što roditelji moraju ići na posao. U tim situacijama vjerovatno je da je jedan od roditelja ostajao kod kuće ili su drugačije uspijevali da unutar uže ili šire porodice organizuju čuvanje djece.

### Od septembra 2020. godine



Grafik 17: Da li je Vaše domaćinstvo moglo finansijski da priušti sljedeće proizvode za bebe i djecu do šest godina starosti tokom posljednjih šest mjeseci? Baza: Oni koji imaju bebu ili djecu do šest godina u domaćinstvu, N = 242

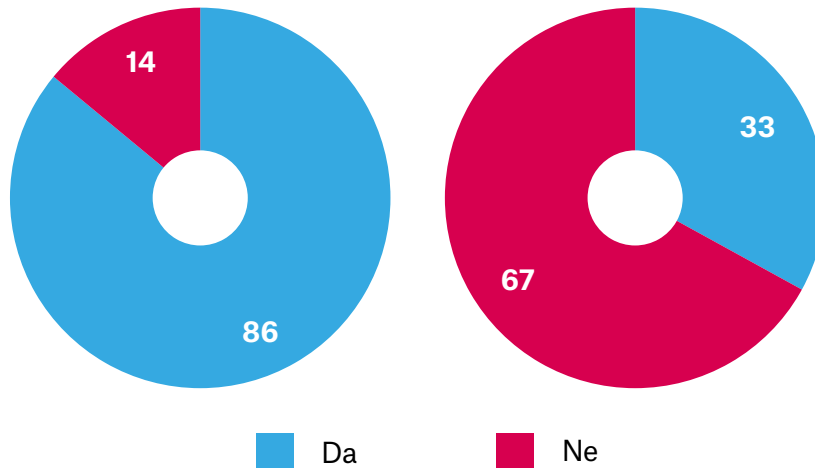


U graficima koji slijede podaci iz prethodnog Grafika preračunati su samo u odnosu na ispitanike koji su imali određeni tip troškova. Tako vidimo da 14% onih koji su imali potrebu za kupovinom pelena, vlažnih maramica i drugih proizvoda za održavanje higijene beba ili djece nije moglo priuštiti te troškove u prethodnih šest mjeseci. Isto važi i za trećinu onih koji su imali troškove čuvanja djece, jer su morali da idu na posao, a vrtići i škole nijesu radili. **Dakle, među domaćinstvima koja su imala potrebu za čuvanjem djece mlađe od šest godina u posljednjih šest mjeseci zbog radne obaveze roditelja, jer su vrtić i/ili škola zatvoreni, skoro dvije trećine njih navodi da nije moglo priuštiti navedene troškove.**

### Od septembra 2020. godine\*

**Pelene, vlažne maramice i druge proizvode za održavanje higijene beba/djece N=231**

**Troškovi čuvanja djece mlađe od 6 godina zbog radne obaveze roditelja usljed zatvorenosti vrtića i/ili škola N = 131**

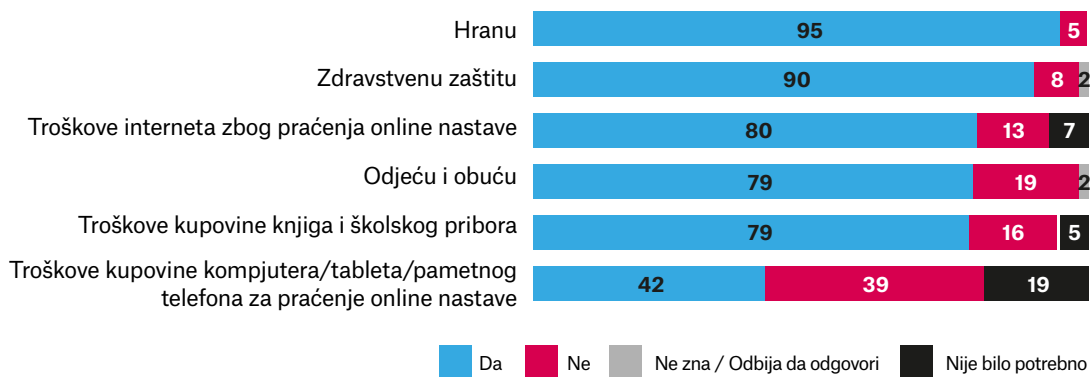


*Grafik 18: Da li je Vaše domaćinstvo moglo finansijski priuštiti sljedeće proizvode za bebe i djecu do šest godina starosti tokom posljednjih šest mjeseci? Baza: Oni koji imaju bebu ili djecu do šest godina u domaćinstvu, N = 242 \*Preračunati podaci na građanima koji nijesu rekli: Nije bilo potrebno i Ne zna/Odbija da odgovori*

### Mogućnost domaćinstva da priušti proizvode za djecu starosti 6–18 godina

Najveći broj domaćinstava koja imaju djecu od 6 do 18 godina bila su u mogućnosti da u posljednjih šest mjeseci djeci priušte hranu i zdravstvenu zaštitu, potom odjeću i obuču, kao i da pokriju troškove interneta da bi se mogla pratiti nastava na daljinu, i troškove kupovine knjiga i školskog pribora. Dodatno, petina domaćinstava nije imala troškove po pitanju kupovine tehničkog uređaja koji bi djeci omogućio praćenje nastave na daljinu, a među onima koji jesu imali ovaj tip troška, skoro polovina njih tu kupovinu nije mogla priuštiti. Moglo bi se pretpostaviti da su u tim situacijama roditelji pribjegavali pozajmljivanju novca za kupovinu uređaja ili pozajmljivali sami uređaj.

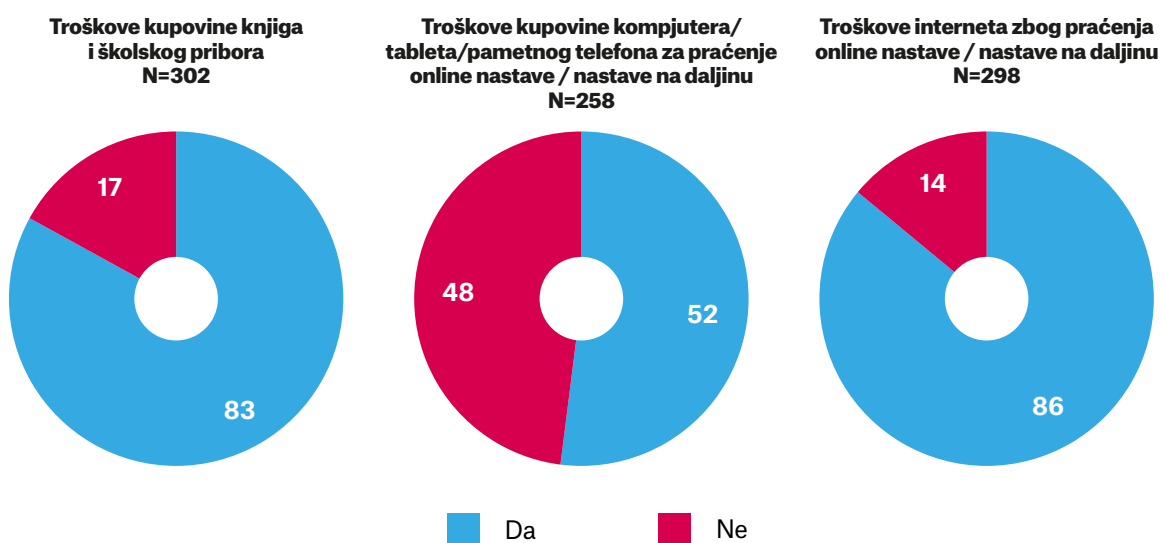




Grafik 20: Da li je Vaše domaćinstvo moglo finansijski priuštiti sljedeće proizvode za djecu od 6 do 18 godina tokom posljednjih šest mjeseci? Baza: Oni koji imaju djecu od 6 do 18 godina u domaćinstvu, N = 320

Podaci su nešto bolji nego u maju 2020. godine kad je 29% ispitanika/ispitanica koji imaju djecu starosti 6–18 godina tvrdilo da djeci ne može priuštiti odjeću i obuću, a 9% – hranu.

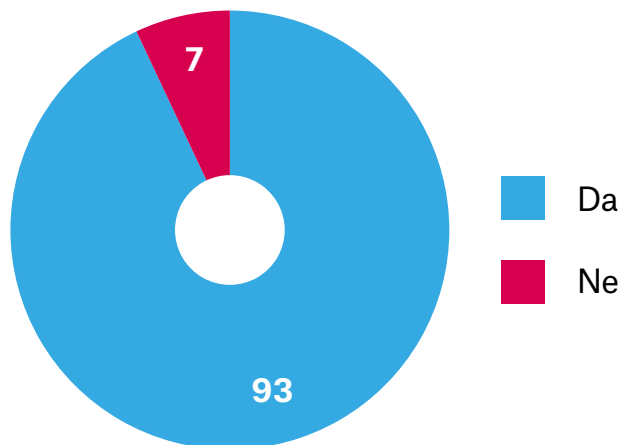
Kad se podaci preračunaju tako da obuhvate samo one koji su imali potrebu za određenim troškovima, dolazimo do podatka da je 17% takvih imalo problem da plati troškove kupovine knjiga i pribora za školu, a 14% da plate troškove interneta zbog praćenja učenja na daljinu. **Skoro polovina roditelja koji su imali tu potrebu imala je problem da kupi novi kompjuter, tablet ili pametni telefon za praćenje nastave na daljinu.**



Grafik 21: Da li je Vaše domaćinstvo moglo finansijski priuštiti sljedeće proizvode za djecu od 6 do 18 godina tokom posljednjih šest mjeseci? Baza: Oni koji imaju djecu od 6 do 18 godina u domaćinstvu, N = 320 \*Preračunati podaci na građanima koji nijesu rekli: Nije bilo potrebno i Ne zna/Odbija da odgovori

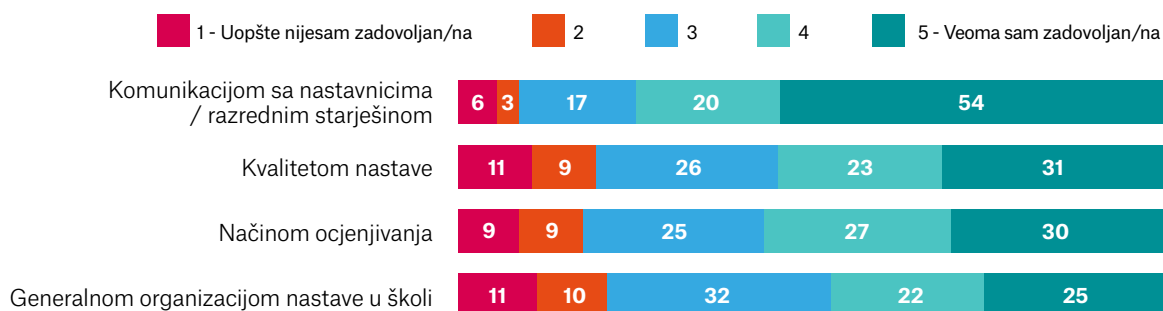
### Učešće djece u učenju na daljinu

Najveći broj djece školskog uzrasta učestvovao je u učenju na daljinu. **Ipak, 7% ispitanika/ispitanica koji imaju djecu školskog uzrasta na ovo pitanje odgovara odrično. Prema podacima iz maja 2020. godine taj procenat je bio 3%.**



Grafik 22: A da li je Vaše dijete učestvovalo u „učenju na daljinu“ / online nastavi (putem televizijskih kanala, YouTube kanala, e-platформи...)? Baza: Oni koji imaju djecu od 6 do 18 godina u domaćinstvu, N = 320

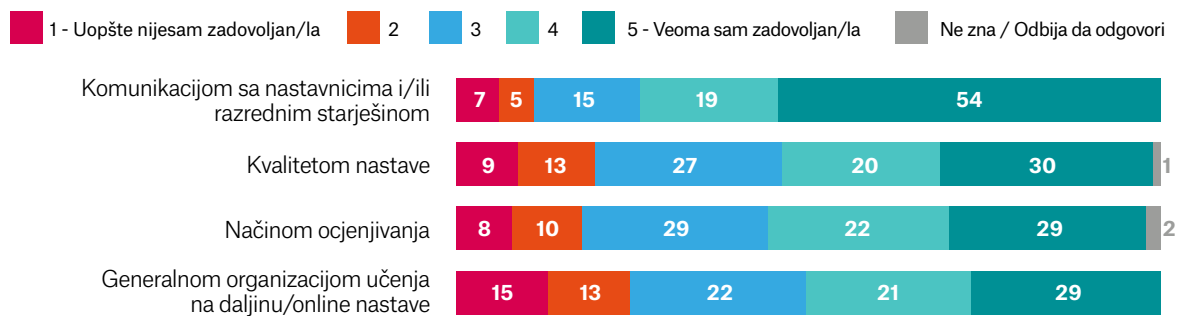
Uzimajući u obzir da se nastava u školi sprovodi u izmijenjenim okolnostima zbog koronavirusa, roditelji su pretežno zadovoljni aspektima nastave. Tri četvrtine roditelja zadovoljno je komunikacijom s nastavnicima i razrednim starješinom, dok je preko polovine roditelja veoma zadovoljno ovim aspektom organizacije procesa učenja. Samo trećina roditelja je veoma zadovoljna kvalitetom nastave i načinom ocjenjivanja dok je četvrtina veoma zadovoljna generalnom organizacijom nastave u školi. Istovremeno, oko jedne petine roditelja nezadovoljno je kvalitetom nastave, načinom ocjenjivanja i generalnom organizacijom nastave u školi.



Grafik 23: U kojoj mjeri ste zadovoljni sljedećim aspektima nastave u školi, u izmijenjenim okolnostima (skraćeno trajanje časova i ograničen broj časova)? Molim Vas da ocijenite na skali od 1 do 5, gdje 1 znači da uopšte nijeste zadovoljni, a 5 da ste veoma zadovoljni. Baza: Oni koji imaju djecu od 6 do 18 godina u domaćinstvu, N = 320

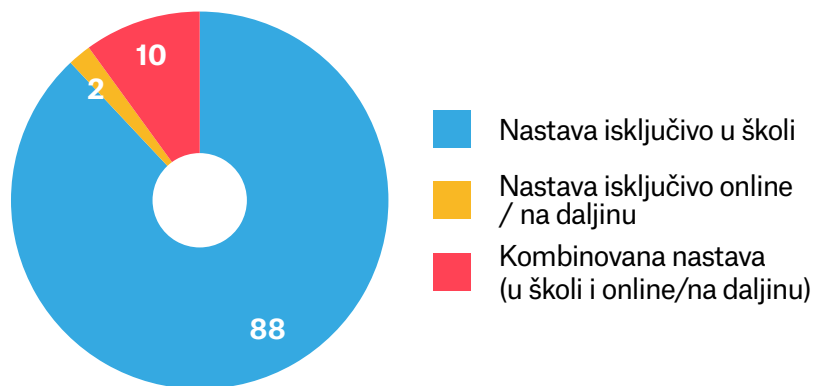
Roditelji djece koja su učestvovala u učenju na daljinu dali su pretežno pozitivne ocjene različitim aspektima ovog vida nastave. Konkretno, više od polovine njih je veoma zadovoljno komunikacijom s nastavnicima i razrednim starješinom, dok su troje od 10 roditelja najvišom ocjenom ocijenili kvalitet nastave, način ocjenjivanja i generalnu organizaciju učenja na daljinu. Ipak, preko četvrtine roditelja nije zadovoljno generalnom organizacijom učenja na daljinu, dok je petina iskazala nezadovoljstvo kvalitetom učenja na daljinu, a skoro petina načinom ocjenjivanja.

Ako uporedimo s podacima iz maja 2020. godine vidimo da je pao procenat onih koji su veoma zadovoljni aspektima učenja na daljinu. Tada je 60% ispitanika/ispitanica bilo veoma zadovoljno komunikacijom s nastavnicima, 42% načinom ocjenjivanja, 36% kvalitetom nastave, a 33% generalno organizacijom učenja na daljinu.



Grafik 24: U kojoj mjeri ste zadovoljni sljedećim aspektima učenja na daljinu / online nastavom? Molim Vas da ocijenite na skali od 1 do 5 gdje 1 znači da uopšte nijeste zadovoljni, a 5 da ste veoma zadovoljni. Baza: Oni čije je dijete učestvovalo u učenju na daljinu, N = 298

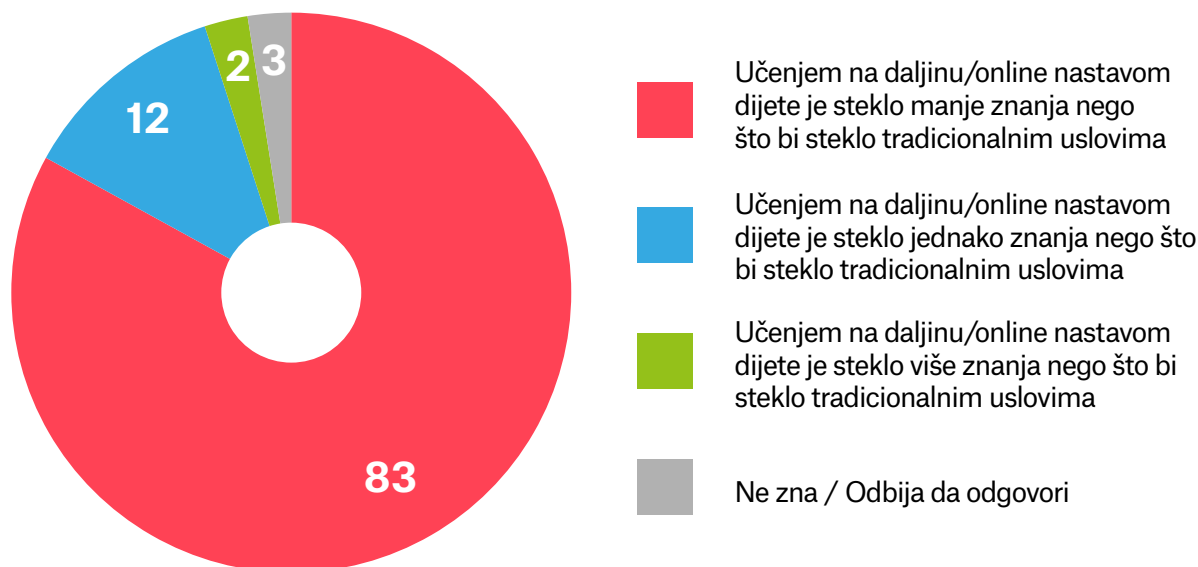
**Najveći broj roditelja čija djeca idu u školu u narednoj školskoj godini više bi željeli da nastava bude isključivo u školi, dok 1 od 10 roditelja ističe da bi kombinovana nastava za njih bila preferirani vid nastave.**



Grafik 25: Koji vid nastave biste više preferirali u sljedećoj školskoj godini? Baza: Oni koji imaju djecu od 6 do 18 godina u domaćinstvu, N = 320

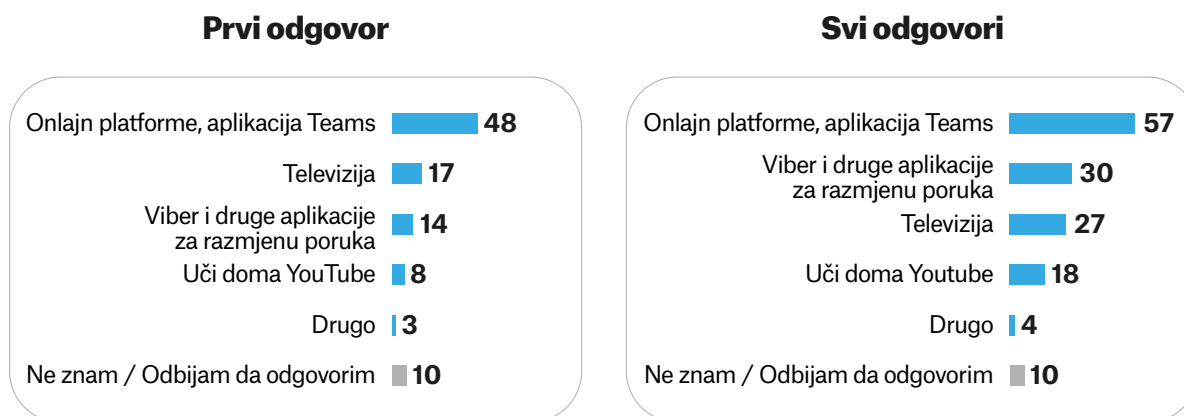
**Preko četiri petine građana čije je dijete učestvovalo u učenju na daljinu smatra da je dijete steklo manje znanja nego što bi steklo u „tradicionalnim uslovima“, dok je 12% roditelja mišljenja da je dijete putem učenja na daljinu steklo jednako znanja koliko bi steklo i u tradicionalnim uslovima nastave.**

Roditelji su znatno kritičniji nego prije godinu dana kad je 60% njih smatralo da je dijete steklo manje znanja, a 30% da je dijete steklo jednako znanja kao što bi steklo u tradicionalnim uslovima.



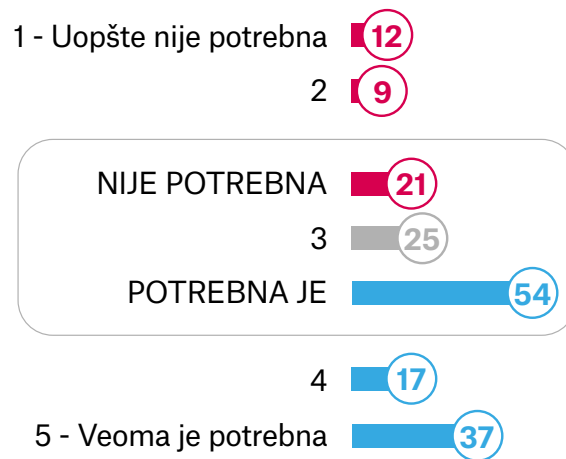
Grafik 26: Po Vašoj procjeni, da li je Vaše dijete steklo manje, više ili jednako znanja i vještina učenjem na daljinu/online nastavom u poređenju s onim što bi steklo u tradicionalnim uslovima, tj. redovnim pohađanjem škole? Baza: Oni čije je dijete učestvovalo u učenju na daljinu, N = 298

**Sveukupno, skoro tri petine roditelja čije je dijete učestvovalo u učenju na daljinu smatra da su platforme za učenje na daljinu i aplikacija Teams najefikasniji oblik učenja na daljinu u smislu sticanja znanja i vještina**, troje od 10 roditelja navodi Viber i druge aplikacije za razmjenu poruka, dok 27% roditelja navodi televiziju, prije svega roditelji iz sjevernog regiona.



Grafik 27: Za koji oblik učenja na daljinu/online nastave smatrate da je bio najefikasniji za djecu u smislu sticanja znanja i vještina? A koji bi bio na drugom mjestu? Baza: Oni čije je dijete učestvovalo u učenju na daljinu, N=298

**Preko polovine roditelja navodi da je njihovom djetetu potrebna podrška u učenju i savladavanju školskog gradiva, dok skoro dvije petine ocjenjuje da mu je veoma potrebna, prije svega roditelji sa sjevera.** S druge strane, petina roditelja navodi da njihovom djetetu nije potrebna podrška prilikom učenja i među ovim roditeljima značajno veći udio imaju roditelji s juga.

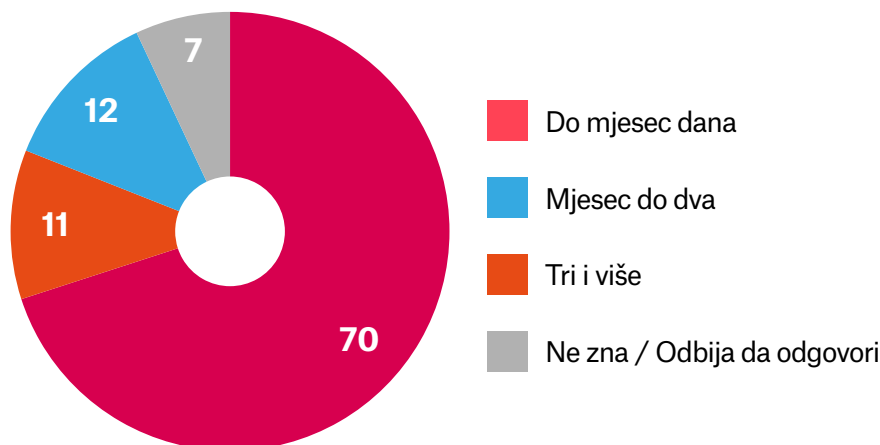


Grafik 28: U kojoj mjeri je Vašem djetetu potrebna podrška u učenju i savladivanju školskog gradiva? Molim Vas da ocijenite na skali od 1 do 5, gdje 1 znači da uopšte nije potrebno, a 5 da je veoma potrebno. Baza: Oni koji imaju djecu od 6 do 18 godina u domaćinstvu, N = 320

### Finansijska održivost domaćinstva

Sedam od deset građana u Crnoj Gori procjenjuje da na osnovu trenutnih primanja svih članova domaćinstva, ušteđevine i zaliha, njihovo domaćinstvo može zadovoljiti osnovne potrebe do mjesec dana, 11% mjesec do dva, dok 12% građana navodi vremenski period od tri mjeseca i više. Građani višeg i visokog nivoa obrazovanja, kao i mladi starosti od 18 do 29 godina, znatno češće navode da njihovo domaćinstvo može pokriti troškove za osnovne potrebe njegovih članova na period od mjesec dana i više.

Ako pogledamo podatke kroz vrijeme, cifre ostaju prilično konstantne i oko 70% ispitanika/ispitanica tvrdi da ima rezervu za do mjesec dana života u svakom od tri ciklusa istraživanja.

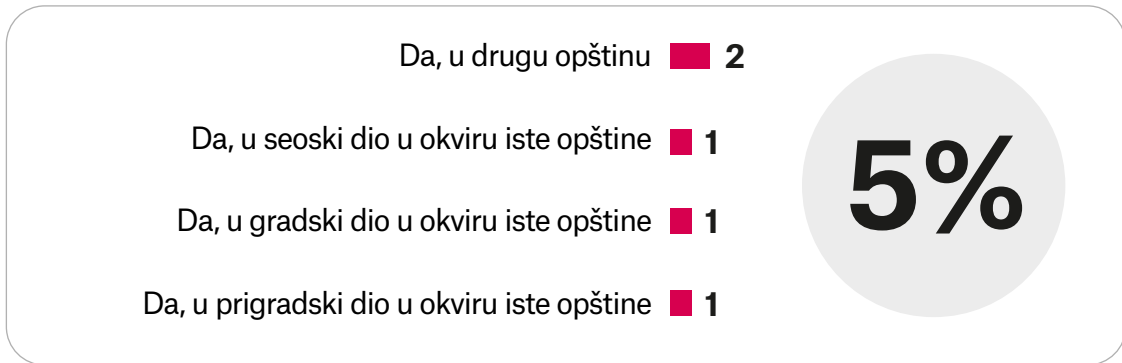


Grafik 29: Imajući u vidu trenutna primanja svih članova Vašeg domaćinstva, ušteđevine i zalihe (hrana, roba), na koji period Vaše domaćinstvo može zadovoljiti osnovne potrebe njegovih članova? Baza: Ukupna ciljna populacija, N = 1.063



## Promjena mjesta stanovanja usljed pogoršanja finansijske situacije

Ukupno 5% građana ističe da im je domaćinstvo bilo primorano na promjenu mjesta stanovanja zbog pogoršanja njihove finansijske situacije usljed pandemije koronavirusa.

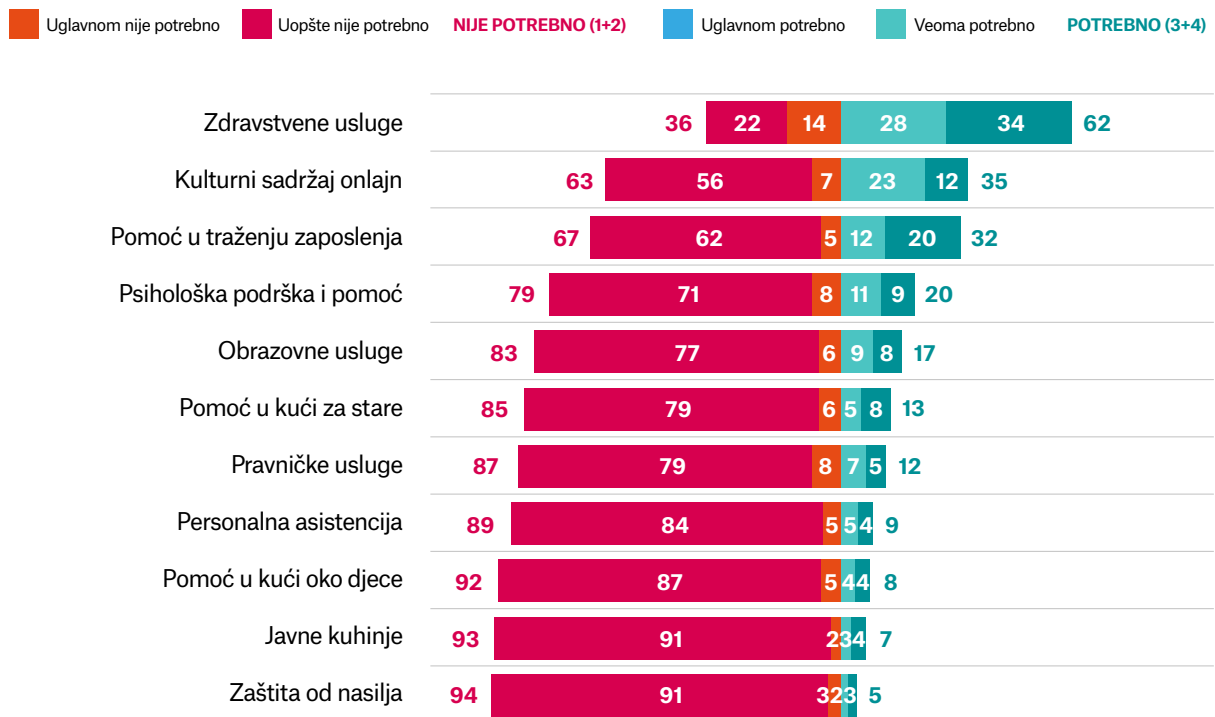


Ne **95**

Grafik 30: Da li je Vaše domaćinstvo bilo primorano da promijeni mjesto stanovanja usljed pogoršanja finansijske situacije izazvane pandemijom kovida 19? Baza: Ukupna ciljna populacija, N = 1.063

## Potrebe za javnim uslugama i servisima

Građani Crne Gore imaju najviše potrebe za zdravstvenim uslugama. Potom, oko jedne trećine građana ima potrebu za kulturnim sadržajem onlajn i za pomoć u traženju zaposlenja.



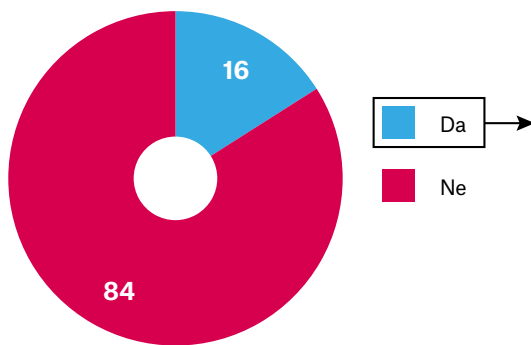
Grafik 31: Koji su od sljedećih javnih usluga i servisa Vama lično najpotrebniji kad je u pitanju situacija s koronavirusom, zatvorenim školama, vrtićima, s nedostupnošću zdravstvenih usluga, ograničenim socijalnim dešavanjima itd? Molimo Vas da za svaki ocijenite koliko je Vama lično trenutno potreban: Baza: Ukupna ciljna populacija, N = 1.063

Građani od 60 i više godina značajno češće ističu potrebu za zdravstvenim uslugama i pomoći u kući za stare, a građani višeg i visokog obrazovanja za kulturnim sadržajem onlajn i pomoći u kući oko djece. Nadalje, mladi od 18 do 29 godina čine značajno veći udio građana koji navode da su im potrebne pomoć u traženju zaposlenja i zaštita od nasilja, dok građani od 30 do 44 godina posebno ističu potrebu za obrazovnim uslugama, pravnicičkim uslugama i pomoći u kući oko djece.

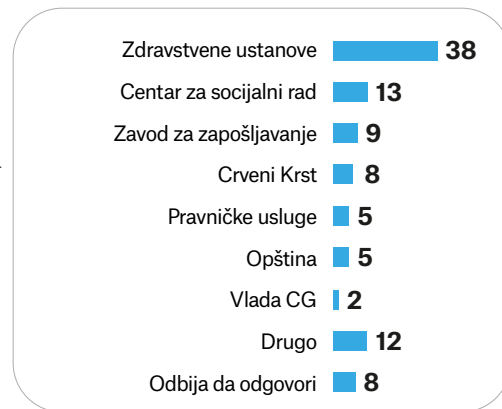
### Obraćanje za pomoć pružaocima usluga

Ukupno 16% građana navodi da se tokom posljednjih šest mjeseci obratilo za pomoć pružaocu usluga, što je povećanje u odnosu na prethodnu godinu kad je isto tvrdilo 9% ispitanika/ispitanica. Pružaocima usluga se prije svega obraćaju građani starosti od 30 do 44 godina, kao i oni koji imaju dijete uzrasta od 0 do 6 godina. Građani su se najviše obraćali za pomoć zdravstvenim ustanovama.

**Da li su se tokom posljednjih šest mjeseci obratili za pomoć nekom od pružalaca usluga?**



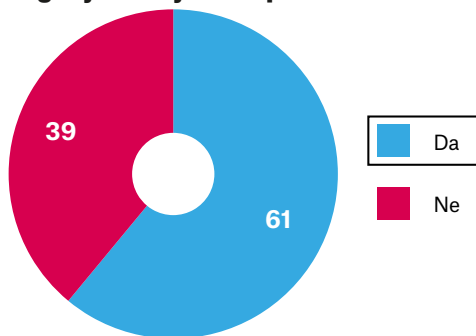
**Kome su se obratili za pomoć?**



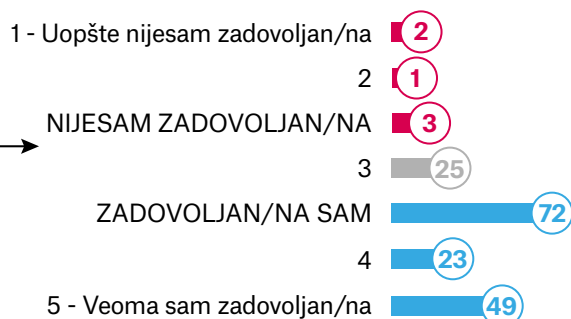
Grafik 32: Obraćanje za pomoć pružaocima usluga

Tri od pet građana koji su se obratili za pomoć nekom od pružalaca usluga u posljednjih šest mjeseci zadovoljili su potrebu zbog koje su se obratili za pomoć, i blizu tri četvrtine njih je sveukupno zadovoljno kvalitetom usluge, dok skoro polovina njih navodi da je veoma zadovoljna.

**Da li su zadovoljili potrebu zbog koje su se javili za pomoć?**



**U kojoj mjeri ste zadovoljni kvalitetom usluge?**



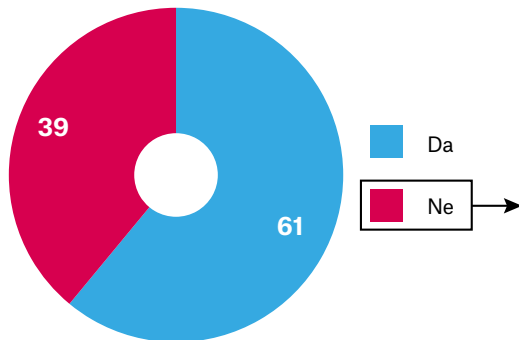
Baza: Oni koji su se tokom posljednjih šest mjeseci obratili za pomoć nekom od pružalaca usluga (16% ukupne ciljne populacije)

Baza: Oni koji nijesu zadovoljili potrebu zbog koje su se obratili za pomoć (9% ukupne ciljne populacije)

Grafik 33: Zadovoljenje potrebe i zadovoljstvo kvalitetom usluge

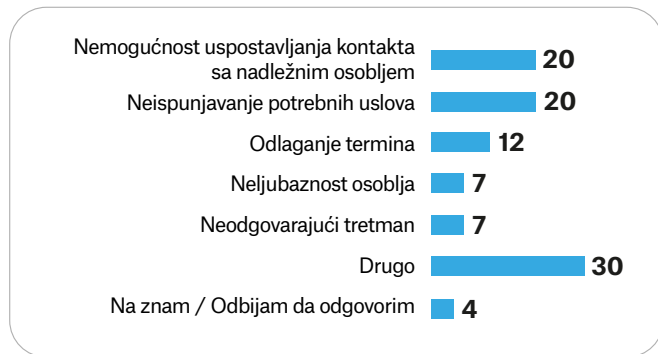
Ipak, blizu dvije petine građana koji su zatražili pomoć u posljednjih šest mjeseci nisu zadovoljili svoju potrebu i među njima se posebno izdvajaju građani od preko 60 godina. Među navedenim glavnim razlozima zbog kojih nisu uspjeli da zadovolje potrebu izdvajaju se nemogućnost da uspostave kontakt s nadležnim osobljem i odbijanje zbog toga što ne ispunjavaju uslove za dobijanje pomoći.

**Da li su zadovoljili potrebu zbog koje su se javili za pomoć?**



Baza: Oni koji su se tokom posljednjih šest mjeseci obratili za pomoć nekom od pružalaca usluga (16% ukupne ciljane populacije)

**Koji je glavni razlog zbog kojeg nisu uspjeli da zadovolje potrebu?**



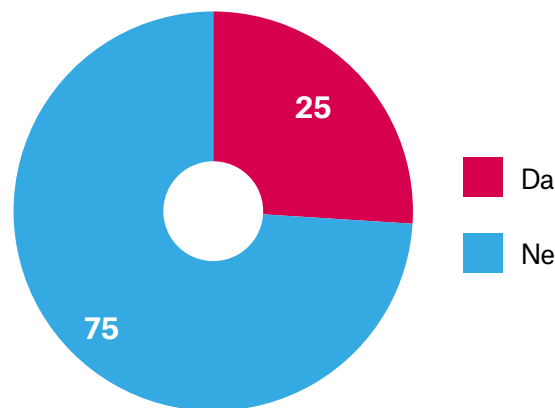
Baza: Oni koji nisu zadovoljili potrebu zbog koje su se obratili za pomoć (6% ukupne ciljane populacije)

Grafik 34: Glavni razlog zbog kojeg nisu zadovoljili potrebu radi koje su se obratili za pomoć

## Bolovanje od koronavirusa

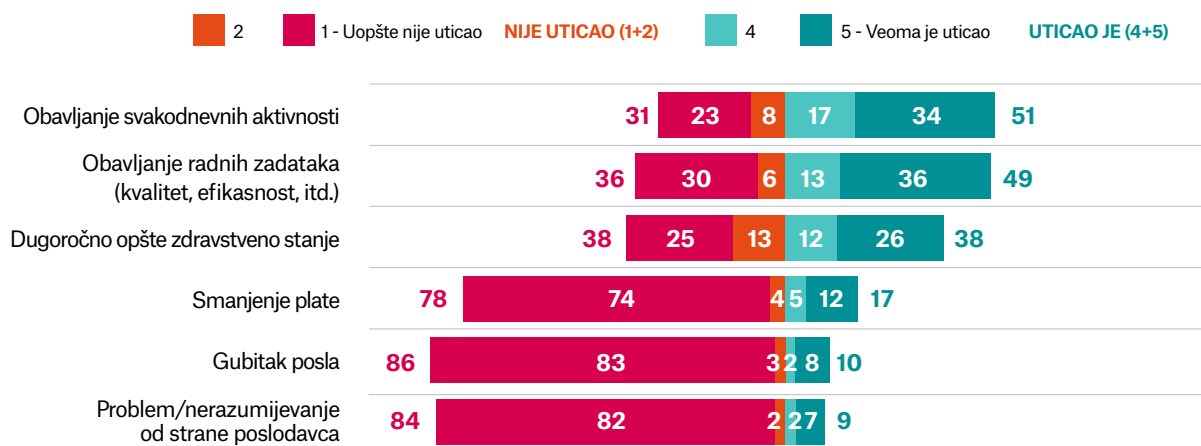
Četvrtina građana navodi da su bolovali ili boluju od koronavirusa, prije svega građani od 30 do 44 godine.

**Da li ste bolovali ili bolujete od kovida 19?**



Grafik 35: Da li ste bolovali ili bolujete od kovida 19? Baza: Ukupna ciljane populacija, N = 1.063

Među građanima koji su imali ili imaju koronavirus, polovina njih navodi da im je korona virus uticao na obavljanje svakodnevnih aktivnosti i radnih zadataka, dok blizu dvije petine navodi da im je bolest uticala na dugoročno opšte zdravstveno stanje. Većina građana koji su imali koronu nisu imali problem sa smanjenjem plate, gubitkom posla ili s nerazumijevanjem poslodavca. S druge strane, građani s juga koji su imali koronu značajno češće su navodili da im je zbog toga smanjena plata ili da su imali problem i nerazumijevanje od strane poslodavca.



Grafik 36: U kojoj mjeri su posljedice kovida 19 uticale na sljedeće aspekte? Molim Vas da ocijenite na skali od 1 do 5, gdje 1 znači da uopšte nije uticao, a 5 da je veoma uticao. Baza: Oni koji su bolovali ili boluju od kovida 19 (26% ukupne ciljne populacije)

## Administrativni podaci iz Informacionog sistema socijalnog staranja

Jedan od indikatora teške aktuelne situacije izazvane pandemijom koronavirusa jeste i broj zahtjeva za jednokratnu novčanu pomoć<sup>11</sup> podnijetih centrima za socijalni rad. Taj socijalni transfer podesan je za ovu procjenu, jer se radi o *ad hoc* novčanom transferu koji mogu potraživati ne samo korisnici materijalnih davanja iz oblasti socijalne zaštite, već i ostali građani.

Analiza pokriva zahtjeve za jednokratnom pomoći koje su primili centri za socijalni rad (CSR), a koji su procesuirani kroz Informacioni sistem socijalnog staranja (Socijalni karton).

**Indikativno je da je kriza više pogodila one koji nisu pokriveni šemama socijalne zaštite nego korisnike socijalne pomoći.** Podaci prikazuju da ogromna većina aplikanata (od 72,6% u martu 2020, do 93,3% u aprilu 2021)) nije pripadala kategoriji korisnika socijalne pomoći u trenutku kad su tražili pomoć. Trend povećanja broja aplikanata koji nisu korisnici socijalne pomoći u konstantnom je porastu od oktobra 2020. kad je iznosio 74,6%. Najveći rast, od 11 procentnih poena, zabilježen je u januaru 2021 (89,3%) u odnosu na decembar 2020. godine (78,1%). Ovi podaci korespondiraju s podacima iz istraživanja javnog mnjenja po kojima je u januaru zabilježen veći procenat gubitaka radnih mjesta. Jedno od mogućih objašnjenja moglo bi biti da je određeni broj ljudi imao ugovore na određeno koji su istekli u decembru i koji zbog krize nijesu produženi u januaru.

<sup>11</sup> Analiza zahtjeva za jednokratnu pomoć uzima u obzir isključivo zahtjeve podnijete centrima za socijalni rad. Zahtjevi podnijeti lokalnim samoupravama, Crvenom krstu i Ministarstvu rada i socijalnog staranja (direktni zahtjevi) nijesu uzeti u obzir.



Tabela 1: Broj jednokartnih zahtjeva za novčanu pomoć

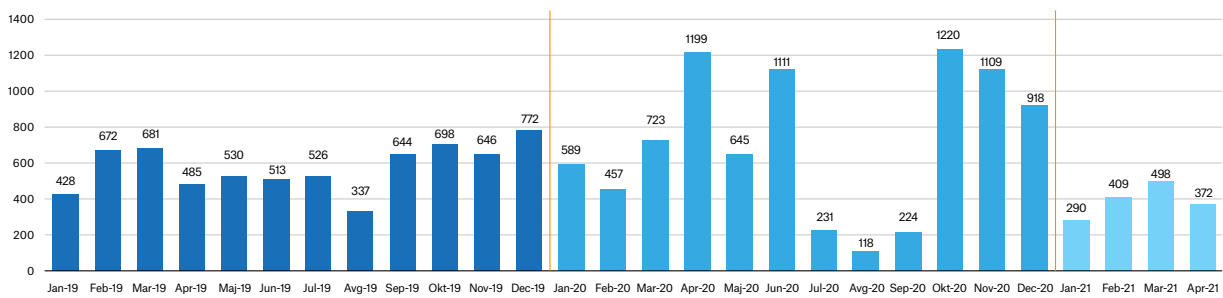
	2019.				2020.				2021.			
	Ukupno	Centar	Sjever	Jug	Ukupno	Centar	Sjever	Jug	Ukupno	Centar	Sjever	Jug
Januar	<b>427</b>	218	168	41	<b>589</b>	283	203	103	<b>290</b>	152	118	20
Februar	<b>672</b>	370	218	84	<b>457</b>	170	245	42	<b>409</b>	165	174	70
Mart	<b>681</b>	354	277	50	<b>723</b>	408	239	76	<b>497</b>	196	193	108
April	<b>485</b>	259	185	41	<b>1199</b>	699	366	134	<b>372</b>	172	172	28
Maj	<b>530</b>	235	243	52	<b>645</b>	365	211	69				
Jun	<b>513</b>	304	159	50	<b>1111</b>	405	388	318				
Jul	<b>526</b>	308	188	30	<b>231</b>	110	94	27				
Avgust	<b>337</b>	192	123	22	<b>118</b>	22	92	4				
Septembar	<b>644</b>	338	240	66	<b>224</b>	122	94	8				
Oktobar	<b>698</b>	405	250	43	<b>1220</b>	641	367	212				
Novembar	<b>646</b>	361	207	243	<b>1109</b>	677	310	122				
Decembar	<b>772</b>	451	243	78	<b>918</b>	590	242	86				

Tabela 2: Procentualna distribucija zahjeva po kategoriji/regiji za posljednjih šest mjeseci

	Novembar 2020.	Decembar 2020.	Januar 2021.	Februar 2021.	Mart 2021.	April 2021.
Centralna regija	61.0	64.3	52.4	40.3	39.4	46.2
Sjeverna regija	28.0	26.4	40.7	42.5	38.8	46.2
Južna regija	11.0	9.1	6.9	17.2	21.8	7.6
Do 25 godina	7.6	7.4	7.6	7.1	5.2	4.8
26–40 godina	34.4	30.4	25.9	24.0	30.4	24.5
41–67 godina	50.0	54.8	57.2	59.9	54.5	61.3
67+ godina	7.9	7.4	9.3	9.0	9.9	9.4
Aplikant je korisnik socijalne pomoći	22.8	21.9	10.7	8.8	6.4	6.7
Aplikant nije korisnik socijalne pomoći	77.2	78.1	89.3	91.2	93.6	93.3

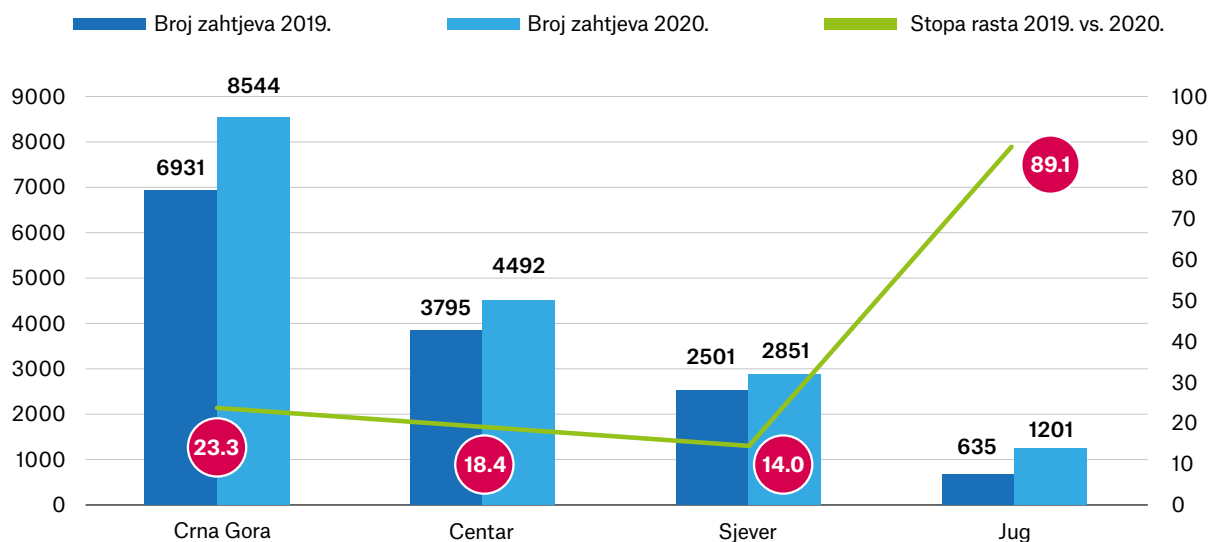
Ako uporedimo april 2019. i april 2020. godine, uticaj krize naročito je vidljiv kroz ukupan broj zahtjeva. Ukupan broj zahtjeva u aprilu 2020 (1199) utrostručio se u odnosu na april 2019. godine (485). Ovo predstavlja uvećanje od 147,22 procentih poena broja slučajeva u toku jedne godine. U maju 2020. ovaj broj se ipak skoro prepolovio u odnosu na broj zahtjeva u aprilu 2020, što ukazuje na trend sporog vraćanja na prosjeke iz 2019. godine. Nakon prvog i drugog talasa (april – jun), broj zahtjeva je značajno porastao u četvrtom kvartalu 2020. godine, dostigavši najveću vrijednost u oktobru sa 1220 zahtjeva, što takođe korespondira s podacima istraživanja javnog mnjenja o povećanom procentu onih koji su izgubili radno mjesto. Posmatrano na nivou cijele godine, broj zahtjeva je porastao za 23,3% u 2020. u odnosu na 2019. godinu.





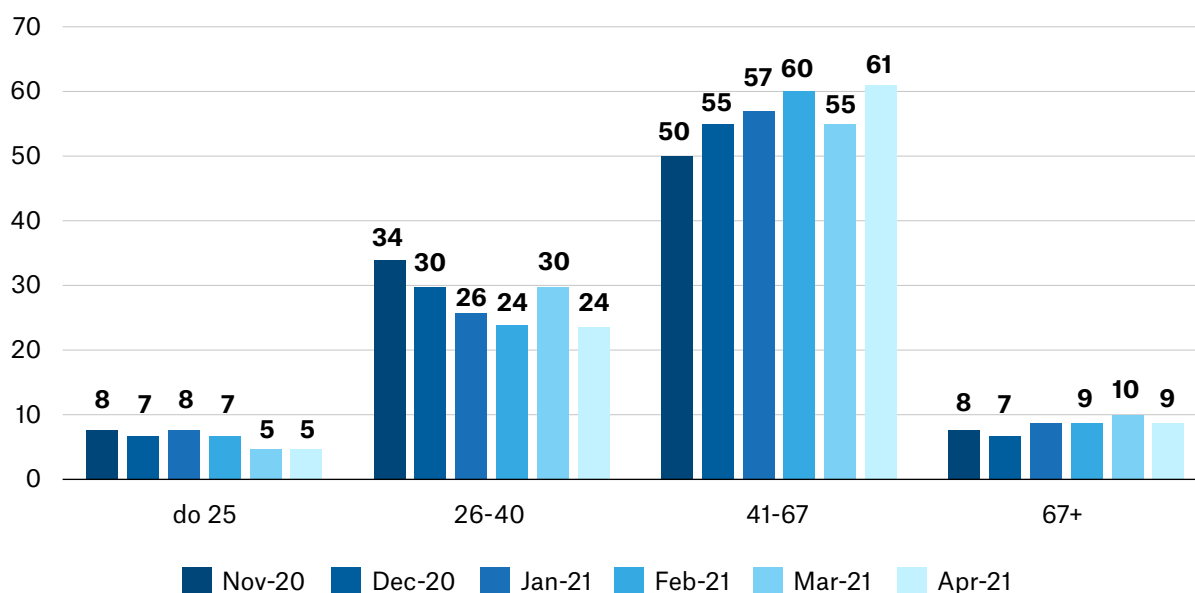
Grafik 37: Broj zahtjeva za jednokratnu finansijsku pomoć

Treba napomenuti da se broj zahtjeva povećava obrnuto proporcionalno regionalnoj razvijenosti ako je mjerimo stopom nezaposlenosti i nivoom siromaštva. U 2020, najveći porast broja zahtjeva zabilježen je u južnoj regiji (89,1%), zatim u centralnoj regiji (18,4%), dok je najmanji porast broja zahtjeva zabilježen u najmanje razvijenoj, sjevernoj regiji (14,0%). **Podaci upućuju na zaključak da je ekonomska kriza najviše pogodila razvijenije djelove zemlje.**



Grafik 38: Stopa porasta broja zahtjeva za jednokratnu novčanu pomoć, po regijama

Analiza starosne strukture podnosilaca zahtjeva pokazuje da je **kriza najviše pogodila radno sposobnu populaciju starosti 41–67 godina – 61,3% podnosilaca zahtjeva u aprilu 2021. godine pripada upravo toj starosnoj grupi.** Zanimljivo je da tu populaciju po broju predatih zahtjeva prati starosna grupa 26–40 godina, koja takođe pripada radno sposobnom stanovništvu. Udio ove starosne grupe u martu se povećao za 6%, što može ukazivati na umanjeње prihoda ili gubitak posla. Nakon što je došlo do ublažavanja restriktivnih mjera, udio zahtjeva ove starosne grupe aplikantata vratio se na vrijednosti od prije pandemije.



Grafik 39: Procenat zahtjeva za jednokratnu pomoć, prema starosti aplikanta, novembar 2020 – april 2021.

## Uticaj koronavirusa na najranjivije grupe

Dio izvještaja koji slijedi bavi se ranjivim grupama, u skladu s mandatom i opsegom rada agencija Ujedinjenih nacija, koje su doprinijele izradi ovog dokumenta (IOM, UNDP, UNHCR, UNICEF). Radi boljeg razumijevanja efekata pandemije na ranjive grupe, agencije UN obratile su se tim zajednicama, direktno ili putem posrednika, da bi iz prve ruke čule svjedočanstva o njihovim iskustvima.

Analiza stanja svake pojedinačne grupe ima sljedeću strukturu: a) kratka procjena veličine grupe, b) opšta procjena stepena ranjivosti, nezavisno od pandemije, c) efekti pandemije na konkretnu grupu s fokusom na posljednjih šest mjeseci. Na kraju su dati sažeci nalaza analize i preporuke koje se odnose na sve grupe zajedno i svaku grupu pojedinačno.

Gdje god je to bilo moguće, podaci su povezani s procjenama iz prethodna dva talasa istraživanja.

## Djeca

U Crnoj Gori živi 145.126 djece mlađe od 18 godina. Oni čine 23,4% ukupnog stanovništva (51,9% dječaka i 48,1% djevojčica). Stanje dječjih prava i blagostanja u 2019. godinu, prije izbijanja novog koronavirusa, bilo je predmet **Istraživanja višestrukih pokazatelja (engl. MICS)<sup>12</sup>**, **Ankete o dohotku i životnim uslovima (engl. SILC)<sup>13</sup>** i drugih inicijativa čiji je cilj bio prikupljanje podataka. Ključni pokazatelji prikazani su u nastavku ovog teksta, a odnose se na dostupne podatke o opštoj i o romskoj populaciji.

<sup>12</sup> Uprava za statistiku Crne Gore (MONSTAT) i UNICEF, Istraživanje višestrukih pokazatelja u Crnoj Gori i Istraživanje višestrukih pokazatelja u romskim naseljima u Crnoj Gori za 2018. godinu: Izvještaj o nalazima istraživanja, Podgorica, 2019. Kratki statistički pregledi dostupni su na: <https://www.unicef.org/montenegro/en/statistic-snapshot-mics-2018>.

<sup>13</sup> MONSTAT, Anкета o dohotku i životnim uslovima, Podgorica, 2019.



Prilikom procjene efekata pandemije koronavirusa na djecu, pored opšte populacije djece posebno su uzete u obzir sljedeće grupe: djeca sa smetnjama u razvoju, romska djeca, djeca koja žive u domaćinstvu s jednim roditeljem, djeca čiji su roditelji/staratelji imali historiju upotrebe psihoaktivnih supstanci, djeca iz porodica koje primaju socijalnu pomoć („materijalno obezbjeđenje porodice“) i djeca u hraniteljskim porodicama.

Rezultati su predstavljeni zbirno u dijelu u kojem nema razlike između podgrupa. Tamo gdje postoje određene razlike, one su naglašene u tekstu.

### Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa

Kao što je navedeno u prethodna dva izvještaja o brzjoj procjeni, opštu ranjivost djece možemo identifikovati u oblasti ishrane, obrazovanja, funkcionisanja, siromaštva i materijalne isključenosti. Naime, među djecom opšte populacije mlađom od pet godina, 7% je djece koja zaostaju u rastu, dok među djecom istog uzrasta koja žive u romskim naseljima taj procenat iznosi 21%. Procenat djece mlađe od pet godina koja imaju nisku tjelesnu težinu iznosi 4% u opštoj, a 8% u romskoj populaciji. Kad je riječ o obrazovanju, u opštoj populaciji, 53% djece starosti 3–5 godina pohađa program obrazovanja u ranom djetinjstvu, dok je taj procenat daleko niži u romskim naseljima (16%). Među opštom populacijom, stopa završavanja osnovne škole iznosi 96%, a stopa završavanja srednje škole 86%. U romskim naseljima, stopa završavanja osnovne škole iznosi 56%, a stopa završavanja srednje škole svega 3%. Ukupno 58% djece iz opšte populacije koja su mlađa od pet godina i samo 6% romske djece istog uzrasta kod kuće ima najmanje tri dječje knjige.

Prema podacima dobijenim tokom 2019. godine na osnovu percepcije i mišljenja majki/staratelja, 6% djece starosti 5–17 godina (iz opšte populacije) i 25% djece iz romskih naselja doživjelo je promjenu raspoloženja koju su roditelji opisali kao anksioznost. Kad je riječ o slučajevima depresije, procenti su bili niži: 3% za opštu populaciju i 8% za djecu iz romskih naselja.

Tokom 2019. godine, 33,7% djece bilo je u riziku od siromaštva. Relativne stope siromaštva značajno su varirale u zavisnosti od strukture domaćinstva. Stopa rizika od siromaštva iznosila je 13,9% za domaćinstva bez izdržavane djece, dok su domaćinstva s izdržavanom djecom bila znatno izloženija riziku od siromaštva (29,6%). Postoji snažna korelacija između stope siromaštva i (a) statusa radne aktivnosti (nezaposleni/neaktivni prolaze mnogo gore) i (b) nivoa obrazovanja (niži nivo obrazovanja dovodi do veće stope siromaštva). Konačno, 37% djece iz opšte populacije materijalno je deprivirano u pogledu tri dimenzije ili više njih, a taj procenat iznosi cijelih 91% među djecom u romskim naseljima.<sup>14</sup>

Poseban problem predstavlja opstajanje dječjih brakova. Naime, među romskim ženama starosti 20–24 godine visok je udio onih koje su se udale prije 15. godine života (22%), a u istoj starosnoj grupi još je mnogo veći udio onih koje su se udale prije 18. godine života (60%). Kad su muškarci u pitanju, učestalost ove pojave je manja: samo 6% muškaraca stupilo je u brak prije 15, a 20% prije 18. godine života.

14 MONSTAT i UNICEF, Ibid, <https://www.unicef.org/montenegro/en/statistic-snapshot-mics-2018>.



## Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja

U izvještaju koji je Generalni sekretar Ujedinjenih nacija objavio 15. aprila 2020. godine o koronavirusu i uticaju pandemije na djecu se navodi: „(...) sva djeca, iz svih starosnih grupa i svih zemalja, osjećaju posljedice, posebno socio-ekonomskih uticaja, a u nekim slučajevima i mjera ublažavanja, koje, iako bez namjere, mogu nanijeti više štete nego koristi.“ Može se pretpostaviti da će ova pandemija uticati na djecu u smislu: **a) povećanog rizika od siromaštva, b) remećenja procesa učenja, c) prijetnji po njihovo preživljavanje i zdravlje i d) povećanja rizika po bezbjednost djece.**

U Crnoj Gori mjere za suzbijanje širenja novog koronavirusa su na više načina uticale na porodice s izdržavanom djecom i na djecu bez roditeljskog staranja. Radi procjene neposrednog uticaja krize izazvane pandemijom, UNICEF i partnerske organizacije sagledale su situaciju u kojoj se nalazi šest posebno ranjivih grupa: a) domaćinstva sa samohranim roditeljem, b) romske porodice, c) roditelji djece sa smetnjama u razvoju, d) porodice koje su korisnici materijalnog obezbjeđenja, e) hranitelji i f) roditelji koji imaju istoriju upotrebe psihoaktivnih supstanci.<sup>15</sup> Uporedo s tim, UNHCR je kontaktirao s djecom izbjeglicama i tražiocima azila u zemlji kako bi procijenio njihove prioritete potrebe.<sup>16</sup>

Posebna pažnja Brze procjene odnosila se na program učenja na daljinu #UčiDoma koji je nadležno ministarstvo kreiralo kao odgovor na mjere socijalnog distanciranja i zatvaranja obrazovnih ustanova. Ovaj program obuhvata emitovanje nastave u okviru televizijskog programa javnog servisa i različite digitalne platforme za onlajn učenje i komunikaciju s djecom i roditeljima. UNICEF je podržao Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta kroz obuku nastavnika za primjenu tehnoloških rješenja u novoj situaciji (posebno korišćenje Majkrosoft timsa). U saradnji s osnovnim i srednjim školama i uz podršku Crvenog krsta Crne Gore, štampani materijali za učenje distribuirani su romskim i egipćanskim učenicima koji nemaju pristup televiziji i/ili internetu, dabi nesmetano mogli učestvovati u procesu obrazovanja.

Prva brza procjena pokazala je da se tokom perioda potpune izolacije najveći broj roditelja suočavao sa **značajnim gubitkom prihoda**, dok je jedan broj porodica pretrpio **potpuni gubitak prihoda**. Nakon postepenog ublažavanja mjera i pokretanja ekonomske aktivnosti, došlo je do blagog smanjenja broja porodica koje se suočavaju s potpunim gubitkom prihoda. U posljednjih pola godine, većina porodica se suočava sa gubitkom prihoda ili sa značajnim gubitkom prihoda ili su u situaciji da su im prihodi ostali isti, dok je jedan broj porodica pretrpio i djelimičan gubitak prihoda. Porodice se i dalje suočavaju s neizvjesnošću u pogledu finansijske situacije. *(Odrzilo se na naš materijalni status, imamo manje prihode, nema posla kao prije, ništa se dobro nije desilo.)* Treba uzeti u obzir da su neke porodice već ranije ostale bez zaposlenja ili prihoda, što se vidi iz izjava koje često ukazuju na gubitak posla i strah od toga što nosi budućnost, odnosno hoće li imati sredstava da se prehrane.

Porodice koje su primaoci socijalne materijalne pomoći prijavljuju gubitak prihoda, što može ukazivati na to da su ostvarivale prihode i iz drugih izvora, npr. preko dnevnica ili neformalnih poslova. **Domaćinstva s roditeljima koji imaju istoriju upotrebe psihoaktivnih supstanci i romske porodice su među najugroženijima kad je riječ o gubitku prihoda.** Kriza pogađa i

15 Situacija i neposredne potrebe ovih šest grupa procjenjivane su u odnosu na četiri ključne dimenzije: promjena u prihodima, najhitnije potrebe, javne usluge od ključnog značaja i strahovi.

16 Metoda prikupljanja podataka koja se koristi za djecu izbjeglice i tražioce azila razlikuje se od metode korišćene za ostale grupe djece čija se situacija procjenjivala u ovom poglavlju.



**djecu u domaćinstvima s jednim roditeljem** – značajna većina njih prijavila je potpuni gubitak prihoda. Neki roditelji djece sa smetnjama u razvoju navode brigu zbog neizvjesne materijalne situacije. Pored negativnog uticaja na materijalni status, pojava koronavirusa je u nekim situacijama doprinijela većem druženju, boljem upoznavanju i zbližavanju članova porodice.

*“Puno smo vremena provodili kući i to je bilo dobro u jednu ruku, ali isto je psihički bilo teško jer su falile aktivnosti napolju, druženje s porodicom, prijateljima. Samo nošenje maski i mjere su na mene djelovale loše. Odlično je bilo što smo ćerka i ja imale dosta vremena da budemo zajedno.”*

### Samohrana majka

Veliki broj ispitanika/ispitanica izražava zahvalnost zbog proste činjenice da se nijesu zarazili koronavirusom, dok značajan broj ukazuje na psihičke posljedice koje je ostavio dug period izolacije i promjena stvarnosti oko njih (*Mimo toga što je porodica bila na okupu više nego ikada, život se izmijenio toliko da su se ljudi otuđili jedni od drugih.*), kao i na dugoročne fizičke posljedice usljed prebolovane bolesti kod roditelja. Nažalost, pandemija je imala i negativnih uticaja na djecu razdvojenih roditelja (vidjeti dio o žrtvama rodno zasnovanog nasilja).

Tokom prve etape istraživanja, u svim tipovima domaćinstava primarne potrebe odnosile su se na **hranu i higijenske proizvode**. Treća najurgentnija potreba varirala je u zavisnosti od vrste domaćinstva – odjeća (romske porodice), medicinske usluge (porodice s djecom sa smetnjama u razvoju), pristup internetu i uređajima za pristup učenju na daljinu (porodice s djecom sa smetnjama u razvoju, porodice sa samohranim roditeljem, djeca roditelja koji su korisnici psihoaktivnih supstanci, djeca u hraniteljskim porodicama). U periodu nakon ublažavanja mjera **hrana i higijenska sredstva** ostaju primarna potreba porodica, **uz povećanu potrebu za druženjem, sportskim i rekreativnim aktivnostima** (porodice s djecom sa smetnjama u razvoju, porodice sa samohranim roditeljem i djeca u hraniteljskim porodicama). Po završetku školske godine došlo je do smanjene potrebe za opremom za učenje na daljinu. U posljednjih pola godine, primarne potrebe nastavljaju da budu **hrana i higijenski proizvodi**. Na trećem mjestu je **odjeća** (dominantno u romskim i porodicama koje primaju socijalnu pomoć, i porodicama s djecom sa smetnjama u razvoju). Potrebe takođe zavise od vrste domaćinstva, pa su porodice s djecom sa smetnjama u razvoju u potrebi i za **ljekovima i rekreacijom**, dok se djeca samohranih roditelja suočavaju s dodatnim rizikom u pogledu **smještaja, pristupa IT tehnologijama za učenje, sportu i rekreaciji**. Roditelji/staratelji navode da su djeci potrebni:

- hrana, odjeća i higijenska sredstva, ali i sredstva za praćenje nastavnog programa na daljinu (porodice koje primaju materijalno obezbjeđenje i romske porodice);
- hrana, odjeća, higijenska sredstva, mogućnost izlaska na svjež vazduh, lijekovi i terapija, šetnja i druženje s vršnjacima (djeca sa smetnjama u razvoju);
- hrana, higijenska sredstva, sport i druženje s vršnjacima, pristup sredstvima za praćenje nastave na daljinu i pomoć u učenju (djeca u hraniteljskim porodicama);
- hrana i odjeća, pristup internetu i uređaji za učenje na daljinu (domaćinstva s jednim roditeljem);
- hrana, pristup internetu i uređaji za učenje na daljinu, i smještaj (domaćinstva u kojima roditelj(i) ima(ju) istoriju upotrebe psihoaktivnih supstanci).

Mada roditelji rijetko navode potrebu za novčanim sredstvima, očigledno je da je produženi period ekonomske neaktivnosti u zemlji uticao na veoma raširenu nemogućnost da se priušte osnovne potrebe, kao što su hrana, lijekovi, odjeća i higijenski proizvodi.

*"Bila je zapuštena usljed nemogućnosti da brinem o njoj dok sam imala koronu i razvila je strah, ne odvaja se od mene, a ja sam postala svjesna da nemamo novca u kući za sve što nam treba i to mi stvara dodatnu brigu."*

### **Samohrana majka, 46 godina, Budva**

Kad je riječ o javnim uslugama, u periodu izolacije djeci je uglavnom **potreban pristup zdravstvenim uslugama**, što važi za sve ispitane grupe. To nije bio slučaj na početku situacije izazvane koronavirusom. Međutim, roditelji takođe ukazuju da su u najvećem slučaju uspjeli da ostvare potrebne zdravstvene usluge za svoju djecu. Moguće je da je usredsređenost zdravstvenog sistema na stariju populaciju i tretiranje zaraze virusom, kao i strah od virusa doveo do manje potražnje za uslugama ili do tražnje samo ključnih usluga, koje su ipak bile ostvarene. Korisnici koji su koristili zdravstvene usluge izražavaju visok stepen zadovoljstva.

Kod skoro svih grupa djece jako je izražena i potreba za **podrškom u učenju**, dok je potreba za **psihološkom pomoći** uočena kod djece sa smetnjama u razvoju, djece na hraniteljstvu i djece u porodicama s istorijom korišćenja psihoaktivnih supstanci. Roditelji koji primaju materijalno obezbjeđenje i romske porodice ukazuju i na potrebu za **javnim kuhinjama**, što ukazuje na dimenziju teške situacije u kojoj se nalaze.

Samohrani roditelji, roditelji s istorijom korišćenja psihoaktivnih supstanci i roditelji djece sa smetnjama u razvoju ukazuju na **potrebu za podrškom u čuvanju djece**. Iz izjava roditelja romske djece vidi se da su se suočavali s teškom i iscrpljujućom situacijom u vezi s pristupom obrazovanju, jer nijesu imali pristup internetu i činjenice da se radi o porodicama s troje i više djece. Na osnovu datog može se zaključiti da je romskoj djeci ipak prijeko potrebna podrška i pomoć u učenju na daljinu. To može biti naročito pogubno po performanse i psiho-fizički razvoj djece kad se uzme u obzir da mnogi roditelji ukazuju na to da su im djeca često gladna.

Primjetno je da su roditelji romske djece i djece sa smetnjama u razvoju bili najmanje skloni da pokušaju ostvariti potrebne usluge u toku protekle godine, što bi mogla biti posljedica neosnaženosti, neinformisanosti, ali i manjka povjerenja u sistem. U vezi s tim, veliki broj roditelja iz svih grupa ukazuje na to da nijesu uspjeli ostvariti tražene usluge.

Nakon popuštanja mjera, podrška/pomoć u učenju na daljinu i dalje je dominantna potreba djece iz porodica koje primaju materijalno obezbjeđenje, iz domaćinstava s jednim roditeljem, djece u hraniteljstvu, dok je potreba za psihološkom podrškom i socijalizacijom naglašena kod djece u domaćinstvima u kojima roditelj(i) ima(ju) istoriju upotrebe psihoaktivnih supstanci. Potreba za javnim kuhinjama i pravnim uslugama (regulisanje dokumentacije) najizraženija je kod romske djece.

*“Moja djeca su prošle godine ostala bez majke i više ništa nije isto. Ona ih je sve učila kako da rade i meni je mnogo teško. Ja s njima ne umijem da radim, ali ih čuvam i brinem za njihovo zdravlje. Volio bih da sve ovo prođe, da ostanemo zdravi i da im neko pomogne da uče.”*

### **Samohrani otac, 47 godina, romsko naselje, Podgorica**

Produženi period pandemije naročito je loše uticao na djecu sa smetnjama u razvoju, kod kojih roditelji ukazuju na asocijalizaciju usljed izolacije i na povećanu napetost. Djeca sa smetnjama u razvoju izrazila su **potrebu za zdravstvenom zaštitom, ali i obrazovnim i psiho-socijalnim uslugama podrške**. Dio roditelja naveo je da se suočavaju s poteškoćama u pristupu pedijatrima i drugim zdravstvenim radnicima od čijih usluga njihova djeca zavise.

*“Njen dnevni ritam je poremećen, a to ima negativan uticaj na nju. Djeca sa smetnjama u razvoju imaju svoju uobičajenu dnevnu rutinu. Nedostaje joj Dnevni centar, udruženje... Uznemirena je...”*

### **Otac djeteta sa smetnjama u razvoju, 49 godina, Podgorica**

Situaciju u vezi s koronavirusom djeca različito doživljavaju. U prvoj etapi istraživanja, najviše su se plašila same zarazne bolesti – to je dominantan uzrok straha u svim vrstama domaćinstava u predmetnom uzorku, osim kod djece roditelja koji imaju istoriju upotrebe psihoaktivnih supstanci, koja najviše strahuju od gubitka prihoda. Tokom druge etape procjene, strah od zaraze koronavirusom izražen je kod djece u hraniteljskim porodicama i kod djece samohranih roditelja, dok se pogoršanja materijalne situacije najviše plaše djeca čije porodice primaju materijalno obezbjeđenje i djeca čiji roditelj(i) ima(ju) istoriju upotrebe psihoaktivnih supstanci. Tokom treće etape djeca su se najviše plašila zaraze koronavirusom, lošeg uspjeha u školi, zatvaranja škole i povratka na online nastavu. Djeca sa smetnjama u razvoju i romska djeca najviše se plaše zatvaranja i ograničavanja kretanja. Dodatno, romska djeca se plaše i siromaštva.

*“Moja djeca misle da smo svi zaraženi i da više nikad neće moći da idu u školu, izlaze vani i provode vrijeme s drugom djecom.”*

### **Majka, 37 godina, romsko naselje, Podgorica**

Neki roditelji kažu da su im djeca premala da bi shvatila što se događa, a da neka pokazuju strah i anksioznost (prema percepciji roditelja). Na primjer, plaši ih **nasilje i sukob među roditeljima, da se majka i tata ne posvađaju i da moraju da idu iz kuće, da se roditelji međusobno ne povrijede kad se svađaju**. Djeca su zabrinuta i za zdravlje svojih roditelja. Tako, na primjer, dijete 28-godišnje samohrane majke s istorijom upotrebe psihoaktivnih supstanci strahuje da će se njegova majka razboljeti i da će biti uhapšena ako se ogлуši o neku od uvedenih mjera.



Potreba za psiho-socijalnom podrškom potvrđena je kroz SOS liniju (servis NVO Roditelji, uspostavljen uz podršku UNICEF-a), koja roditeljima pruža savjete u pogledu roditeljstva, komunikacije s djecom i zaštite potreba i prava djeteta. Koordinator SOS roditeljske linije navode da od početka pandemije broj poziva konstantno raste i da je u prva četiri mjeseca tekuće godine zabilježeno duplo više poziva u odnosu na isti period prošle godine (januar – april), odnosno tri puta više nego u toku istog perioda 2019. Roditelji su najčešće pozivali da bi se informisali o svojim pravima na plaćeno odsustvo, jer oni i dalje imaju poteškoće da ostvare ova prava kad njihova djeca pohađaju učenje na daljinu. Uočen je porast broja poziva u vezi s obrazovanjem djece, tj. podsticanjem motivacije za učenje, ponovnim uspostavljanjem rutina za školske obaveze, obavezama u kući, brigom o sebi i sl. Jednoroditeljske porodice najčešće su imale nedoumice oko viđanja djece u slučaju kad je drugi roditelj pozitivan na koronavirus, kao i uspostavljanje odnosa s drugim roditeljem tokom pandemije.

Važno je naglasiti da su djeca i prije krize izazvane koronavirusom bila nesrazmjerno više pogođena siromaštvom – u poređenju s odraslim osobama (relativna stopa siromaštva djece iznosila je 33,7%, dok je nacionalna stopa siromaštva bila 24,5%). Stoga se može pretpostaviti da će i sada **upravo djeca biti posebno pogođena siromaštvom i najteže osjetiti socio-ekonomski uticaj koronavirusa**. Do sada je sistem socijalne zaštite reagovao tako što je dijeljena jednokratna novčana pomoć porodicama koje primaju materijalno obezbjeđenje, nezaposlenim porodicama na evidenciji Zavoda za zapošljavanje, penzionerima koji primaju niske penzije, kao i korisnicima lične invalidnine. Mada je sistem bio u prilici da reaguje i pomogne onim kategorijama koje su na neki način već bile u sistemu, ostaje otvoreno pitanje koliko je uključio i reagovao na potrebe „novosiromašnih“. Nije, međutim, donijeta nijedna odluka u vezi s pomoći za nošenje s izazovima uzrokovanim koronavirusom koja bi bila direktno namijenjena djeci odnosno porodicama s djecom (iako je oko 48.000 djece izloženo riziku od siromaštva, SILC, 2019). U međuvremenu, Vlada Crne Gore donijela je odluku o uvođenju dječjeg dodatka za svu djecu 0–6 godina starosti i povećanju iznosa benefita za postojeće kategorije primalaca – kao dugoročan odgovor na potrebe djece, koja tek treba da stupi na snagu.

Upitani za budućnost, većina roditelja strahuje od gubitka posla, nemogućnosti da nađu zaposlenje i novčana sredstva za zadovoljenje osnovnih potreba, ali izražavaju i brigu za svoje zdravlje i zdravlje uže porodice.

## Adolescenti i mladi

Adolescenti u Crnoj Gori čine oko 14% ukupne populacije u zemlji – od ukupno 620.029 stanovnika<sup>17</sup> oko 86.000 čine adolescenti starosti 10–19 godina. Crnogorski Zakon o mladima navodi da su mladi – osobe u dobi 15–30 godina, a njih je oko 142.000 ili 23% ukupnog stanovništva, dok adolescenti nijesu u potpunosti prepoznati ovim zakonom.

### Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa

Adolescenti i mladi u Crnoj Gori suočavaju se s brojnim izazovima. Jedan od njih je umanjena mogućnost formiranja ljudskog kapitala (Indeks ljudskog kapitala Svjetske banke). Naime, zbog nedostatka kvalitetnog obrazovanja i kvalitetne zdravstvene zaštite, dijete rođeno u Crnoj Gori ostvariće samo 62% svoje potencijalne produktivnosti.

17 Popis stanovništva, 2011.





Pored toga, adolescenti i mladi suočavaju se s jazom među vještinama koje od njih zahtijeva tržište rada i vještinama koje su u prilici da steknu u procesu formalnog obrazovanja. Rezultati PISA testiranja dodatno ukazuju na to da petnaestogodišnjaci u Crnoj Gori zaostaju gotovo dvije akademske godine za svojim vršnjacima iz zemalja OECD-a, dok je evidentan i nedostatak usluga karijernog vođenja za adolescente na bilo kom nivou. Tržište rada orijentisano ka EU traži visokokvalifikovane mlade osobe, posebno one koji vladaju STEM (nauka, tehnologija, inženjerstvo i matematika) i IKT (informaciono-komunikacione tehnologije) znanjem i vještinama – što su sve znanja i vještine nedovoljno zastupljene u obrazovnom sistemu Crne Gore koje ne priprema mlade ljude u dovoljnoj mjeri za ovakve zahtjeve tržišta.<sup>18</sup>

Jedna od posljedica bila je i visoka stopa nezaposlenosti među mladima (25,1%) i značajan broj mladih koji nijesu u radnom odnosu, ne školuju se, niti pohađaju neku obuku (17,3%).<sup>19</sup>

Period prije pandemije odlikovao se nedostatkom šansi za dostojanstven rad mladih ljudi. Mladi najčešće nemaju prilike za ulazak na tržište rada, niti pristup kapitalu, obukama i mentorstvu za pokretanje sopstvenog posla. Takođe, ograničeni servisi i nedostatak održivih programa karijernog vođenja i savjetovanja na bilo kom nivou, kako za adolescente, tako i za mlade, njihovo donošenje odluka u vezi s izborom studija i karijere čini izuzetno izazovnom. Pored svega navedenog, mladi su često suočeni s problemima u vezi s nestabilnim i zakonski neadekvatno riješenim oblicima povremenog, privremenog zapošljavanja i volontiranja.

Sve veća pojava kratkoročnih, nestandardnih i manje stabilnih oblika rada uz neadekvatnu zakonsku i socijalnu zaštitu, praćeno čestim promjenama radnog mjesta, dodatno otežavaju tranziciju adolescenata i mladih od školovanja ka tržištu rada.

Važan izazov s kojim se suočavaju adolescenti i mladi jeste nedostatak servisa podrške mentalnom zdravlju i prije pandemije koronavirusom. Nedostatak resursa, uključujući ljudske resurse, kao i nedovoljno razvijena svijest o važnosti mentalnog zdravlja kod generalne populacije, u dugom roku može imati snažan negativni uticaj na razvoj adolescenata i mladih.

### **Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja**

Kao odgovor na kovid 19, agencije UN razvile su i aktivirale različite platforme za adolescente i mlade s ciljem da se adolescenti i mladi informišu o virusu, da se ublaže rizici, te da se promoviraju neformalno učenje i ovladavanje vještinama, podrži mentalno zdravlje i podstakne vršnjačko učenje. Adolescenti su u periodu prve procjene kao najvažnije potrebe identifikovali hranu, higijenske proizvode i pristup internetu, s tim da je svako od ispitanika/ispitanica mogao identifikovati najviše tri potrebe. Tokom druge etape, pored hrane i pristupa internetu, sport i rekreacija je predstavljala veoma važnu potrebu. U trećoj etapi adolescenti i mladi su najveći naglasak stavili na potrebe u vezi s društvenim životom i mentalnim zdravljem kao što su druženje, socijalizacija, izlasci, kao i sport i rekreativne aktivnosti. Na trećem mjestu su sredstva za praćenje online nastave, što ukazuje na problem pristupa obrazovanju i dugoročno može uticati na smanjenje mogućnosti za adolescente i mlade da ostvare svoj puni potencijal. Važno je napomenuti da su ovom anketom dobijeni odgovori samo onih adolescenata koji imaju pristup internetu.

<sup>18</sup> ETF, *Unlocking Youth Potential in South Eastern Europe and Turkey: Skills Development for labour market and social inclusion*, 2020; ETF & UNICEF, *Preventing a 'lockdown generation' in Europe and Central Asia: Building Resilient societies with young people in the era of COVID-19*, 2020; ETF, *Skills mismatch measurement in Montenegro*, 2019

<sup>19</sup> Izvor: [https://www.ilo.org/gateway/faces/home/statistics?locale=EN&countryCode=MNE&\\_adf.ctrl-state=vfl8xcx4s\\_4](https://www.ilo.org/gateway/faces/home/statistics?locale=EN&countryCode=MNE&_adf.ctrl-state=vfl8xcx4s_4). Posljednji dostupni podaci su za 2019.



*“Zaista sam se radovala što ću ove godine diplomirati, dobiti posao i konačno pomoći svojoj porodici. To bi bio moj način da im se zahvalim na podršci svih ovih godina. Sada nijesam sigurna da ću uspjeti da dobijem posao u naredne dvije godine.”*

### **22-godišnja žena iz Pljevalja**

U prvoj etapi, adolescenti i mladi su identifikovali obrazovanje, zdravstvene usluge i psihološku podršku / podršku mentalnom zdravlju kao najpotrebnije javne usluge (period vrhunca pandemije). U drugoj etapi, zdravstvene usluge i obrazovanje ostali su prioritetne usluge. Na trećem mjestu su se našli kulturni sadržaji dostupni onlajn, kao i psihološka podrška i podrška mentalnom zdravlju. Sličan trend uočen je i u trećoj etapi gdje su adolescenti i mladi naglasili potrebu za kulturnim sadržajima, psihološkom podrškom i pomoći pri učenju.

*“Neke države već su otkazale maturalni ispit, dok druge nijesu. Ne znam što će se dogoditi s upisom na fakultet.”*

### **18-godišnja djevojka iz Nikšića**

Više od trećine adolescenata i mladih je u istraživanju sprovedenom na vrhuncu prvog talasa pandemije u Crnoj Gori, izjavilo da ne prati TV predavanja (33,9% – nešto više djevojaka nego momaka), dok je taj broj pao na polovinu **u drugoj i u trećoj etapi istraživanja. To pokazuje da je još jedan dio adolescenata i mladih odustao od tog kanala za učenje i da ga ne smatra zadovoljavajućim.**

Adolescenti za učenje na daljinu preferiraju onlajn alate – Edmodo, Mudl (Moodle), Gugl klasrum (Google Classroom) – i servise za razmjenu poruka, te ih češće koriste (preko 90%) i daju im prosječnu ocjenu 3,56 u prva dva talasa, dok je u trećem prosječna ocjena 2,85. Ovaj segment online nastave adolescenti su najbolje ocijenili u trećem krugu. Prosječna ocjena koju su ova predavanja dobila od onih koji ih prate ostala je ista u prvom i drugom krugu (3,04 na skali od 1 do 5), dok je u trećem istraživanju prosječna ocjena još niža i iznosi svega 2,62.

Adolescenti su u prve dvije etape bili najmanje zadovoljni zadacima koje dobijaju prilikom učenja na daljinu – u drugoj etapi to je jedini segment učenja na daljinu čija je prosječna ocjena bila manja od 3 (2,95 na skali od 1 do 5). Dodatno, adolescenti i mladi ističu i nezadovoljstvo načinom ocjenjivanja tokom pohađanja nastave online (2,80). U trećem talasu, adolescenti i mladi su najmanje zadovoljni ukupnom organizacijom online nastave, prosječna ocjena 2,60.





	April 2020.		Jun 2020.		Maj 2021.	
Vrsta učenja na daljinu	% Adolescenata koji kažu da ne koriste ovu uslugu	Prosječna ocjena onih koji koriste ovu uslugu na skali od 1 do 5 <sup>20</sup>	% Adolescenata koji kažu da ne koriste ovu uslugu	Prosječna ocjena onih koji koriste ovu uslugu na skali od 1 do 5 <sup>21</sup>	% Adolescenata koji kažu da ne koriste ovu uslugu	Prosječna ocjena onih koji koriste ovu uslugu na skali od 1 do 5 <sup>22</sup>
Ukupna organizacija	N/A	N/A	N/A	N/A	8.8% (28)	2.60 (292)
Nastava preko TV	33.9% (171) <sup>23</sup>	3.09 (334)	50.9 (175) <sup>x</sup>	3.04 (169)	49.4 (158)	2.62 (162)
Onlajn platforme (Edmodo, Moodle, Google classroom)	4.0% (20)	3.56 (485)	12.5 (43)	3.64 (301)	7.5 (24)	2.85 (296)
Komunikacija s nastavnicima koji koriste vjebler	1.6% (8)	3.57 (497)	N/A	N/A	N/A	N/A
Korisnost domaćeg zadatka na daljinu	3.4% (17)	3.12 (488)	13.1 (45)	2.9 (299)	N/A	N/A
Kvalitet komunikacije s nastavnicima	1.6% (8)	3.50 (497)	18.43 (29)	3.47 (315)	N/A	N/A
Način ocjenjivanja	2.8% (14)	3.38 (491)	9.9 (34)	3.56 (310)	10.0% (32)	2.80 (288)

U prvoj etapi istraživanja adolescenti nijesu prijavili da su previše opterećeni obimom nastavnog materijala, ali jesu količinom domaćih zadataka. To je potvrđeno i u drugoj etapi istraživanja, kad su mladi izjavili da su bili opterećeniji domaćim zadacima tokom učenja na daljinu nego dok su pohađali redovnu nastavu.

Upitani da uporede učenje na daljinu i redovnu nastavu, adolescenti su i u drugoj i u trećoj etapi prikupljanja podataka naveli da su tokom učenja na daljinu naučili manje nego što bi naučili u toku klasične nastave. To potvrđuje i stav da ne bi uopšte voljeli da online učenje postane dio redovnog školovanja i da bi voljeli da škola bude otvorena za redovno pohađanje. **U odnosu na drugu etapu kad je većina adolescenata smatrala da način organizacije nastave tokom pandemije neće uticati na njihovo dalje školovanje ili uspjeh na maturalnom ispitu, u trećem krugu, godinu dana nakon uvođenja online nastave, adolescenti smatraju da će imati negativan uticaj.** Praćenje nastave putem savremenih tehnologija mladima pruža veći komfor i više slobodnog vremena, dok s druge strane, utiče na smanjenje discipline i radnih navika i na promjenu rutine.

<sup>20</sup> Skala od 1 do 5: 1 predstavlja najnižu („Uopšte nijesam zadovoljan/zadovoljna), a 5 najvišu ocjenu („Veoma sam zadovoljan/zadovoljna)

<sup>21</sup> Ibid.

<sup>22</sup> Ibid.

<sup>23</sup> The number in brackets indicates number of respondents that chose this answer.



*“Odvikla sam se od časova od 45 minuta i zato bih voljela da se vratimo u školu što prije, jer može samo da mi naškodi lagodnost i komfor ovakvog načina škole koji neće trajati u mom daljem obrazovanju.”*

### 17-godišnja djevojka iz Podgorice

Ključne prednosti redovne nastave su kvalitet znanja, socijalizacija i mentalno zdravlje. Adolescenti su stava da bi bilo korisno u redovnu nastavu uključiti *određena tehnička sredstva koja se koriste tokom online nastave, što bi doprinijelo kvalitetu i interesantnosti nastave.*

*“Tokom redovnog pohađanja škole, sve je mnogo drugačije i ljepše. Društvo, kontakt s profesorima, drugačiji ambijent. Mnogo je lakše, kako fizički tako i psihički. A svi znamo da nam je psiha pod velikim znakom pitanja.”*

### 16-godišnja djevojka sa Cetinja

Iako se čini da su se adolescenti relativno lako prilagodili situaciji, njihovi odgovori dati tokom pandemije pokazuju da im je nedostajalo redovno obrazovanje, a posebno njegova socijalna komponenta.

*“Škola je više od samog znanja.”*

### 18-godišnja djevojka iz Podgorice

Kad su u pitanju stvari koje ih plaše, u trećem krugu istraživanja adolescenti i mladi najviše su zabrinuti oko daljeg školovanja, maturalnih ispita, mentalnog zdravlja i kako će izgledati život „poslije korone“. Da su njihovi strahovi opravdani govori i studija o zapošljavanju mladih tokom korona pandemije, prema kojoj je nezaposlenost među mladima u Crnoj Gori u posljednjem kvartalu 2020. godine porasla na 46,5%.<sup>24</sup>

**I adolescenti i mladi su tokom trajanja pandemije naglašavali važnost mentalnog zdravlja, potrebu da razgovaraju o svom mentalnom zdravlju i isticali da uopšteno gledajući ne postoji dovoljno psihološke podrške,** a naročito ne za mlade. O problemima najlakše pričaju s prijateljima i članovima porodice, dok mogućnost razgovora s nastavnicima/profesorima u školi, školskim pedagogom/psihologom ili s nekim iz savjetovališta za mlade, većina mladih i adolescentata najčešće ne koristi. I jedni i drugi smatraju da o problemima ne mogu uvijek razgovarati sa svojom najbližom porodicom, pa stoga svoje slobodno vrijeme najviše vole da provode u ćaskanju s prijateljima i na društvenim mrežama (pored slušanja muzike).

<sup>24</sup> RCC, Study on youth employment in the Western Balkans, available at: <https://www.rcc.int/docs/573/study-on-youth-employment-in-the-western-balkans>, p.29 (accessed June 13th, 2021)



*“Plašim se da ne poludim, a na korak sam do toga. U školi imamo pedagoga, ali nam treba pravi psiholog, koji će nam pomoći, jer smo svi oslabili. Niko ne mari za nas. Plače mi se.”*

## 18-godišnji mladić iz Bijelog Polja

### Starije osobe

Broj starijih osoba u Crnoj Gori u stalnom je porastu. Prema Popisu stanovništva iz 2011. godine, broj osoba starijih od 65 godina bio je blizu 80.000, što je 12,8% ukupnog stanovništva Crne Gore. Poređenja radi, prema Popisu iz 2003. godine, taj broj je bio 75.000 ili 11,9% ukupnog stanovništva.

#### Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa

Starije osobe u Crnoj Gori suočavaju se s mnogim izazovima, uključujući siromaštvo, dostupnost usluga, usamljenost, nedostatak njege i slabije zdravlje. Unapređenje socijalne zaštite starijih osoba, uz integrisane usluge i podršku koja omogućava očuvanje i poboljšanje kvaliteta života, opšti je cilj važeće **Strategije razvoja sistema socijalne zaštite starijih 2018–2022**. Crnogorski **Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti** predviđa različite usluge socijalne zaštite namijenjene starijim licima: podršku za samostalan život u zajednici, savjetodavne i socijalno-edukativne usluge, usluge stanovanja, hitne intervencije i druge usluge.

U posljednjih nekoliko godina, došlo je do značajnih ulaganja u razvoj socijalnih usluga namijenjenih starijim osobama u zajednici. U okviru projekta „Nastavak reforme sistema socijalne zaštite“, koji partnerski sprovode UNDP i Ministarstvo rada i socijalnog staranja, uvedene su usluge poput pomoći u kući i dnevnog boravka za starije osobe. Usluga pomoći u kući, koja se pruža u 15 opština u sjevernom i centralnom dijelu zemlje, omogućava posebno ranjivoj grupi od oko 1.200 korisnika da život nastave u svojoj porodici, u redovnom kućnom okruženju, čime se sprečava njihov smještaj u ustanove zavodskog tipa. Od marta 2020. godine, licencirani pružalac ove usluge je Crveni krst Crne Gore.

Usluga dnevnog boravka za starija lica, koja u redovnim uslovima značajno doprinosi socijalizaciji ove populacije, prilagođena je uslovima pandemije i pružana u devet opština kroz 12 centara za dnevni boravak, predviđenih za najviše 200 korisnika.<sup>25</sup>

Pored pomenutih, druge postojeće usluge za podršku ugroženim starijim osobama uglavnom pružaju OCD (Crveni krst, Karitas i drugi), najčešće uz podršku lokalne samouprave ili volontera.

<sup>25</sup> Počev od 1. maja 2021. rad dnevnih boravaka privremeno je obustavljen usljed problema u obezbjeđivanju finansijskih sredstava za podršku funkcionisanju.



## Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja

Starije osobe značajno su pogođene trenutnom pandemijom. Mjere poput ograničavanja slobode kretanja, koje je Vlada uvela radi kontrole širenja bolesti, za njih predstavljaju dodatni teret, jer ih sprečavaju da obavljaju svoje svakodnevne poslove i da se druže i provode vrijeme s porodicom. Karantin koji je uveden u nekoliko navrata ograničio je veliki broj porodica u nastojanju da pomognu svojim starijim članovima. Stoga ne čudi značajan porast broja starijih domaćinstava kojima je bila neophodna podrška u pogledu dostavljanja hrane, posebno toplih obroka, lijekova, higijenskih proizvoda i drugih potrepština. Zbog smanjenog kretanja i druženja, ali i boravka u izolaciji, koju nije bilo lako podnijeti, uvedene mjere rezultirale su povećanjem potreba za psiho-socijalnom podrškom i savjetovanjem. Mjere izolacije su se naročito nepovoljno odrazile na starije osobe smještene u domovima za starije jer nijesu bili u mogućnosti da primaju posjete i vide članove svoje porodice duže od godinu dana. Svi navedeni faktori kod starije populacije izazivaju anksioznost i pojačavaju strah za sopstveno zdravlje i život.

*“Zatvoreni smo već godinu dana, to je najgore što se desilo, ne možemo da izlazimo da se vidimo s djecom.”*

### **72-godišnja žena koja živi u Domu starih u Risnu**

Da bi se odgovorilo na neke od pomenutih izazova, bilo je neophodno prilagoditi pružanje socijalnih usluga njihovim potrebama za vrijeme trajanja karantina. Na osnovu dugogodišnjeg partnerstva s Ministarstvom rada i socijalnog staranja koje je rezultiralo izgradnjom mreže dnevnih boravaka za starije osobe širom zemlje, UNDP je, zajedno s partnerima iz Vlade, inicirao prilagođavanje funkcionisanja ovih servisa tako da mogu zadovoljiti potrebe starijih osoba za vrijeme trajanja pandemije. Od početka aprila 2020. godine, osoblje zaposleno u dnevnim boravcima bilo je u osam opština angažovano za rad na terenu. Oni su svakoga dana posjećivali preko 150 starijih osoba, isporučujući tople obroke, namirnice i druge proizvode direktno u njihove domove. Time je ovoj populaciji osigurana odgovarajuća briga, ne samo u pogledu hrane, već i lijekova i ostalih potrebnih proizvoda. Procedura je usklađena s uputstvima Crvenog krsta, licenciranog pružaoca usluge pomoći u kući za starije osobe, usluge koja je od vitalnog značaja i nastavlja da se sprovodi i za vrijeme pandemije. Značaj pružanja usluga za vrijeme trajanja pandemije potvrdili su sami i ispitanici/ispitanice.

Što se tiče uticaja pandemije koronavirusa na životni standard starijih osoba, i treći krug procjene potvrđuje da prihodi većeg dijela ove populacije do sada nijesu bili značajnije ugroženi. Naime, u prosjeku osam od deset ispitanika/ispitanica izjavilo je da im je prihod ostao isti, što je očekivano budući da nije bilo prekida u isplati penzija. Ipak, značajan broj korisnika navodi da, iako su primanja ostala na istom nivou, troškovi života su uvećani. Kao razlog navode rast cijena namirnica i potrebu za nabavkom lijekova.



*"Penzije su redovne, ali sve je skupo."*

### **90-godišnja žena koja živi u Beranama**

Kad je riječ o hitnim potrebama starijih osoba koje su posljedica krize izazvane koronavirusom, hrana ostaje prvi prioritet za ovu grupu. Nakon toga slijede lijekovi i higijenski proizvodi. Valja naglasiti da značajan broj ispitanika/ispitanica ostaje skroman u prohtjevima – od svih intervjuisanih grupa starije osobe najčešće su navodile da im ništa nije potrebno.

Zdravstvene usluge, pomoć u kući i psihološka podrška ostaju i dalje tri najpotrebnije javne usluge. Ispitanicima/ispitanicama nedostaju druženje i usluga dnevni boravak za starije. Zadovoljstvo i značaj korisnika uslugom pomoć u kući za starije potvrđeno je i ovog puta. Naime, devet od deset ispitanika/ispitanica zadovoljno je korišćenjem ovog servisa.

*"S obzirom na to da ne mogu samostalno da obavljam poslove u domaćinstvu, pored zdravstvenih, najpotrebnija mi je usluga pomoć u kući."*

### **80-godišnja žena koja živi u Mojkovcu**

Procenat starih koji se boje za svoje zdravlje i dalje je na visokom nivou. Čak je osam od deset korisnika zabrinuto za sopstveno zdravlje i zdravlje svoje porodice. Ipak, u poređenju s ranijim procjenama, primjetan je i porast optimizama kod ispitanika/ispitanica usljed početka procesa imunizacije stanovništva. Naime, u skladu s **Nacionalnom strategijom za uvođenje, distribuciju i primjenu kovid 19 vakcina**, stariji građani su prepoznati kao prioritarna grupa. Vakcinacija starije populacije počela je u februaru 2021.

*"Strah od pandemije, veoma brinem da mi se djeca ne razbole. Ja sam se vakcinisala, pa mislim da se neću zaraziti, ali birnem za djecu."*

### **80-godišnji muškarac iz Mojkovca**

U pogledu korišćenja zdravstvenih servisa, značajan broj ispitanika/ispitanica ističe potrebu za obavljanjem specijalističkih pregleda, koji se za vrijeme pandemije obavljaju u smanjenom obimu. Pored nabavke lijekova, koji i u redovnim okolnostima predstavlja značajan trošak za stariju populaciju, ispitanici/ispitanice navode porast troškova usljed potrebe za kupovinom vitamina.

Kad govorimo o uticaju koronavirusa na pripadnike oba pola, situacija se nije značajnije mijenjala u odnosu na ranije procjene. Više ispitanica ženskog pola navodi uslugu pomoć u kući kao jednu od tri trenutno najpotrebnije. Potrebu za psihološkom podrškom osjeća više ispitanika/ispitanica iz urbanih sredina nego što je to slučaj s ispitanicima/ispitanicama koji žive u rural-



nim područjima. Za ispitanike/ispitanice iz ruralnih područja najhitniji prioritet predstavlja hrana, uz zdravstvene usluge. Starije osobe u ustanovama za smještaj navode da su u potpunosti zadovoljne pruženom njegovom i uslugama. Za vrijeme trajanja izrečenih mjera, najviše su patili zbog nemogućnosti da se kreću van doma starih i zbog zabrane posjeta, koja ih je lišavala direktnog kontakta s članovima njihovih porodica.

## Osobe s invaliditetom

Prema podacima Popisa iz 2011. godine, u Crnoj Gori postoji oko 68.000 osoba čije su sposobnosti u obavljanju svakodnevnih aktivnosti ograničene usljed dugotrajne bolesti ili invalidnosti, što čini 11% ukupne populacije. Popisom je utvrđeno da oko 5% populacije ima poteškoće s kretanjem, 2% ima probleme s vidom, a 1% sa sluhom (bez obzira na to da li koriste slušni aparat). Poteškoće s pamćenjem, koncentracijom ili razumijevanjem ima 1% populacije, dok 4% čine osobe koje imaju druge probleme.

### Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa

Položaj osoba s invaliditetom (OSI) u Crnoj Gori u posljednjoj deceniji unaprijeđen je, ali je daleko od zadovoljavajućeg. Sistem podrške za život u zajednici je nerazvijen, a mogućnosti za samostalan život OSI su ograničene. Osobe s invaliditetom su u veoma teškom socio-ekonomskom položaju i jedna su od grupa koja je najizloženija diskriminaciji, ali i siromaštvu. Ne postoji tačna procjena broja osoba s invaliditetom u državi zbog nepostojanja jedinstvenog registra i načina prikupljanja podataka o OSI, dok su postojeće evidencije zastarjele (Popis stanovništva) ili vrlo ograničene (obuhvataju podatke samo nekih resora i po kriterijumima koji se često zasnivaju na vrsti, nastanku, uzroku i procentu oštećenja, a ne invaliditetu kao fenomenu koji nastaje kao sadejstvo oštećenja s okolinskim barijerama) pa je zbog toga veoma teško dati neke preciznije statističke podatke.

### Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja

Istraživanjem je obuhvaćeno 50 ispitanika/ispitanica od čega su 62% žene a 38% muškarci, od 21 do 69 godina iz središnjeg, sjevernog i južnog dijela Crne Gore. Od ukupnog broja ispitanika/ispitanica 18% su osobe s invaliditetom koje su roditelji ili su roditelji djece s invaliditetom. Većina ispitanika/ispitanica učestvovala je i u prethodnim talasima ovog istraživanja (89,8%).

Pojava koronavirusa je na životni standard lica s invaliditetom dovela je do djelimičnog ili značajnog smanjenja prihoda. Dio ispitanika/ispitanica je, pak, na ovo pitanje odgovorio da mu/joj prihodi nijesu mijenjani od početka pandemije.

*"Negativno je uticao na kvalitet društvenog života, uticao je na kretanje koje je bilo ograničeno. Odrasila se negativno na zdravlje, samoizolacija, sama živim u stanu, psa vodiča ne mogu sama da izvodim, treba mi asistencija."*

**Žena, 26 godina, Kotor**



Mnogi ispitanici/ispitanice u prethodnom periodu nijesu imali posao, niti su uspijevali da ga nađu, pa su skoro i ostajali bez prihoda. Navedeno je i da su zarade kasnile, a obim posla je bio smanjen. Na ekonomski aspekt je uticalo i povećanje cijena životnih namirnica i troškova komunalija i struje u odnosu na primanja koja su ostala ista, pa su se samim tim uvećali i troškovi života, kao i ukidanje ili nemogućnost ostvarivanja nekih od prava iz oblasti socijalne i dječje zaštite.

*"Uticala je tokom prvog talasa sam bio nezaposlen i tad sam tražio posao a sad imam posao i stao sam na svoje noge. Što se tiče socijalnog života, društveni život mi je dosta uzak jer imam mali krug prijatelja."*

**Muškarac, 21 godina, Podgorica**

Među ispitanicima/ispitanicama, kao urgentne potrebe pominju se prije svega sport i rekreacija, pristup internetu radi informisanja, higijenska sredstva, lijekovi i hrana. Među javnim uslugama i servisima, ispitanicima/ispitanicama najpotrebnije su zdravstvene usluge, ali i psihološka podrška i pomoć, kulturni sadržaji, pravne usluge i pomoć u traženju posla. Takođe, ispitanici/ispitanice pominju potrebu za ličnom asistencijom za djecu/osobe s invaliditetom i obrazovne usluge kao što su pomoć pri učenju, dopunska i dodatna nastava.

U posljednjih godinu dana oko polovina ispitanika/ispitanica tražilo je da ostvari neku od javnih usluga, i to najčešće zdravstvenu uslugu, pomoć u traženju zaposlenja, uslugu „lični asistent“, pravne usluge, psihološku i finansijsku pomoć. Nešto preko polovine onih koji su tražili ove usluge, uspjelo je i da ih dobije, dok ostali nijesu. Od onih koji su dobili usluge, tri četvrtine je potpuno zadovoljno, a jedna četvrtina je donekle zadovoljna. Nezadovoljnih korisnika nije bilo.

*"Odrasila se loše. Smanjen nam je posao, plata kasni. Mučimo se da zaradimo za život. Živimo kao podstanari, a gazde nemaju empatije za nas. Psihološki je jako loše uticalo na nas."*

**Majka osobe s psihosocijalnim invaliditetom, 58 godina, Tivat**

Ispitanici/ispitanice se najviše boje zdravstvenog rizika od pandemije, ali ih brine i ostanak bez posla i nemogućnost da izdržavaju porodicu.

*"Zdravstveni i psihološki aspekt. Imao sam koronu i bio sam na ivici smrti. Jedva sam se oporavio, a imam i posljedice, zbog korone su mi uklonili četvrtinu želudca. Boravak u bolnici mi je baš teško pao, zbog nedostatka posjeta i podrške. Moji nijesu mogli doći do mene a sam nijesam mogao ni da se pomjerim."*

**Muškarac s invaliditetom, otac četvoro djece, 52 godine, Bijelo Polje**





Ispitanici/ispitanice su naveli da im je u toku pandemije problem predstavljao nedostatak kulturnih sadržaja i nedostatak neformalnog obrazovanja, ograničenje slobode kretanja koje se veoma loše odrazilo na većinu ispitanika/ispitanica. Na djecu i roditelje negativno su uticale i redovne promjene u smislu pohađanja nastave (fizička ili online nastava). Neki od roditelja su rekli da su morali da rade, a nijesu imali kome da ostave djecu jer vrtići nijesu radili pa su se morali snalaziti. Naveli su i to da su djeci nedostajala druženja s drugom djecom, dok neki od roditelja navode da djecu nijesu smjeli slati u vrtić dok je radio zbog straha od zaraze. Kao jednu od negativnih posljedica navode i nedostatak bliskosti s drugim ljudima, posebno članovima porodice. Neki od ispitanika/ispitanica su naveli da su izgubili drage ljude. Jedan od negativnih aspekata je i teže prilagođavanje na novi režim rada, rad od kuće i lošiju organizaciju vremena i povećan nivo stresa zbog iznenadnih promjena životnih okolnosti.

*“Psihičko stanje je uzdrmano, kao i finansijski aspekt koje je sve osim idealan.”*

**Muškarac, 37 godina, Podgorica**

Kad je riječ o zdravstvenom aspektu ispitanici/ispitanice naveli su da su zbog zaraze virusom morali kupovati i skupe vitamine, i da je pandemija uticala na povećanje anksioznosti i zabrinutosti. Pojava koronavirusa uticala je na nemogućnost da se obavljaju svakodnevne fizičke aktivnosti što je dovelo do narušavanja zdravstvenog stanja i potencijalnih usluga iz oblasti zdravstvene zaštite. Zakazivanje pregleda bilo je otežanije nego inače, a neki od njih nijesu ni išli kod doktora na redovne kontrole zbog straha od zaraze.

*“Psihološki u smislu samog osjećaja da ne smiješ, zbog osjetljivosti situacije, da dolaziš u bliski kontakt s rodbinom, prijateljima i sl. Takođe, slaba mobilnost i ograničeno kretanje mi je predstavljalo značajnu promjenu.”*

**Žena, 28 godina, Podgorica**

Ispitanici/ispitanice su naveli da su imali i probleme s prevozom kad je riječ o putovanju iz jednog grada u drugi zbog zabrane međugradskog saobraćaja.

## **Žrtve rodno zasnovanog nasilja**

Nalazi istraživanja o nasilju nad ženama koje je UNDP sproveo 2017. godine ukazuju na veliku prisutnost rodno zasnovanog nasilja u zemlji. Naime, prema tom istraživanju, svaka treća žena je tokom života iskusila neki vid nasilja, dok je svaka peta žena bila žrtva nasilja u posljednjih dvanaest mjeseci. Istovremeno, istraživanje pokazuje spor ali stabilan napredak u osvješćivanju i percepcijama stanovništva po pitanju rodno zasnovanog nasilja. Naime, svaki drugi stanovnik prepoznaje da je nasilje nad ženama veoma rasprostranjen problem koji je u direktnoj vezi s rodnom ravnopravnošću. Međutim, pomenuto istraživanje je pokazalo i to da razlozi neprijavljanja leže u nedostatku povjerenja u institucije i u strahu od počinioca nasilja. Stoga je od presudne





važnosti prepoznati ulogu specijalizovanih pružalaca usluga u koje žrtve imaju povjerenje i omogućiti da oni postanu sastavni dio sistemске podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja.

U prosjeku na godišnjem nivou oko 200 žena i njihove djece traži sklonište od nasilja. Sklonište u Podgorici Sigurna ženska kuća, primilo je u 2019. godini 87 žrtava nasilja, dok je sklonište u Nikšiću primilo 56 žrtava.

Iste godine, Nacionalna SOS linija primila je 2.661 poziv, od čega su 62% bile žrtve koje prvi put traže pomoć. Sigurna ženska kuća u Podgorici imala je ukupno 700 poziva, dok je SOS Podgorica je registrovala 131 poziv.

### **Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa**

U prethodnom periodu država Crna Gora je, ukupno gledano, ostvarila napredak u stvaranju zakonodavnog, političkog i institucionalnog okvira za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama, što su CEDAW komitet i GREVIO prepoznali u svojim izvještajima o napretku Crne Gore. Izvještaji, međutim, napominju da se zakonodavni okvir primarno bavi sferom porodičnog nasilja, a značajno manje dugim formama rodno zasnovanog nasilja. GREVIO u svom izvještaju primjećuje da postoji malo (ili nimalo) preventivnih i zaštitnih mjera za žrtve silovanja ili seksualnog nasilja, seksualnog uznemiravanja i prisilnih brakova, kao i nepostojanje specifičnih servisa kao što su krizni centri za žrtve silovanja ili centri za upućivanje žrtava seksualnog nasilja.

Uprkos uspostavljanju standardizovanih procedura (kao što su, na primjer, Protokol o postupanju u slučajevima rodno zasnovanog nasilja i pratećim obukama za službenike) organizacije za zaštitu ženskih prava ukazuju na to da su jedino Uprava policije i centri za socijalni rad, u odnosu na ostale institucije, donekle posvećeni primjeni Protokola. Kao razloge što se Protokol ne primjenjuje dovoljno u svakodnevnom radu institucija, NVO navode da brojni profesionalci potcjenjuju opseg i složenost ovog pitanja, te da često pokazuju zabrinjavajuće predrasude prema ženama i njihovom iskustvu rodno zasnovanog nasilja.

Evidentno, to vodi ka eroziji povjerenja u institucije, kako među ženama žrtvama, tako i u okviru širih društvenih krugova i zajednica. Službenici, često vođeni ličnim uvjerenjima, stavovima i percepcijama o rodnim ulogama, češće su usmjereni na očuvanje porodice nego na zaštitu ljudskih prava i podršku žrtve nasilja.

### **Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja**

Pandemija koronavirusom otkrila je još jedan gorući izazov u domenu zaštite žrtava rodno zasnovanog nasilja. Naime, zbog ograničenih kapaciteta NVO za zaštitu ženskih prava, koje su specializovni pružaoci usluga žrtvama rodno zasnovanog nasilja, nijesu u mogućnosti da pribave licence za pružanje pomenutih usluga. Nekoliko NVO organizacija, dominantno u centralnom dijelu Crne Gore, već je pribavilo licencu, dok na sjeveru samo jedna NVO ima licencu. Takođe, nedostaju smještajni kapaciteti za žrtve nasilja, kako na jugu, tako i na sjeveru zemlje. U principu, ovakvo stanje stvari slabi sveukupan odgovor sistema na rodno zasnovano nasilje i stvaraju se prepreke za sprovođenje postojećeg zakonodavnog okvira.



*“Kad govorimo o saradnji s institucijama, naše iskustvo je pokazalo da nas ne doživljavaju kao ravnopravne partnere u zajedničkom radu. U praksi nerijetko se susriječemo sa situacijama da se institucije, kad pružamo usluge „povjerljivog lica“, žale na naše prisustvo. Istovremeno, naše korisnice navode da se zaposleni u institucijama ne odnose prema njima na isti način kad su u pratnji povjerljivog lica i kad su same. Ovakvo ponašanje je prvenstveno neprofesionalno i obeshrabrujuće za sam proces izgradnje partnerstva s institucijama. Da bi pružile sveobuhvatnu pomoć i podršku ženama koje su iskusile nasilje, institucije treba da izgrade partnerstvo s nevladinim organizacijama, jer zaštita žrtve i njene potrebe treba da budu prioritet i stavljene u središte svih naših radnji.”*

**NVO aktivistkinja**

Od izbijanja pandemije samo je dodatno pojačano nasilje nad ženama i djevojčicama, posebno (ali ne isključivo) u sferi porodice, pa se iz tog razloga pitanje nasilja nad ženama sve češće naziva „pandemijom u sjenci“. Mjere ostanka kod kuće omogućavaju počiniocima nasilja da koriste mehanizme moći i kontrole za izolovanje žrtava nasilja nad ženama. Očekivalo se da će nezaposlenost, ekonomska nestabilnost i stres dodatno pojačati učestalost i ozbiljnost nasilničkog ponašanja počinitelaca nasilja. Istovremeno, kriza je ženama i djevojčicama stvorila dodatne prepreke za pristup osnovnim uslugama koje mogu biti od velikog značaja čak i za sam život, kao što su psihološka i pravna savjetovanja, seksualno i reproduktivno zdravlje i druga hitna medicinska pomoć.

U Crnoj Gori se, na osnovu ranih izvještaja, očekivalo da će doći do porasta nasilja, posebno nasilja u porodici, usljed restriktivnih mjera za suzbijanje širenja koronavirusa. Grupe za zaštitu ženskih prava, u svojim prvim izvještajima, sugerišu da je pandemija dovela do eskalacije kako nasilja nad žrtvama,<sup>26</sup> tako i siromaštva. Država nije prepoznala žrtve nasilja kao posebno ranjivu grupu i u potpunosti je izostalo uspostavljanje specijalizovane pomoći i podrške za njih. Međutim, UNDP je, u saradnji s nevladinim organizacijama koje pružaju specijalizovanu pomoć i usluge podrške žrtvama nasilja, hitno zatražio od Vlade Crne Gore da kreira operativni akcioni plan koji će umrežiti sve raspoložive kapacitete za pružanje podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja (uključujući licencirane i nelicencirane NVO koje djeluju širom zemlje) i obezbijedi dodatne prostorije za smještaj žrtava rodno zasnovanog nasilja, u skladu sa zvaničnim smjernicama za suzbijanje širenja koronavirusa.

Očekivani porast slučajeva rodno zasnovanog nasilja obistinio se tokom prvih mjeseci pandemije (mart – jun 2020. godine) kad je samo Sigurna ženska kuća primila 46% više poziva u odnosu na isti period prethodne godine. Nacionalna SOS linija prijavila je porast zahtjeva za

26 Komitet Istanbulske konvencije koju čine zemlje potpisnice ove konvencije, izdao je Deklaraciju kojom izražava volju i odlučnost da se države pridržavaju standarda propisanih Istanbulskom konvencijom kao smjernicama za postupanje tokom trajanja pandemije izazvane koronavirusom. Nakon alarmantnog porasta broja zabilježenih slučajeva nasilja nad ženama i/ili porodičnog nasilja koje je izazvala pandemija širom svijeta i u brojnim državama članicama Savjeta Evrope, u Deklaraciji se navodi važnost principa i zahtjeva Istanbulske konvencije u oblastima prevencije, zaštite, krivičnog gonjenja i integrisane politike u trenutnim vanrednim okolnostima.



njihovim uslugama za 18% u istom periodu. U maju 2020. godine Nacionalna SOS linija primila je 32,5% više poziva u poređenju s majem 2019. godine, dok je Sigurna ženska kuća obezbijedila u svojem skloništu smještaj za 60% više žrtava porodičnog nasilja u odnosu na isti period prethodne godine.

Međutim, **podaci za cijelu 2020. godinu (prikupljeni od tri najveće ženske grupe koje su licencirani pružaoci usluga žrtvama nasilja<sup>27</sup>) sugerišu da je ukupno primljeno 4.088 poziva. Od ukupnog broja poziva, 1.156 žrtava je podržano kroz različite servise ove tri NVO, dok su 333 slučaja prijavljena nadležnim institucijama, od kojih su 143 žrtve smještene u skloništa.**

Sveukupno, **u toku 2020. godine zabilježen je blagi porast (od 15%) broja žrtava rodno zasnovanog nasilja shodno podacima tri najveće licencirane ženske grupe.** Poređenja radi, ove organizacije su u 2019. godini primile ukupno 3.492 poziva od kojih su 143 žrtve smještene u skloništa, koliko ih je bilo smješteno i tokom pandemije. U skladu s prethodno izloženim podacima možemo zaključiti da se, uprkos inicijalnim očekivanjima stručnjaka, broj žrtava smještenih u skloništimu nije povećao tokom 2020. godine, dok se broj poziva povećao za 15%.

*“Iskustva žena koje su nam se obratile za pomoć i podršku pokazala su da je policija bila dostupna tokom pandemije. S druge strane, to nije bio slučaj sa zaposlenima u centrima za socijalni rad (CSR). Naime, žrtve bi primale poziv od nadležnog CSR nedjelju do mjesec dana nakon podnošenja prijave. Stiče se utisak da razmjena podataka između policije i CSR kroz jedinstvenu bazu podataka ne funkcioniše. Nadalje, tokom prvog talasa pandemije, radno vrijeme CSR bilo je ograničeno, dok su, u većini analiziranih slučajeva, voditelji slučajeva bili na bolovanju ili na plaćenom odsustvu, pa je samim tim izostala i brza i efikasna podrška žrtvama.”*

**Aktivistkinja NVO**

Sveukupna složenost pandemije pojačala je različite faktore rizika, kao što su strah i stres, praćene ekonomskim pritiskom – što je sve zajedno uticalo na porast poziva žrtava rodno zasnovanog nasilja. Specijalizovani pružaoci usluga za žrtve porodičnog nasilja ukazali su na pogoršanje socijalno-ekonomske situacije žena izazvano pandemijom.

Prema njihovim riječima, žrtve nasilja smještene u skloništimu iskusile su značajan gubitak prihoda. To je uglavnom rezultat činjenice da su žrtve i prije pandemije posao pretežno pronalazile u neformalnoj ekonomiji, na poslovima održavanja čistoće, pružanja njege drugim licima

27 Sigurna ženska kuća, SOS Podgorica i SOSNK (Nacionalna SOS linija)



i trgovine. Neformalni rad sa sobom nosi mnoge izazove koji su dodatno pogoršani mjerama za suzbijanje širenja koronavirusa: niske zarade bivaju dodatno smanjene, radni uslovi postaju rizičniji, a socijalna zaštita je slaba ili potpuno izostaje.

Grupe za zaštitu ženskih prava nadalje su primijetile regresiju u radu CSR u segmentima koji se odnose na ostvarivanje prava žrtava na socijalnu pomoć. Žrtva je ranije ostvarivala pravo na socijalna primanja podnošenjem tužbe za vršenje roditeljskog prava ili zahtjeva za obezbjeđenje privremene mjere. U posljednjih godinu dana, CSR je zahtijevao od žrtve da priloži odluku o socijalnom osiguranju, zatim konačnu odluku o starateljstvu, a sada je postalo neophodno da žrtva pokrene i izvršni postupak. U praksi, to znači da mjesecima (nekad i duže od godinu dana) žrtva ne može ispuniti uslove za sticanje socijalne pomoći. Takođe, to znači da žrtva ne može dobiti isplatu alimentacije od počinioca nasilja, što u krajnosti, žrtvu koja izdržava djecu, ostavlja bez ikakvih prihoda.

*“Odlaganja ročišta za razvod brakova, sticanje starateljstva nad djecom i podjele imovine bila su vrlo česta, posebno tokom prvog talasa pandemije. To je uticalo na raspoloživa finansijska sredstva majki s djecom, uzimajući u obzir da im bivši partneri, zbog nepostojanja zakonske obaveze, u tom periodu nijesu plaćali alimentaciju. S druge strane, majke s maloljetnom djecom nijesu imale pravo na materijalnu pomoć s tim da su njihovi postupci za razvod braka i sticanje starateljstva bili još uvijek u toku. Pored navedenog, tokom pandemije nerijetko se dešavalo da žrtve ostanu bez posla i veliki broj naših korisnica s djecom živio je na samoj ivici siromaštva. Neophodno je da se ženama s djecom obezbijedi materijalna pomoć odmah po podnošenju brakorazvodne parnice, uzimajući u obzir da sam postupak razvoda traje do godinu dana i da žene u tom periodu često nemaju nikakvih prihoda.”*

**Aktivistkinja NVO**

Istraživanje o rodnom aspektima pandemije koronavirusa, koje su sproveli UNDP i UN Women, potvrdilo je očekivano: žene, posebno one koje pripadaju ranjivim grupama, nesrazmjerno su više pogođene krizom, ne samo zbog veće opterećenosti usljed cjelodnevne brige o porodici, već i zbog gubitka prihoda.<sup>28</sup> Prema svjedočenjima aktivistkinja, brojne korisnice njihovih usluga nijesu mogle koristiti fleksibilne radne aranžmane predviđene za roditelje djece mlađe od 11 godina, jer je riječ o ženama koje su uglavnom zaposlene u prehrambenim maloprodajnim objektima. Nerijetko, žrtve nasilja bile su rastrzane između obaveze odlaska na posao da bi sačuvale radno mjesto i odlaska u sklonište i/ili primjene mjera samoizolacije – što bi moglo rezultirati gubitkom posla.

28 UNDP and UN Women, Gender Rapid Assessment: Consequences of COVID-19 on economic status of women and men, 2020. godina



Analizom mjera koje je Vlada Crne Gore preduzela za ublažavanje posljedica pandemije, može se zaključiti da, uprkos postojećoj zakonskoj obavezi o vođenju po polu razvrstane statistike i kreiranju politika kojima se mjeri učinak prema ženama i muškarcima, to nije bio slučaj kad su se donosile odluke o državnim mjerama podrške. Dodatno, procjenjuje se da su u periodu od godinu dana od početka pandemije žene ostvarile vrijednost novčanog ekvivalenta neplaćene njege i rada u domaćinstvu u iznosu od 489 miliona eura ili 10% BDP a muškarci 254 miliona eura ili 5% BDP za 2019. godinu.<sup>29</sup>

Mjere zdravstvene zaštite uvedene kao odgovor na pandemiju bile su na neki način slične mjerama u vanrednim situacijama (iako vanredno stanje nije formalno proglašeno). Sve institucije su se usredsrijedile na aktivnosti u vezi sa zdravstvenim aspektima pandemije. Imajući u vidu da institucije sistema ni prije izbijanja pandemije nijesu doživljavale nasilje nad ženama i porodično nasilje kao prioritetno pitanje, trenutna situacija doprinijela je daljem slabljenju sistema pomoći i podrške za žrtve nasilja.

Tokom prvih šest mjeseci od izbijanja pandemije većina institucija, prije svega CSR i pravosudni organi, gotovo je u potpunosti obustavila mjere usmjerene na zaštitu žrtava nasilja. Dodatno je smanjen međusektorski i multidisciplinarni odgovor na rodno zasnovano nasilje tokom perioda opšteg zatvaranja. Nadalje, u istom periodu, nevladine organizacije koje rade sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja prepoznale su značajno smanjenje sistemskog angažmana i socijalne podrške žrtvama. Iako je problem djelimično adresiran kroz usvajanje Akcionog plana za unapređenje specijalizovanih usluga podrške, efekti predviđenih mjera su izostali usljed nedovoljnog (neblagovremenog i neefikasnog) odgovora ključnih institucija. Postupci za zaštitu žrtava nasilja bili su i dalje izuzetno spori, što je u kombinaciji sa sve većim siromaštvom žrtava, straha od virusa i nedostatka proaktivnih mjera, uticalo na to da se žrtve sve teže odlučuju da izađu iz situacije nasilja ili da taj korak odlažu za nakon okončanja pandemije.

*“Period akutne pandemije stavio je grupe za zaštitu ženskih prava pred određenu vrstu izazova, dok je period nakon pandemije otkrio i praznine u razumijevanju fenomena rodno zasnovanog nasilja unutar institucija.”*

**NVO aktivistkinja**

Žrtve su takođe prepoznale nedostatke u pogledu brzine i prilagodljivosti (međusektorskih i interdisciplinarnih) odgovora institucija, posebno pravosudnih i organa socijalne zaštite, na neočekivane i novonastale potrebe žrtava.

Iako su se institucije suočavale s mnogim izazovima kad je riječ o odgovoru na rodno zasnovano nasilje u kontekstu pandemije koronavirusa, važno je istaći dvije pozitivne intervencije. Prva se odnosi na nabavku i distribuciju lične zaštitne opreme svim pružiocima usluga, a druga na aktivnosti podizanja svijesti javnosti. Naime, Vlada Crne Gore je u maju 2020. godine započela kampanju za podizanje svijesti „Bezbjedna doma“ u partnerstvu s nevladinim organizacijama s ciljem da podstakne žrtve rodno zasnovanog nasilja da prijave nasilje tokom perioda opšteg zatvaranja.

<sup>29</sup> UNDP, Doprinos žena ekonomiji Crne Gore: neplaćeni ženski rad i njega u vrijeme COVID-19 pandemije, 2020. godina



*“Pandemija je „ogolila“ mnoge postojeće probleme, razotkrila brojne izazove, ali i otvorila prostor za dalje jačanje povjerenja između ženskih grupa i sistema socijalne zaštite kako bi se osigurao njihov efektivan angažman, koordinacija i saradnja i tako osigurala brza, prilagodljiva i kontinuirana podrška žrtvama rodno zasnovanog nasilja, tokom pandemije, ali i nakon nje. NVO su selektivne u dijeljenju informacija i unaprijed krive institucije sistema za neprofesionalnost, što je zapravo daleko od stvarnosti. Obje strane se suočavaju s problemima na čijim rješenjima moraju raditi.”*

### **Predstavница institucije sistema**

Dodatno, u maju 2020. godine, a u namjeri da tokom pandemije ženama pruži podršku kako bi se osjećale bezbjedno u privatnom prostoru, UNDP je u saradnji s Vladom Crne Gore kreirao aplikaciju „Budi sigurna“ (Be Safe). Ova aplikacija omogućava ženama da potraže pomoć kroz samo jedan „klik“, obezbjeđujući im siguran, povjerljiv i diskretan kanal komunikacije. Tokom razvoja aplikacije obavljene su konsultacije s grupama za zaštitu ženskih prava, policijom i predstavnicima sektora socijalne zaštite. Aplikacija je povezana s nacionalnom SOS linijom za pomoć ženama žrtvama nasilja. Aplikacija omogućava slanje sms poruke s geolokatorom, **push** obavještenja, prozore koji sadrže informacije o bezbjednosnim procedurama, ključnim brojevima telefona relevantnih institucija i grupa za zaštitu ženskih prava, savjetima za samoodbranu i dr. Sve vrste podrške koje su na raspolaganju žrtvama počivaju na principima zaštite autonomije i sigurnosti, kao i poštovanja želja korisnica. Organizacija koja upravlja aplikacijom nudi brojne usluge, uključujući onlajn psihološku podršku, savjetovanje, smještaj u sklonište itd. Aplikacija se smatra važnim instrumentom za pomoć žrtvama rodno zasnovanog nasilja: tokom prve godine postojanja aplikaciju je preuzelo 6.915 korisnica, a na vebstranicama i portalima medija do sad je bilo 472.102 pregleda vijesti o aplikaciji. Impresivan je podatak da je samo u prve dvije nedjelje kampanje kratki video klip „Budi sigurna“ pregledan 186.000 puta u zemlji sa 620,739<sup>30</sup> stanovnika.

Iako se Vlada trudila da, uprkos mjerama opšteg zatvaranja, podigne svijest stanovništva o ovom fenomenu i podstakne žrtve rodno zasnovanog nasilja da prijave nasilje, zvanični podaci govore da je uprkos svim naporima došlo samo do blagog porasta ukupnog broja prijavljenih slučajeva.

Naime, između 30. januara i 30. novembra 2020. godine policija je registrovala 226 krivičnih djela rodno zasnovanog nasilja, dok je u istom periodu 2019. godine policija registrovala 267 slučajeva. U prvih šest mjeseci od izbijanja pandemije, kad su mjere opšteg zatvaranja bile izuzetno stroge, policija je registrovala 130 krivičnih djela, dok je u istom periodu 2019. bilo registrovano 110. Podaci sugerišu da je samo u ovom periodu porast slučajeva prijavljenih insti-

30 Projekcije stanovništva na dan 1. januar 2021. godine od strane Uprave za statistiku MONSTAT, dostupno na: <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=273&pageid=48> (pristupljeno 25. jula 2021. godine)





tucijama sistema iznosio 15%. Najveći broj krivičnih djela izvršen je tokom juna, dok se trećina svih slučajeva dogodila u Podgorici.

Ipak, posmatrano na nivou cijele 2020. godine, policija je zabilježila sveukupno nešto manji broj prijava za nasilje nego u 2019. godini, dakle prije izbijanja pandemije. Tako je ukupan broj prekršajnih prijava po evidenciji policije u 2020. godini iznosio ukupno 1.474, dok je u 2019. godini broj zabilježenih slučajeva 1.548. Istovremeno, policija je za krivična djela rodno zasnovanog nasilja u 2020. godini imala 260 prijava, a u 2019. godini taj broj iznosio je 322 prijave.

*“Službenik Sektora granične policije P. P. (47) iz službenog pištolja ubio suprugu I. P. (39) u njihovom domu u Beranama.”*

### prenose Vijesti

**Posmatrajući podatke o broju slučajeva rodno zasnovanog nasilja tokom prvih šest mjeseci od izbijanja pandemije, uočava se značajna razlika u podacima koje izvještavaju policija i CSR, s jedne strane, i NVO sektor, s druge strane.** Dok policija bilježi porast od 15% u broju prijavljenih slučajeva, NVO izvještavaju porast od okvirno 40%. Ovaj jaz u podacima potencijalno ukazuje na ograničenu spremnost žrtava da prijave nasilje nadležnim institucijama, najvjerojatnije zbog nedostatka povjerenja u njih. Žrtve, najčešće, inicijalno traže pomoć od specijalizovanih pružalaca usluga, a tek nakon što budu ohrabrene podnose prijavu institucijama sistema.

Iako su grupe za zaštitu ženskih prava pohvaljene zbog svog angažmana tokom pandemije, postoji potreba da dalje jača odgovor sistema na rodno zasnovano nasilje, koji bi se oslanjao na dosadašnja pozitivna iskustva suočavanja s ovim problemom kroz multisektorsku saradnju i sprovođenje Pavilnika o postupanju. S tim u vezi, važno je prepoznati priliku da se ta iskustva prenesu i osnažiti multisektorski pristup kojim bi se podstakla i sistemski obezbijedila saradnja između onih koji pružaju usluge i institucija socijalne zaštite. **Grupe za zaštitu ženskih prava navode da je broj žrtava koje se po zahtjevu institucija smještaju u skloništa značajno opao, a razlog za to vide u zvaničnim procedurama:** naime, da bi se žrtva mogla smjestiti u sklonište koje vodi NVO, CSR prvo mora dati odobrenje za to u skladu s podzakonskim aktima i licencama. Na primjer, prema zvaničnim podacima, Prihvatište u Nikšiću imalo je 47 zvaničnih zahtjeva za smještaj žrtava u periodu jul – avgust 2018. godine, dok je od avgusta 2019. do jula 2020. godine CSR imao samo 29 zahtjeva za smještaj žrtava u istom Skloništu. Ovaj pad koincidira s početkom kofinansiranja licenciranih skloništa za dio troškova smještaja za žrtve. NVO smatraju da je pad broja smještenih žrtava uslovljen modelom finansiranja skloništa – NVO imaju pravo na nadoknadu troškova za pružene usluge isključivo za onda kad postoji zvaničan zahtjev od CSR da se žrtva smjesti. NVO može da primi žrtvu i na njen zahtjev i uputi zahtjev CSR za izdavanje rješenja o smještaju u sklonište. Međutim, SOS telefon Nikšić registruje negativnu praksu da CSR u ovakvim slučajevima odbija izdavanje rješenja o smještaju. Zabilježeno je i da su odbili izdati rješenje o smještaju nakon što je nadležno Ministarstvo finansija i socijalnog staranja uvažilo žalbu SOS telefona Nikšić na negativno rješenje CSR.



Do danas postoji samo jedna specijalizovana služba za žrtve rodno zasnovanog nasilja koja je integrisana u sistem i finansira se iz državnog budžeta – Nacionalna SOS linija, kojoj je pokriveno manje od polovine troškova rada.

*“Ako bi se obračunao finansijski doprinos volonterskog rada grupa za zaštitu ženskih prava na pružanju specijalizovanih usluga (od njihovog osnivanja do danas) dobili bi cifru iznad 10 miliona eura. Stoga možemo tvrditi da je rad ženskih grupa od nacionalnog interesa: mi ujedno vršimo dio mandata države i ukazujemo na činjenicu da država ne može sama odgovoriti na sve potrebe građana/građanki niti osigurati opšti doseg podrške kao što to mogu NVO.”*

**Aktivistkinja NVO**

S druge strane, ostale NVO finansiraju rad svojih organizacija (odnosno usluga) kroz sprovođenje različitih projekata koje uglavnom finansijski podržavaju međunarodne organizacije. Ovaj model finansiranja je bio karakterističan i za period pandemije. Osim kampanje za podizanje svijesti javnosti i nabavke/distribucije lične zaštitne opreme grupama za zaštitu ženskih prava koje rade sa žrtvama, država nije dodijelila dodatnu finansijsku podršku ovim organizacijama kako bi osigurala njihov nesmetan rad – odnosno dostupnost specijalizovanih službi za podršku i usluga žrtvama rodno zasnovanog nasilja.

*“Grupe za zaštitu ženskih prava su pokazale, posebno tokom pandemije, koliko su zapravo važne u cjelokupnom sistemu zaštite žrtava nasilja.”*

**Aktivistkinja NVO**

Predstavnici institucija očekuju od grupa za zaštitu ženskih prava da dalje unapređuju svoje kapacitete da bi dobile licence i time postale specijalizovani pružaoci usluga. Istovremeno očekuju da ove grupe ulože dodatne napore u uspostavljanje jedinstvenog sistema za prikupljanje podataka, praćenje slučajeva, unapređenje digitalnih vještina i razmjene informacija s institucijama da bi se obezbijedila bolja koordinacija u pružanju podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja.

*“Većina grupa za zaštitu ženskih prava ne može ispuniti standarde za licenciranje, te bi samim tim trebalo da ulažu u jačanje svojih kapaciteta kroz angažman zaposlenih s odgovarajućim obrazovanjem i iskustvom. Često čujemo o velikom broju žrtava koje NVO podržavaju (posebno tokom pandemije), međutim, mali broj slučajeva bude upućen na institucije sistema radi postizanja sveobuhvatne podrške. NVO treba da osnaže žrtve da podnose prijave, što u mnogim slučajevima izostaje.”*

**Predstavnica institucije sistema**





Pandemija koronavirusa postavila je pitanje rodno zasnovanog nasilja visoko na listi prioriteta u Crnoj Gori – ali ostaje još mnogo toga na čemu treba raditi. Nasilje nad ženama i rodno zasnovano nasilje bilo je samo po sebi pandemija mnogo prije koronavirusa. Osnovni uzroci ove 'pandemije' nijesu sam virus niti ekonomska kriza koja je nastala kao rezultat istog. Glavni uzrok nalazimo u neravnoteži moći i kontrole: nejednakost između muškaraca i žena rezultira diskriminatornim stavovima, rodnim stereotipima, kao i društvenim normama koje tolerišu i opjevavaju nasilje i grade društvene strukture koje stvaraju plodno tlo za nejednakost i diskriminaciju. Država treba da razvija dugoročne strategije koje će se baviti osnovnim uzrocima ovog fenomena. One treba da obuhvate sve ključne aktere vlasti, koji bi dalje osigurali efikasno angažovanje, koordinaciju i saradnju širokog spektra sektora i aktera, s posebnim akcentom na izgradnju odnosa zasnovanog na povjerenju s grupama za zaštitu ženskih prava – specijalizovanim pružaocima usluga. Institucije moraju prepoznati važnu ulogu koju su do danas imale (i nastavljaju imati) braniteljice ljudskih prava i feministički pokreti u sprečavanju nasilja nad ženama, kao i omogućiti njihovu punu integraciju u sistem i povećati njihovo finansiranje.

## Djeca žrtve/svjedoci nasilja

Nasilje nad djecom dešava se svuda – u kući, u školi, u nekom drugom institucionalnom okruženju i drugim sredinama, na internetu... No gdje god da se odvija, nasilje uvijek ostavlja dugotrajne i štetne posljedice na rast i razvoj djeteta, što može rezultirati i značajnim socio-ekonomskim gubicima. Opstanak i dobrobit novorođenčadi i male djece u direktnoj su vezi s bezbjednošću, zdravljem i dobrobiti njihovih majki. Rodno zasnovano nasilje ima štetne i dugotrajne efekte na fizičko, seksualno, reproduktivno i psihološko zdravlje djeteta. Ono utiče i na blagostanje, razvoj i ishode obrazovanja djeteta. Majke čije je fizičko i/ili mentalno zdravlje ugroženo nasiljem često imaju manje mogućnosti da brinu o svojoj djeci i da finansijski izdržavaju svoje porodice. Ta okolnost može uticati na kvalitet ishrane djece i njihovo redovno pohađanje nastave, te ih izložiti većem riziku od nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja. Majke koje su doživjele rodno zasnovano nasilje nerijetko se suočavaju sa stigmom i neprihvatanjem zajednice u kojoj žive, što onda dovodi do njihovog povlačenja i dodatnog slabljenja sposobnosti da se brinu o sebi i svojoj djeci. Uz to, dokazi s globalnog nivoa upućuju na zaključak da se nasilje nad djecom i nasilje nad intimnim partnerom često javljaju zajedno, u okviru istog domaćinstva. Djevojčice i dječaci koji su kod kuće izloženi prizorima partnerskog nasilja češće će, u svojoj odrasloj dobi, i sami manifestovati takve nasilne oblike ponašanja. Izloženost štetnim i traumatičnim iskustvima utiče na ponašanje djece, njihovu sposobnost da uče, ali i na biološki i kognitivni razvoj. Djeca određenog uzrasta i stepena razvoja mogu biti čak i jače pogođena stresom i traumama nego odrasli.<sup>31</sup>

**Konvencija o pravima djeteta** ohrabruje države potpisnice da „preuzmu odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne i obrazovne mjere za zaštitu djeteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povređivanja ili zlostavljanja, zapostavljanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući seksualno zlostavljanje, dok je pod brigom roditelja, zakonskih zastupnika ili bilo koje druge osobe koja se brine o djetetu“.<sup>32</sup> Okončanje nasilja nad djecom stoga predstavlja prioritetan zadatak u zaštiti ljudskih prava.

31 UNICEF, Gender Based Violence in Emergencies: An operational Guide, 2019. [UNICEF, Rodno zasnovano nasilje u vanrednim situacijama: Operativni vodič, 2019]

32 Konvencija o pravima djeteta, član 19: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.



## Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa

Istraživanje višestrukih pokazatelja iz 2018. godine pokazuje da je 66% (opšta populacija), odnosno 64% (romska naselja) djece starosti 1–14 godina doživjelo neki oblik fizičkog kažnjavanja i/ili psihološke agresije od odraslih članova domaćinstva.

Prema podacima nevladinih organizacija, od početka pandemije došlo je do povećanja broja poziva u odnosu na 2019. godinu. U *Izveštaju Evropske unije o Crnoj Gori za 2019. godinu* naglašeno je da „rodno zasnovano nasilje i nasilje nad djecom ostaju pitanja koja s razlogom izazivaju ozbiljnu zabrinutost“.<sup>33</sup>

UNICEF, u saradnji s Vladom Crne Gore i nevladinim organizacijama koje se bave pravima žena i djece, radi na prevenciji i zaštiti djece od nasilja, pri čemu se posebna pažnja posvećuje dotirnim tačkama nasilja nad djecom i nasilja nad ženama. Kao rezultat takvog pristupa, Crna Gora je usvojila nacionalnu *Strategiju za prevenciju i zaštitu djece od nasilja (2017–2021)*, koja uključuje međusektorske intervencije za zaštitu djece od nasilja i podršku djeci koja su nasilje već doživjela.

## Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja

Socijalno distanciranje i ograničavanje kretanja povećava rizik od nasilničkog ponašanja. Psiho-socijalni uticaj karantina, izolacija, stigmatizacija, gubitak rutine, kontakata s vršnjacima i školskog ambijenta, mogu imati poguban psihološki uticaj na djecu. Osobama koje brinu o djeci potrebna je psiho-socijalna podrška i smjernice za suočavanje s dugotrajnim boravkom u kući i cjelodnevnom upućenošću na djecu. Povećanje rodno zasnovanog nasilja u vrijeme koronavirusa utiče i na djecu koja su žrtve i/ili svjedoci nasilja.

Centri za socijalni rad i nevladine organizacije koje pružaju usluge žrtvama nasilja u porodici prijavljuju povećan broj poziva/zahitjeva za pomoć od početka pandemije. Centri za socijalni rad bilježe povećani broj zahitjeva za posredovanje između bivših supružnika koji imaju djecu, a prava na posjetu regulisana su sudskim odlukama. Ovo je naročito prisutno kad djeca žive s kontrolišućim očevima, koji zloupotrebljavajući roditeljsko pravo otuđuju djecu i majkama se uskraćuje prilika da se uživo viđaju s djecom. Samim tim djeca su bila više izložena nasilju, ali su i svjedočila nasilju nad majkama, što dodatno povećava pojavu trauma i psihološko zdravlje djece.

Mjere koje su uvedene radi suzbijanja širenja virusa ograničavaju mogućnost prijavljivanja i dobijanja zaštite. Uz to, žrtve često smatraju da treba da ostanu u svojim domovima čak i kad im prijeti nasilje. Pružaoci usluga iz nevladinih organizacija primjećuju da nakon prijave nasilja nadležni organi ne koriste zakonsku mogućnost da počinioca udalje iz kuće (policija ima pravo da udalji nasilnika na period od tri dana). U tim situacijama, žrtve su bile primorane ili da ostanu u istom prostoru, što je nakon podnošenja prijave ponekad predstavljalo veći rizik, ili da se isele i snalaze se za smještaj, što je u slučaju pandemije bilo dodatno otežano.

Prema navodima nevladinih organizacija, sudovi sada funkcionišu sa smanjenim kapacitetom budući da se bave hitnim slučajevima u vezi s mjerama za suzbijanje koronavirusa, a slučajevi nasilja u porodici ne tretiraju se kao prioritetni. To dodatno otežava zaštitu djece od zloupotrebe roditeljskih prava, jer ne postoje sudske odluke koje uređuju njihove susrete s nasilnim očevima.

33 Izveštaj Evropske komisije o Crnoj Gori za 2019. godinu, radni dokument Komisije: <https://bit.ly/3eDt244>.



Nevladine organizacije takođe prijavljuju da se desila promjena prirode nasilja tokom trajanja mjera – psihološko nasilje (svađe između supružnika/partnera, ali i između roditelja i djece, posebno adolescenata) postaje sve izraženije. Neke porodice razlog za takvo stanje nalaze u nedostatku finansijskih sredstava, nemogućnosti da se zadovolje osnovne potrebe. Za razvedene parove sada poseban problem predstavlja ostvarivanje prava na posjetu djetetu/djeci, a čini se da žene trpe pojačani pritisak rođaka i prijatelja, koji smatraju „*da nije vrijeme da prijavljuju nasilje, jer sada je prioritet sačuvati zdravlje i život porodice*“.

Višestruka uskraćenost predstavlja jednu od glavnih briga. Romkinje, osobe s invaliditetom, tražioci azila i izbjeglice, žene koje žive u ruralnim područjima, starije žene koje nijesu digitalno pismene – sve ove grupe višestruko su ugrožene i time izložene većem riziku. Samohrane majke s izdržavanom djecom obično imaju poteškoće ekonomske prirode, pogotovo ako redovno ne dobijaju alimentaciju ili ako su izgubile posao (uglavnom zbog toga što rade u neformalnoj ekonomiji, ili u preduzećima/sektorima na koje mjere zaštite od koronavirusa značajno utiču). Istovremeno, većina samohranih majki nije bila obuhvaćena jednokratnim pomoćima od države jer nijesu korisnice MOP-a, a na evidenciji nezaposlenih su nevidljive jer su u statusu „pasiva“. S druge strane, praćenje učenja na daljinu za djecu školskog uzrasta iziskivalo je dodatne mjesečne troškove za obezbjeđivanje interneta, što ih dodatno osiromašuje, izlaže stresu, pojačava strah i neizvjesnost. Majke koje žive u iznajmljenim stanovima ne mogu obezbijediti novac za kiriju i u strahu su da će one i njihova djeca izgubiti krov nad glavom. **Hitno su im potrebni materijalna pomoć, hrana i sredstva za higijenu.**

**Ograničena vidljivost djece** koja su **žrtve** ili **svjedoci nasilja u porodici** izaziva posebnu zabrinutost. Nasilje nad djecom obično prijavljuju osobe koje nijesu članovi njihovog domaćinstva. Uzimanje izjave od djece u prisustvu nasilnog roditelja dodatno smanjuje mogućnost njihove adekvatne zaštite od nasilja. Djeca nemaju pristup uslugama u istoj mjeri kao odrasli, pa za njih prijavljivanje nasilja predstavlja veći izazov.

Žene i djeca koja trenutno borave u skloništima morali su se prilagoditi novim okolnostima. Skloništa su ustanovila procedure koje štite korisnike i koje teže da smanje mogućnost infekcije. Djeca su usljed tih ograničenja postala nemirnija i uznemirenija, a majkama je sve teže da kontrolišu njihovo ponašanje. Nagle promjene u načinu obrazovanja takođe negativno utiču na djecu. Ona učestvuju u učenju na daljinu, ali ne uvijek s istim nivoom posvećenosti. Onlajn obrazovanje djeteta podrazumijeva i dodatni napor za majke. Da bi se navedene situacije olakšale, skloništa su obezbijedila odgovarajuću psihološku pomoć i opremu za online praćenje nastave. Tokom prvog talasa i tokom potpunog zatvaranja, usljed ograničene komunikacije, djeca koja su sa svojim majkama boravila u skloništima nijesu bila u mogućnosti da viđaju drugog roditelja.

I dalje, postoji povećani rizik od opasnosti na internetu, na koji je UNICEF upozoravao u prethodnoj Brznoj procjeni. Kako provode više vremena na digitalnim platformama, djeca su izloženija seksualnom zlostavljanju i zavođenju radi seksualnog iskorišćavanja putem interneta. Uz to, nedostatak kontakta licem u lice s prijateljima i partnerima „može dovesti do rizičnijeg ponašanja, poput slanja seksualizovanih slika“, a već i samo duže provođenje vremena na internetu znači i veći rizik od digitalnog nasilništva. Iako nijesu urađena istraživanja i izvještaji koji bi problem digitalnog nasilja u Crnoj Gori sagledali u kontekstu aktuelne pandemije, dâ se pretpostaviti da su djeca u Crnoj Gori bila više nego obično izložena tom riziku, jednako kao i djeca iz drugih zemalja.

## Domicilni Romi

Prema posljednjem popisu stanovništva Crne Gore iz 2011. godine u Crnoj Gori je živjelo 6.251 Roma i 2.054 Egipćana u 1.541 domaćinstava. Većina Roma živi u Podgorici, Beranama, Nikšiću, Bijelom Polju i Herceg Novom. Zajednica Egipćana zastupljena je uglavnom u Tivtu. Članovi romske zajednice kao maternji jezik koriste uglavnom romski jezik koji ima oko 60 dijalekata. Većina Egipćana koristi albanski jezik kao maternji. U okviru romske i egipćanske zajednice postoji podjela na tzv. domicilne i raseljene članove. Romi i Egipćani raseljeni tokom konflikata u bivšoj Jugoslaviji čine oko 40% ukupne romske i egipćanske zajednice.

### Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa

Prema Strategiji za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2016–2020. preko 80% romsko-egipćanskog stanovništva živi u segregisanim naseljima, a 40% u neformalnom smještaju. Terensko istraživanje koje je Romska organizacija mladih „Koračajte s nama – Phiren Amenca“ sprovedla krajem prošle i početkom ove godine pokazalo je da 69% ispitanika/ispitanica živi u nelegalizovanim objektima ili onima koji su u procesu legalizacije, a jedan dio nema nikakvu informaciju ili predstavu o tome. Na evidenciji nezaposlenih lica Zavoda za zapošljavanje je 1.464 lica (od toga žena 798 ili 54,51%) koja su se izjasnila kao pripadnici romske i egipćanske populacije. U Podgorici je taj broj najveći – 896 ili 61,2% ukupnog broja nezaposlenih lica koja su se izjasnila kao pripadnici romske populacije, od čega su 482 žene. Istraživanje socio-ekonomskog položaja romske i egipćanske zajednice, koje je realizovalo Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava za 2020. godinu, pokazuje da čak 70,7% njih nema posao. Prema zvaničnim podacima Zavoda za zapošljavanje 94,67% nezaposlenih Roma ima samo I stepen kvalifikacije, što znači da su završili samo osnovnu školu, ili čak napustili školu i uopšte nemaju obrazovanje. Od cjelokupne romske populacije 45% ne zna da čita i piše na službenom jeziku.

Stanovanje, obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvena zaštita i pravni status podjednako su važni za sveobuhvatan napredak romske i egipćanske zajednice. Dodatni teren koji usporava ili u nekim slučajevima onemogućava bilo kakvo poboljšanje jeste duboka ukorijenjenost anticiganizma, koji tek treba da bude prepoznat u novoj *Strategiji za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana*, po ugledu na novi Strateški okvir EU za jednakost, učešće i inkluziju.

### Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja

Procjena uticaja koronavirusa na romsku i egipćansku zajednicu realizovana je u pogledu domicilnih lica, ali obuhvata i dio raseljenih lica. Da bi se ispitao uticaj pandemije koronavirusa na njihovu zajednicu, pripremljen je upitnik kojim je obuhvaćeno 35 ispitanika/ispitanica iz romske i egipćanske zajednice (domicilna lica – 31, raseljena lica – 4). Najveći broj ispitanika/ispitanica živi na Vrelima Ribničkim (21 lice), dok su ostali smješteni na Koniku (14 lica). U pogledu rodne zastupljenosti ispitana su 22 lica muškog i 13 lica ženskog pola.

Na pitanje o tome kako se pojava koronavirusa odrazila na njihov život, ispitanici/ispitanice uglavnom kažu da su u potpunosti izgubili prihod ili da je on značajno umanjen. **Pandemija je ostavila teške posljedice na romsku i egipćansku zajednicu, jer je siromaštvo pomjerila u ekstremno siromaštvo.**

*"Uticalo je jako loše jer nijesmo imali pristup vodi, a ekonomski još gore, jer svaka-ko jedva preživljavamo. Živimo od toga što skupljamo po kantama..."*

**Podgorica, muškarac, 77 godina**

Zabrana kretanja kao mjera suzbijanja širenja koronavirusa posebno je uticala na mogućnost ostvarenja prihoda. Prema prethodno navedenim podacima očigledno je da se većina Roma (a svi oni koji nemaju regulisan pravni status) oslanjaju na prihode iz neformalne ekonomije. Usljed prvog zatvaranja u Podgorici pojavom prvog zaraženog u romskom naselju Kamp Konik, ovo naselje je bilo potpuno zaključano, bez mogućnosti da se izađe iz smještaja.

Većina ispitanih ukazuje na nemogućnost da se prehrane i ostvare barem neki manji prihod.

*"Samohrana majka sam, nemam gdje da radim. Niko ne želi da me primi, jer ja nemam riješen pravni status. I što da radim, ne znam..."*

**Podgorica, žena, 40 godina**

Većina ispitanika/ispitanica je na vrh liste prioriteta izdvojila hranu, zatim higijenska sredstva i na kraju lijekove. Učestao komentar odnosio se na javnu kuhinju (narodnu kuhinju) iz koje bi obrok dnevno za porodicu predstavljao pravu pomoć u preživljavanju.

*"Nijesam primila nikakvu pomoć od države. Bila sam u Narodnoj kuhinji da pitam za obrok, ali su me odbili, ali to nikako nije dovoljno za život."*

**Podgorica, žena, ne zna koliko ima godina**

Ispitanici/ispitanice smatraju da je pomoć u obrazovanju djece i obezbjeđivanje uslova za redovno praćenje nastave jedna od urgentnih potreba. Veliki broj ispitanika/ispitanica rekli su da imaju problem s mogućnošću da prate nastavu, ali i da im je potrebna dodatna pomoć u procesu učenja, jer roditelji su većinom nepismeni, te ne mogu pomoći svojoj djeci u učenju.

*"Jako loše, stali smo s obrazovanjem, jer je bilo online. Djeca nijesu pratila nastavu, jer nijesu imali preko čega. Nemamo ni mobilni u kući."*

**Podgorica, muškarac, 30 godina**



Kada sa u pitanju usluge i servisi koji su najpotrebniji, ispitanici/ispitanice ističu zdravstvo, javne kuhinje, pomoć pri zapošljavanju i učenju. Djeci je veoma potrebna pomoć pri učenju, koju često roditelji ne mogu da pruže.

Pandemija je uticala na slobodu kretanja ove grupe, na mogućnosti zaposlenja i ugrozila njihovo zdravlje, koje je u većini slučajeva krhko. Veliku bojazan imaju od zdravstvenih rizika i ekonomskih posljedica pandemije, dok se djeca najviše boje zaraze i diskriminacije u društvu.

*“Dijete mi ima epilepsiju, ali nemamo za lijekove. Nemam više od koga da pozajmim. Ne znam više ni gdje da se snađem. Posla nema... neka mnogo teška vremena...”*

**Podgorica, muškarac, 25 godina**

## **Izbjeglice (azilanti), stranci koji traže međunarodnu zaštitu, osobe bez državljanstva (u riziku od apatridije)**

Od uspostavljanja sistema azila u januaru 2007. do 30. aprila 2021. godine, Crna Gora je primila ukupno 16.166 zahtjeva za azil. U posljednje tri godine, djeca su zauzimala od 6% do 32% u strukturi tražilaca međunarodne zaštite, dok su žene činile od 7% do 28% tražilaca međunarodne zaštite u Crnoj Gori.

U vrijeme izbijanja pandemije koronavirusa, sredinom marta 2020. godine, u Crnoj Gori je boravilo oko 200 tražilaca međunarodne zaštite i 27 lica s odobrenim azilom ili supsidijarnom zaštitom. U vrijeme treće etape prikupljanja podataka, u aprilu 2021. godine, u Crnoj Gori je boravilo 212 tražilaca međunarodne zaštite i 38 lica s odobrenim azilom ili supsidijarnom zaštitom. Prema **Zakonu o međunarodnoj i privremenoj zaštiti stranaca (Zakon o azilu)**, stranci koji traže međunarodnu zaštitu imaju pravo da rade samo ako u Crnoj Gori borave više od devet mjeseci, dok lica s odobrenim azilom ili supsidijarnom zaštitom uglavnom imaju nesmetan pristup tržištu rada pod istim uslovima kao i stranci koji legalno borave u zemlji.

Pored lica koja su zatražila azil u zemlji, u Crnoj Gori živi i oko 12.500 izbjeglica iz bivše Jugoslavije, od kojih je oko 40% srpskog porijekla, oko 30% crnogorskog porijekla, a 25% pripada romskim i egipćanskim zajednicama. Postepeno, Crna Gora je stvarala mogućnosti za lokalnu integraciju lica izbjeglih zbog sukoba u bivšoj Jugoslaviji, uspostavljanjem olakšane procedure za sticanje statusa stranca sa stalnim boravkom (kroz izmjene i dopune **Zakona o strancima** iz 2009. godine). Ovaj status im osigurava pristup većini prava koja su zagarantovana državljanima Crne Gore, s izuzetkom prava glasa. Krajem aprila 2021, među izbjeglicama iz bivše Jugoslavije bilo je 325 osoba čiji je pravni status bio nestabilan (uključujući 186 stranaca s privremenim boravkom i 139 osoba koje još čekaju rješenje pravnog statusa), čime im je ograničen pristup zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti i zapošljavanju. Pored toga, u Crnoj Gori je u istom periodu boravilo 467 osoba koje su bile u riziku od apatridije kao i sedam osoba kojima je Crna Gora priznala status apatrida.





## Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa

Prema nacionalnom zakonodavstvu, izbjeglicama (azilantima), tražiocima međunarodne zaštite i osobama koje su u riziku od apatridije, pripadaju brojna prava. Ipak, ova se lica u praksi često suočavaju s poteškoćama u efikasnom ostvarivanju pristupa tim pravima. Neki od razloga su u vezi s jezičkim i kulturološkim barijerama, njihovim traumatičnim iskustvima, specifičnim potrebama i ranjivostima, a drugi s nedostatkom pravnog identiteta, nestabilnim pravnim statusom, još uvijek nedovoljnom koordinacijom nadležnih institucija i opštom marginalizacijom.

Evaluacija koju su prije izbijanja pandemije koronavirusa sprovedi UNHCR i MRSS (2018) potvrdila je da ove osobe, zbog navedenih ograničavajućih faktora, spadaju u kategoriju ugroženih grupa (ljudi koji žive u siromaštvu, slabo obrazovani, dugoročno nezaposleni ili zaposleni u sektorima s nižim primanjima, kao i osobe lošeg zdravstvenog stanja). Iako glavni uzroci ranjivosti ovih grupa mogu biti različiti, svi vode do iste situacije – nesposobnosti ili ograničene sposobnosti da se stekne prilika za oslanjanje na sopstvene prihode za život. Zato je za pripadnike ovih ugroženih grupa neformalni posao često jedini mogući izbor, uključujući sakupljanje otpadnog materijala.

## Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja

Glavne mjere koje je Vlada uvela kao odgovor na pandemiju koronavirusa pogodile su mnoge izbjeglice (azilante), uključujući one s prostora bivše Jugoslavije, tražioce međunarodne zaštite i osobe koje su u riziku od apatridije. Zatvaranje svih granica i ključnih javnih institucija, obustava rada svih komercijalnih preduzeća (s izuzetkom onih čiji se rad smatra posebno bitnim), zatvaranje objekata za prijem tražilaca međunarodne zaštite sa zabranom ulaska ili izlaska lica radi samoizolacije, **ograničavanje kretanja koje važi za cjelokupnu populaciju – sve je to ozbiljno ugrozilo prihode, životni standard i otpornost značajnih segmenata lokalnog stanovništva, a posebno izbjeglica (azilanata), tražilaca međunarodne zaštite i osoba u riziku od apatridije, koji su već bili na dnu socio-ekonomske ljestvice.**

Potpuno zatvaranje granica i ograničenje kretanja doveli su do toga da **više od tri četvrtine izbjeglica (azilanata), tražilaca međunarodne zaštite i osoba u riziku od apatridije** – populacije koja je do tada radila prvenstveno u neformalnom sektoru – **odmah izgubi posao ili skoro potpuno izgubi svoje prihode.** Zbog toga su ove zajednice ukazale na hitnu potrebu za **hranom, proizvodima za higijenu, lijekovima, odjećom, ali i smještajem,** budući da ne mogu plaćati stanarinu.

S postepenim ublažavanjem ograničenja, situacija u zemlji se donekle popravila. Ipak, **na kraju maja 2020. godine, 60% izbjeglica (azilanata), tražilaca međunarodne zaštite i osoba u riziku od apatridije i dalje je bilo bez posla ili mogućnosti da ostvari prihode.** Ovaj problem posebno je izražen među **tražiocima međunarodne zaštite, koji žive u privatnom smještaju, i među licima kojima je na osnovu Zakona o azilu priznat status izbjeglice (azilanta), a od kojih je više od 70% izgubilo posao ili prihode.**

Dva i po mjeseca od uvođenja mjera ograničenja, **hrana i sredstva za higijenu i dalje su bila u samom vrhu prioriternih potreba za izbjeglice s prostora bivše Jugoslavije i lica u riziku od apatridije,** dok je **tražiocima međunarodne zaštite koji žive u privatnom smještaju i licima s priznatim statusom izbjeglice (azilanta) (na osnovu Zakona o azilu) bila neophodna hitna**





**pomoć u obezbjeđenju smještaja.** Usljed gubitka posla/prihoda, oni su se suočili s ozbiljnim rizikom da **neće moći da plaćaju kiriju i da će postati beskućnici.**

*“Mnogo je manje posla, radi se privatno, sve je manje potražnje.”*

### **46-godišnji muškarac, lice u riziku od apatridije**

Što se tiče osnovnih javnih usluga, u maju 2020. godine prioritetna potreba izbjeglica s prostora bivše Jugoslavije i lica u riziku od apatridije i dalje se odnosila na usluge **systema zdravstvene zaštite**. Na drugoj strani, potrebe tražilaca međunarodne zaštite koji žive u privatnom smještaju i lica kojima je na osnovu Zakona o azilu priznat status izbjeglice (azilanta) **pomjerile su se ka podrsci u traženju posla i pravnoj pomoći za regulisanje statusa i pristup pravima.**

Za razliku od situacije s početka pandemije, kad je većina pripadnika tih zajednica bila najviše zabrinuta zbog zdravstvene situacije u zemlji, krajem maja njihove glavne brige odnosile su se na ekonomske rizike i negativne efekte pandemije na ukupnu ekonomsku situaciju.

**U aprilu 2021. godine, duže od godinu dana nakon izbivanja pandemije, izbjeglice (azilanati), tražioci međunarodne zaštite i osobe u riziku od apatridije i dalje se suočavaju s ozbiljnim problemima u pronalaženju i očuvanju zaposlenja i prihoda.** Dok je problem nešto blaži kod izbjeglica iz bivše Jugoslavije s još nereguliranim pravnim statusom, problem je značajno izraženiji među tražiocima međunarodne zaštite koji žive u privatnom smještaju i izbjeglicama (azilantima). **Podaci prikupljeni u trećoj etapi pokazuju da su skoro svi tražioci međunarodne zaštite u potpunosti izgubili svoje prihode dok je dvije trećine izbjeglica (azilanata) uključenih u istraživanje i dalje bez posla ili s više od 50% gubitka svojih ranijih prihoda.** Zbog toga, ove zajednice i dalje ukazuju na hitnu potrebu za hranom, proizvodima za higijenu i smještajem, ali i za ljekovima, odjećom i pomoći pri učenju na daljinu.

Što se tiče osnovnih javnih usluga, u aprilu 2021. godine prioritetna potreba izbjeglica s prostora bivše Jugoslavije i lica u riziku od apatridije i dalje se odnosila na usluge **systema zdravstvene zaštite, praćena potrebama za pravnom pomoći za regulisanje statusa, pristupu bankama hrane i pomoći pri zapošljenju.** Na drugoj strani, **potrebe tražilaca međunarodne zaštite koji žive u privatnom smještaju i lica kojima je na osnovu Zakona o azilu priznat status izbjeglice (azilanta) i dalje kao primarnu javnu uslugu navode pomoć u nalaženju posla, dok su se kao sljedeće** dvije javne usluge istakle podrška za učenje na daljinu i potreba za psihosocijalnom podrškom.

Za razliku od situacije s početka pandemije, kad je većina pripadnika ovih zajednica bila najviše zabrinuta zbog zdravstvene situacije u zemlji, od maja 2020. godine njihove se glavne brige nastavljaju odnositi na ekonomske rizike i negativne efekte pandemije na ukupnu ekonomsku situaciju.



*“Samohrana sam majka četvoro djece. Ne ispunjavam uslove za socijalnu pomoć, pa hranu uzimam na veresiju, iz obližnje prodavnice. Vlasnik mi više ne vjeruje, a teško je naći nekoga od koga možete pozajmiti novac. Pomoć Crvenog krsta je nedovoljna, a moja djeca nemaju načina da prate onlajn nastavu.”*

### **40-godišnja žena iz Podgorice, osoba u riziku od apatridije**

Situaciju u kojoj se nalaze **romske i egipćanske izbjeglice** karakterišu iste brojne ranjivosti koje su svojstvene domicilnom romskom stanovništvu, a koje su opisane u prethodnom poglavlju. Mnogi od njih nijesu u mogućnosti da se pridržavaju mjera fizičkog distanciranja, što je posljedica života mnogočlanih porodica u skućenim prostorima lošeg kvaliteta, u naseljima u kojima prebivaju već decenijama. Njihovi inače nestabilni izvori prihoda sada su drastično smanjeni, što te porodice dovodi do još veće socijalno-ekonomske ugroženosti. **Njihova djeca doživljavala su brojne prepreke u praćenju programa učenja na daljinu, kasneći za svojim vršnjacima u pogledu obrazovanja.**

Uprkos naporima Vlade da blagovremeno informiše ove kategorije stanovništva o svemu vezanom za aktuelnu pandemiju koronavirusa, jezička barijera ograničava njihov pristup informacijama i upućuje ih skoro isključivo na informacije i podršku koje pružaju agencije UN u zemlji. U cilju premošćavanja ovih prepreka, UNHCR je uspostavio tri namjenske Vajber grupe i jednu SOS telefonsku liniju kako bi se doprlo do azilantskih i izbjegličkih zajednica i omogućila im se komunikacija na nekom od više ponuđenih jezika. Namjenski materijal za komunikaciju o riziku, čiji su autori SZO i UNICEF, preveden je na sve relevantne jezike i podijeljen svim relevantnim institucijama širom zemlje. Isti materijal dostupan je i na društvenim mrežama.

## **Migranti (sezonski radnici, stranci)**

Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova, u Crnoj Gori je od januara do avgusta 2019. godine izdato ukupno 19.500 dozvola za privremeni boravak i radnih dozvola za strance, od čega 3.600 po osnovu sezonskog zapošljavanja.<sup>34</sup> Najveći udio dozvola za sezonsko zapošljavanje stranih radnika izdat je u okviru ugostiteljskih usluga u domaćinstvima i hotelima. Slijede građevinski izvođači i druge djelatnosti za koje nema dovoljno registrovanih domaćih radnika na tržištu rada. Na osnovu podataka iz prošle godine, turistička i građevinska industrija oslanjale su se u velikoj mjeri na stranu radnu snagu.

### **Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa**

Migranti spadaju u najugroženije grupe radnika, one koje ekonomska kriza najviše pogađa. Radnici migranti lako bivaju otpušteni, njihovi radni angažmani često je nestandardan i karakterističan za slabo regulisane sektore ili aktivnosti. Oni takođe strahuju od deportacije u slučaju da izgube posao i radnu dozvolu. Migranti su u posebno delikatanj situaciji, koja ih čini ranjivim

34 Noviji podaci nijesu dostupni.



i usljed koje se često suočavaju sa specifičnim izazovima. Ova nerijetko zapostavljena i stigmatizovana populacija može imati poteškoće u pristupu čak i onim zdravstvenim i socijalnim uslugama koje su inače lako dostupne opštoj populaciji.

### Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja

Pojavom koronavirusa broj radnika migranata u Crnoj Gori znatno se smanjio. Veliki je broj radnika s privremenom radnom dozvolom koji su se, nakon što su izgubili posao, vratili u svoje matične države. Tačan broj radnika migranata koji su ostali u Crnoj Gori još uvijek nije poznat. Kako se pandemija pogoršavala, radnici migranti suočili su se s povećanim zdravstvenim rizicima. Njihovu situaciju sada karakteriše nedostatak zdravstvenog osiguranja i pristupa zdravstvenoj zaštiti, neizvjesnost u pogledu zadržavanja radnog mjesta zbog prekida poslovanja i otpuštanja s posla, te rizik od gubitka redovnog statusa zbog pooštrenih mjera/ograničenja koje se odnose na putovanja.

Prema podacima prikupljenim u prvoj etapi istraživanja, određeni broj radnika migranata koji i dalje borave u Crnoj Gori bilježi značajno smanjenje prihoda ili gubitak prihoda. Podaci prikupljeni u drugoj etapi ispitivanja pokazuju da su neki ispitanici/ispitanice u maju odlučili da se vrate u svoje zemlje porijekla. Takva situacija može se objasniti ponašanjem kompanija koje zapošljavaju ove radnike, a koje uglavnom pribjegavaju kratkoročnim aranžmanima – skraćeno radno vrijeme i smanjena plaćanja zaposlenima, honorarni angažman radnika ili slanje na neplaćeni odmor. Kao posljedica takvog pristupa, radnici migranti koji nijesu imali prihode dovoljne da pokriju osnovne životne potrebe, kao što su smještaj i hrana, morali su napustiti Crnu Goru i vratiti se u svoju zemlju porijekla.

*Nakon treće etape istraživanja u aprilu mjesecu 2021. utvrđeno je da se broj radnika migranta koji su učestvovali u prva dva kruga značajno smanjio, za skoro 50% uzimajući u obzir da nijesmo mogli da stupimo u kontakt s njima jer su napustili zemlju. A pojedini ispitanici naglasili su da zbog neregulisanog boravišta i finansija moraju da razmotre napuštanje Crne Gore. "S obzirom na to da sam na privremenom boravku u Crnoj Gori, ostala sam bez posla i moraću da se vratim u Srbiju"*

**56-godišnja žena iz Srbije, trenutno živi u Pljevljima, strankinja s privremenim boravkom**

Za većinu ispitanika/ispitanica u prvoj etapi istraživanja, najhitnije potrebe u kontekstu trenutne situacije bili su prije svega **proizvodi za higijenu**, a potom **hrana** i **smještaj**. Prema podacima prikupljenim u drugom krugu, većina ispitanika/ispitanica navela je potrebu za internetom, kao sredstvom pravovremenog i tačnog informisanja. **Podaci iz aprila 2021. govore da su smještaj, lijekovi i fizička aktivnost prioritne potrebe stranaca s privremenim boravkom u Crnoj Gori.**





Od javnih usluga koje su ispitanici/ispitanice u prvom krugu prikupljanja podataka izdvojili kao najpotrebnije, na prvom mjestu su **zdravstvene usluge i pomoć u pronalaženju posla**. S postepenim ublažavanjem restriktivnih mjera uvedenih za vrijeme pandemije i s otvaranjem granica dolazi do određene promjene u prioritetima, pa ispitanici/ispitanice koji su ostali u zemlji kao najpotrebnije javne usluge navode zdravstvenu zaštitu i psiho-socijalnu podršku. **I u trećem krugu, najpotrebnije javne usluge ispitanika/ispitanica jesu zdravstvene usluge, što potvrđuje podatak da je više od polovine ispitanika/ispitanica koristilo zdravstvene usluge tokom prethodne godine.**

Na početku pandemije novog koronavirusa, mnogi ispitanici/ispitanice bili su zabrinuti zbog statusa svojih radnih dozvola i boravišnog statusa u Crnoj Gori, iako su nacionalne institucije objavile da će sve radne dozvole važiti dok se ne okonča situacija izazvana pandemijom. Nakon postepenog ublažavanja restriktivnih mjera, ispitanici/ispitanice čije su radno-boravišne dozvole istekle, informisali su se o proceduri za obnavljanje tih dokumenata. Međutim, velike gužve, kao posljedica stagnacije u radu službi tokom dva mjeseca pandemije, veoma su usporile proceduru obnavljanja radno-boravišnih dozvola. Veliki broj ispitanika/ispitanica ipak vjeruje da će uspjeti da obnovi svoje radne i boravišne dozvole. S druge strane, neki od njih navode da strahuju od gubitka posla i da će im poslodavci značajno smanjiti plate.

Mnogi radnici nemaju nikakvu ušteđevinu, pa nemaju čime da ublaže čak ni manje negativne promjene u prihodima ili rashodima. Stoga je realna opasnost da će se slabije plaćeni radnici i njihove porodice suočiti sa značajnim ekonomskim izazovima.

Migrantima koji su neformalno zaposleni prijeti još veća opasnost da ostanu bez posla i budu radno eksploatisani (uključujući neisplaćivanje već zarađenih plata).

**Prema podacima prikupljenim tokom sve tri faze istraživanja, većina radnika migranata osjeća najveći strah od zdravstvenih i ekonomskih rizika.** Pri navođenju pozitivnih aspekata ove situacije, većina ispitanika/ispitanica govorila je o vremenu provedenom s porodicom. U teškim trenucima i izazovnom vremenu koje je nametnula pandemija, ljudi pronalaze trenutke mira boraveći sa svojim porodicama, za koje u redovnim okolnostima često nemaju vremena zbog posla. S druge strane, govoreći o negativnim aspektima, većina ispitanika/ispitanica navela je umanjene prihode. Veliki broj radnika migranata izražava zabrinutost zbog ekonomske situacije kao posljedice pandemije koronavirusa i strahuje od toga kako će se ta situacija odraziti na njihova radna mjesta. Jedan broj ispitanika/ispitanica navodi i izraženu brigu za svoje zdravlje i zdravlje svojih bližnjih.

Mnoge grupe radnika migranata, posebno onih niskokvalifikovanih, često su smještene u skućenim stambenim objektima koji ne ispunjavaju ni minimalne standarde i gdje je rizik od zaraze, ali i drugih bolesti (uključujući pojačani psihološki pritisak), znatno veći. U situaciji potpune izolacije, ovi rizici postaju sve izraženiji. Radnici migranti koji rade na gradilištima takođe su izloženi povećanom riziku od infekcije koronavirusom. Osim toga, migranti s neregulisanim statusom možda neće htjeti da prijave da su bolesni, povećavajući na taj način rizik od širenja zaraze.

U situaciji kad je mogućnost zapošljavanja novih radnika znatno ograničena, postoji rizik da poslodavci dodatno opterete postojeće radnike migrante, ili da ograniče njihovu mogućnost da





napuste posao i da se vrata u zemlju porijekla, ako to požele. Rizik od zloupotrebe prava radnika, posebno kroz ograničavanje kretanja i mogućnosti povratka u zemlju porijekla, postaje mnogo veći u kriznim vremenima.

*“Jedva čekam da vidim svoju decu u Sjenici”*

### **52-godišnji radnik s gradilišta u Budvi, stranac s privremenim boravkom**

## **Lica koja se nalaze u zatvoru**

U maju 2021. godine, u zatvorima u Podgorici i Bijelom Polju nalazilo se ukupno 887 osoba (62 u Bijelom Polju, 825 u Podgorici), od čega osuđenih lica: 481 muškaraca, 15 žena, a u posebno izgrađenom zatvoru za maloljetnike, koji se nalazi u okviru Spuža, boravilo je 11 maloljetnika, svi dječaci, djevojčica nije bilo. U istražnom zatvoru boravilo je 380 pritvorenih lica, od čega 13 žena, 367 muškaraca. Maloljetnika u pritvoru nije bilo. S druge strane, problem prevelikog broja ljudi na malom prostoru u istražnim zatvorima opstaje.

Zakon o amnestiji koji je Skupština donijela 2020. godine dovela je do amnestiranja značajnog broja zatvorenika i smanjenja problema prenatrpanosti u zatvorima. Dodatno su tužioc i sudije donijeli odluku kojom se licima koja čekaju na sudski proces dozvoljava da to rade sa slobode. Sve je to zajedno dovelo da smanjenja broja ljudi koji se nalazi u zatvorima.

### **Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa**

U mnogim državama na svijetu, ljudi koji se nalaze u pritvoru ili zatvoru imaju ograničen pristup uslugama, kao što su zdravstvene – zbog izolovanosti, imaju slabiji pristup informacijama i kao rezultat stigme nadležni ne posvećuju dovoljno pažnje resursima da bi obezbijedili adekvatne uslove u zatvorima.

U Crnoj Gori postoje tri glavna problema u vezi sa stanjem u zatvorima, koji su bili prisutni i u periodu prije pandemije: prenatrpanost ćelija u istražnom zatvoru licima koja čekaju na suđenje, okvirni nedostatak od bar 20% službenika u zatvorima, neadekvatni higijenski i zdravstveni uslovi u raznim zatvorima u zemlji.

### **Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja**

Kao što je već primijećeno u izvještaju iz 2020. godine (i u prvom i u drugom talasu Izvještaja o brzjoj procjeni), lica koja su lišena slobode veoma su ranjiva u situaciji pandemije koronavirusa. Virus može brzo da se širi u situaciji u kojoj je veliki broj ljudi zatvoren na malom prostoru uz ograničen pristup higijeni i zdravstvenim uslugama. Mjere koje treba preduzeti da bi se smanjio rizik od prenošenja virusa u zatvorima ključne su da bi se zaštitili i osoblje zatvora i sami zatvorenici. Potrebno je da postoji dovoljno kvalitetne opreme za zaštitu, kao i sredstava za održavanje higijenskih uslova. Ograničenja prava su dozvoljena, ali treba da budu pravno utemeljena i neophodna, proporcionalna, sprovedena na način da poštuju ljudsko dostojanstvo i vremenski



ograničena.<sup>35</sup> Takođe, medicinska izolacija zatvorenika nakon dolaska u zatvor ili u situaciji kad pokažu simptome infekcije koronavirusom, kao i restrikcije po pitanju posjete porodice, treba da budu sprovedene uz izvjesna ograničenja radi zaštite zatvorenika. Naime, medicinska izolacija treba da bude bazirana na nezavisnoj medicinskoj evaluaciji, treba da bude proporcionalna, vremenski ograničena i da sadrži određene proceduralne sisteme zaštite, kako je to predviđeno Potkomitetom za prevenciju od torture Ujedinjenih nacija, koji nadgleda implementaciju Opcionog protokola Konvencije protiv torture ili drugog okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja, a koju je Crna Gora ratifikovala. Zabrane i ograničenja posjeta u zatvorima zbog pandemije treba da budu praćene adekvatnim alternativnim načinima na koje zatvorenici mogu održavati kontakt sa svojim porodicama.<sup>36</sup>

Jedna od glavnih briga za zatvorenike od 2020. godine je zabrana posjete za članove njihovih porodica. Ona je stupila na snagu u martu 2020. godine i trajala jednu godinu. Od marta 2021. godine, posjete su ponovo počele, ali nešto rjeđeg intenziteta nego prije pandemije kad su zatvorenici mogli da prime četiri do šest posjeta članova porodice i njima važnih osoba mjesečno. Do aprila 2021. bila je dozvoljena jedna posjeta bližnjih mjesečno zbog ograničenih kapaciteta prostora adekvatnog za posjete uz poštovanje svih mjera prevencije prenosa infekcije, prevashodno fizičkog distanciranja. Prije nego što su posjete ponovo dozvoljene, zatvorska administracija je organizovala besplatne online pozive između zatvorenika i njihovih porodica preko vjber aplikacije. Alternativni način komunikacije su zatvorenici cijenili tokom 2020. godine, ali su podaci iz kasnijeg istraživanja pokazali da oni nijesu adekvatan način da se zamijene posjete koje su ključne zatvorenicima u smislu psiho-socijalne podrške (RSIA1 i RSIA2). Na sreću, iako su zatvorenici bili pod dodatnim stresom zbog izolovanosti od svojih porodica, ni zatvorska administracija niti institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda nijesu zabilježile porast nasilja među zatvorenicima od izbijanja pandemije.

Procedura u zatvoru za one koji pokažu simptome infekcije koronavirusom je da se oni izoluju i testiraju što je prije moguće uz asistenciju Instituta za javno zdravlje. Ukoliko su pozitivni, njega i tretman im se obezbjeđuje u zatvoru, a ukoliko je potrebno i u bolnici. Od početka pandemije, 137 zatvorenika je testirano pozitivno na virus. Među njima je i jedna zatvorenica preminula od posljedica koje je na njeno loše zdravstveno stanje ostavio virus, kako je utvrđeno autopsijom.

U ranim fazama pandemije, policija je izvijestila da joj nedostaje zaštitna oprema, voda, sapun i posteljina za lica u zatvorima. U međuvremenu se situacija popravila. I policija i zatvorska administracija je u aprilu i maju 2021. godine prijavila da ima adekvatne zalihe zaštitne opreme za službenike koji rade sa zatvorenicima. Prema izvorima iz policije, i zdravstveni i higijenski uslovi zatvorenika su se poboljšali u nekoliko pritvorskih mjesta koja su u 2020. godini ocijenjena kao neadekvatna. Na preporuku Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, Komiteta za prevenciju torture Savjeta Evrope i Savjeta za civilnu kontrolu policije, kupljeni su materijali i sprovedeno je renoviranje u Nikšiću, Podgorici, Beranama. Zaštitnik je izvijestio o unaprijeđenim uslovima u Budvi, Baru i Ulcinju. Prilikom posjete u maju 2021. godine, tim UN-a za izradu izvještaja o Brzj proc-

35 European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Statement of principles relating to the treatment of persons deprived of their liberty in the context of the coronavirus disease (Covid-19) pandemic issued on 20 March 2020. Available on <https://rm.coe.int/16809cfa4b>.

36 Subcommittee on Prevention of Torture and Cruel, Inhuman or Other Degrading Treatment or Punishment, Advice of the Subcommittee on Prevention of Torture to States Parties and National Preventive Mechanisms relating to the Coronavirus Pandemic (adopted on 25th March 2020), Advanced Unedited Version, available at [www.ohchr.org/Documents/HRBodies/OPCAT/AdviceStatePartiesCoronavirusPandemic2020.pdf](http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/OPCAT/AdviceStatePartiesCoronavirusPandemic2020.pdf)





jeni zaključio je da su uslovi u pritvoru u Podgorici adekvatni. Zaštitnik ljudskih prava i sloboda je, s druge strane, zaključio da su uslovi u pritvorskim jedinicama u Bijelom Polju i Pljevljima izuzetno neadekvatni i da oba centra treba renovirati ili ponovo izgraditi.

U odnosu na prethodni izvještaj, počela je vakcinacija policijskih službenika i zatvorenika kao važna dodatna mjera za prevenciju širenja infekcije. Vakcinacija je dobrovoljna i za službenike i za zatvorenike. Tačni podaci nijesu dostupni, ali je procjena da se stotine policijskih službenika i lica koja su u zatvoru vakcinisalo do maja 2021. godine.

## **Djeca u zatvoru i vaspitnoj ustanovi nezavodskog tipa**

Kao što je već zabilježeno u prve dvije runde ovog istraživanja, posebno je važno posvetiti pažnju uslovima u kojima se nalaze djeca u zatvoru, jer ona često imaju slabije zdravlje i veću vjerovatnoću da razviju psihosocijalne, fizičke ili mentalne smetnje zbog uslova u kojima se nalaze. Takođe, ovoj djeci često nedostaje pristup adekvatnim servisima, uključujući servise za podršku mentalnom i psihosocijalnom razvoju, socijalnim i obrazovnim servisima.<sup>37</sup>

Od maja 2021. godine jedanaest maloljetnika, među kojima su svi muškog pola, nalaze se u posebno izgrađenom maloljetničkom zatvoru, koji se takođe nalazi u Spužu. Maloljetnici u maloljetničkom zatvoru imaju pristup informacijama o koronavirusu i imaju mogućnost kontakta sa svojom porodicom putem besplatne vjber aplikacije. Rehabilitaciona terapija s maloljetnicima nastavlja da se sprovodi na osnovu individualnih planova, a postoji i vrijeme za aktivnosti napolju. Maloljetnici se redovno zdravstveno pregledaju. Zahtjevi za prijevremeno puštanje iz zatvora nijesu bili dozvoljeni jer niko nije ispunjavao kriterijume. Kao i u slučaju odraslih, posjete porodice su bile zabranjene od marta 2020. do marta 2021. godine, otkad je dozvoljena jedna posjeta mjesečno.

U Centru za djecu i mlade 'Ljubović' u maju 2021. godine nalazilo se devetoro djece (jedna djevojčica i osam dječaka) kojima su izrečene vaspitne mjere i 17 djece (osam djevojčica i devet dječaka) koja su upućena u ustanovu odlukom centra za socijalni rad te im je izrečena mjera rad zbog problematičnog ponašanja.

U Centru se poštuju mjere zaštite od infekcije koronavirusom koje su propisali Institut za javno zdravlje i Ministarstvo zdravlja, ali i niz preporuka uključujući Preporuke UNICEF-a i Svjetske zdravstvene organizacije za zaštitu djece kojima je uskraćena sloboda. Prvih mjeseci pandemije, bila je donijeta odluka da se nova djeca ne smještaju u Centar. Zbog urgentnosti Centar je ponovo počeo da prima djecu od juna 2020. godine.

Kako je preporučio Institut za javno zdravlje, broj edukatora, psihologa i higijeničara se smjenjuje da bi se ograničili kontakti. Djeci je obezbijeđen kontakt s porodicom putem telefona češće nego prije pandemije. Posjete se odvijaju u skladu s mjerama zaštite i po posebnoj proceduri dozvole centara za socijalni rad. Osoblje Centra nastavlja da radi na tretmanima rehabilitacije, a djeca redovno pohađaju školu uživo i onlajn kad su mjere da se ne ide u školu na snazi. Tokom zatvaranja Centar je obezbijedio učešće u programu učenja na daljinu kroz IT opremu koju je donirao UNICEF. Ovom donacijom u septembru 2020. godine osnovana je IT laboratorija s projektorom i kompjuterima. Ipak, djeci je potrebna dodatna podrška u učenju jer osoblje Centra

<sup>37</sup> Technical Note: COVID-19 and Children Deprived of their Liberty, The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action and UNICEF, 2020.





nema dovoljno kadrovskih kapaciteta da im pruži dovoljnu podršku u svakodnevnom procesu učenja. Od početka pandemije, sedmero djece je testirano pozitivno na koronavirus. Svi su izolovani i liječeni, ali nijesu imali teže simptome.

## LGBTI populacija

Crnogorski Ustav i Zakon o zabrani diskriminacije zabranjuju diskriminaciju po bilo kom osnovu. Zakon precizira da to uključuje diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. U julu 2020. godine, pravni okvir u ovoj oblasti je unaprijeđen usvajanjem Zakona o životnom partnerstvu osoba istog pola.

### Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa

Iako se stavovi javnosti prema podršci jednakim pravima LGBTI osoba popravljaju, a na snazi su različiti zakoni, strategije i programi koji garantuju LGBTI prava, članovi LGBTI zajednice u Crnoj Gori suočavaju se sa značajnom stigmatizacijom, diskriminacijom i govorom mržnje, isključivanjem i nasiljem u svojim domovima i izvan njih. Postoji ograničena odgovornost za krivična djela protiv pripadnika LGBTI zajednice.<sup>38</sup>

### Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja

U posljednjoj procjeni stanja iz aprila 2021. godine učestvovao je 31 ispitanik/ispitanica iz LGBTI zajednice odgovarajući na upitnik. Od toga je devet učestvovalo ranije u prethodnim talasima ovog istraživanja dok je u ovom učestvovao 22 novih ispitanika/ispitanica. Od njih se dvoje identifikuju kao osoba ženskog, dvoje muškog pola, petoro kao lezbejke, sedmero kao gej, troje kao homoseksualci, devetoro kao transeksualci, jedan kao biseksualac i dvoje kao nebinarne osobe. Većina njih živi u Podgorici, a ostali u devet drugih gradova u Crnoj Gori.

Skoro polovina učesnika posljednje runde procjene je ili u potpunosti izgubila izvor prihoda ili je on smanjen zbog pandemije i mjera koje su tim povodom bile na snazi. To je nešto manje nego u junu 2020. godine.

Ova zajednica je kao najurgentnije potrebe označila smještaj, hranu, odjeću i obuću, te potrebu za sportom i rekreacijom. Za neke od članova ove zajednice ključno je da imaju sopstveni krov nad glavom, posebno u slučajevima u kojima članovi porodice u kojoj žive imaju homofobno ponašanje i stavove. Iz tog razloga je sklonište bilo identifikovano kao jedan od ključnih prioriteta u prethodnom talasu procjene. Naime, lica koja su u situaciji neprijateljskih uslova života kod kuće iz koje ne mogu otići zbog gubitka prihoda, trebalo bi da imaju sigurno mjesto gdje se mogu skloniti. Bilo je slučajeva da su lica koja zbog gubitka prihoda više nijesu mogli plaćati samostalno smještaj te su se vratili svojim primarnim porodicama – bila podvrgnuta nasilju.

Kao i u prethodnoj procjeni, ispitanici i ispitanice iz ove grupe su kao najurgentnije servise identifikovali psihološku podršku, pomoć u traženju zaposlenja i zdravstvenu zaštitu. Od svih ispitanika/ispitanica nešto preko trećine se obraćalo institucijama za neku od ovih usluga. Među njima, dvije trećine uspjelo je dobiti uslugu koju su tražili.

<sup>38</sup> Na primjer, tokom 2019. godine podnijeto je više od 100 pritužbi na diskriminaciju, govor mržnje i verbalno zlostavljanje u medijima. Iste godine (2019) samo je jedna osoba osuđena za nasilno ponašanje prema LGBTI osobi počinjeno u 2017. godini, a informacija je objavljena u junu 2020. godine, u Dokumentu o stanju u poglavljima 23 i 24 za Crnu Goru (Non-paper on the state of play regarding Chapters 23 and 24 for Montenegro).



Intervjuisani pripadnici LGBTI zajednice najviše su zabrinuti zbog ekonomskih rizika koje nosi pandemija, zdravstvenih rizika i diskriminacije.

U nekim državama na svijetu, LGBTI osobe su bivale optužene za katastrofe, bilo da su te katastrofe ljudskog ili prirodnog porijekla, te podvrgnute govoru mržnje. Postoje izvještaji koji ukazuju na povećanje homofobne i transfobne retorike tokom perioda pandemije. U Crnoj Gori za sada dokazi o ovakvim pojavama ne postoje, iako je govor mržnje prema LGBTI osobama nastavljen kao i tokom procjene 2020. godine. Monitoringom društvenih mreža (posebno Facebooka) u periodu od juna do septembra 2020. godine, nevladine organizacije koje se bave zaštitom prava LGBTI populacije identifikovale su 33 poruke kojima se izaziva nasilje, mržnja, diskriminacija ili predrasude prema LGBTI zajednici. Ove nevladine organizacije zaključuju da su stavovi i ponašanje koje je identifikovano u ovim porukama veoma uobičajeni za Crnu Goru.<sup>39</sup>

S obzirom na to da je usljed pandemijom izazvanog zatvaranja izostajala podrška ostalih članova zajednice, LGBTI organizacije su pojačale servise podrške do podizanja restrikcija. Uz vrlo predanu podršku donatora, na primjer, LGBTIQ centar u Podgorici je pružao psihološko-socijalnu podršku i savjetovanje članovima zajednice.<sup>40</sup>

U izvještaju američkog Stejt dipartmenta iz 2020. godine, prema informacijama koje je obezbijedio NVO LGBT Forum Progres, Nacionalno koordinaciono tijelo je tražilo od nevladinih organizacija da Crvenom krstu i Opštini Podgorica daju imena i adrese LGBTI osoba koje su u samoizolaciji ukoliko žele da im se nastavi snabdijevanje hranom. NKT je ovaj zahtjev pravdalo potrebom da se prikupe dodatni podaci za praćenje kontakata, ali su nevladine organizacije bile zabrinute u vezi s privatnošću i zloupotrebom podataka u budućnosti.

## **Osobe u nepovoljnoj ekonomskoj situaciji koje ne koriste mjere socijalne zaštite**

U posljednjem kvartalu 2019. godine, stopa nezaposlenosti iznosila je 15,9%<sup>41</sup>, dok je u istom kvartalu 2020. godine porasla na 21,2%. Po podacima Zavoda za zapošljavanje, u februaru 2020. godine, nezaposlenih je bilo 35.582 osobe, dok je taj broj u februaru 2021. godine iznosio 52.437, odnosno 16.855 osoba više<sup>42</sup>. Pretpostavlja se da je mnogo više građana ostalo bez posla, jer nije poznato koliko ih je bilo angažovano na neformalnim poslovima, odnosno koliko ih je radilo „na crno“.

### **Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa**

Ispitanici/ispitanice koji su učestvovali u ovom istraživanju su višečlane porodice iz Podgorice, koje su se obraćale za humanitarnu pomoć u vidu hrane i higijene Crvenom krstu Crne Gore u periodu mart – maj 2020. godine. U pitanju su porodice koje ne primaju nikakav vid socijalne pomoći, a najveći broj njih se za pomoć obratio prvi put prošle godine.

39 Monitoring report of the reported cases of hate speech and discrimination in the online space, Barac, Špajak, Jokić, LGBTIQ Social Centre, 2020.

40 <https://www.coe.int/en/web/inclusion-and-antidiscrimination/-/montenegrin-lgbtqi-social-centre-responded-efficiently-to-urgent-needs-of-lgbtqi-community-in-the-time-of-covid-19>

41 MONSTAT, Anketa o radnoj snazi

42 <https://www.zzzcg.me/statistika/>



To su najčešće ljudi koji su zbog pandemije ostali bez posla, jer su radili poslove koji su pretrpjeli najveće gubitke kao što su: konobari, šankeri, taksisti, građevinski radnici, frizerke, kozmetičarke, radnice na održavanju higijene, prodavačice itd. Jedan dio njih i prije ove situacije radio je „na crno“, bez ugovora i osiguranja, već kako i sami kažu „na dnevnicu“. O tim ljudima i tome koliko su pogođeni stanjem ne postoje zvanične statistike, jer je zbog rada „na crno“ teško vršiti bilo kakvu procjenu. S druge strane, tu su i ljudi koji su imali solidne poslove i primanja i bez poteškoća su brinuli o svojoj porodici. Njima je ujedno bilo najteže da se obrate za pomoć, zato što je ovo prvi put da su došli u takvu situaciju. Među ispitanicima/ispitanicama ima ljudi koji su: kreditno zaduženi; onih kojima je isključena struja zbog dugovanja; čija djeca ne idu u vrtić, jer nemaju da plate; čija djeca ne pohađaju nastavu, jer nemaju internet; veliki broj ljudi koji plaćaju stanarinu itd. Većina ispitanika/ispitanica dolaze iz porodica s malom djecom koja još uvijek koriste pelene.

### Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja

U istraživanju je učestvovalo 30 porodica koje su pogođene siromaštvom, ali nijesu korisnici socijalne pomoći.

Na pitanje kako se korona odrazila na njihov život, najveći broj korisnika je izjavio da se negativno odrazila na finansije, ali i na mentalno zdravlje usljed nedostatka socijalizacije i brige oko finansija.

*“Dosta je uticala mentalno, svi smo nekako izgubljeni, ekonomska situacija još pogoršava stanje, okruženi smo negativnim mislima i samo negativnim vijestima, ne gledamo prijatelje, a ni porodicu tako često, nemamo rekreacije koje bi nam odvukle pažnju.”*

**Podgorica, žena, 41 godina starosti**

Od 30 ispitanika/ispitanica, 17 je izgubilo prihode u potpunosti, a njih 10 je izgubilo značajan dio prihoda, tj. iznad 50%. Nije zanemarljivo da je i dio ispitanika/ispitanica izjavio da im je prihod smanjen djelimično, odnosno do 50%. Samo jedna osoba je navela da pandemija korona virusa nije uticala na životni standard, odnosno da su njeni prihodi ostali isti.

*“Ostali smo bez posla i primanja, podstanari, nagomilavali se dugovi, psihički je nepodnošljivo, isključili su nam struju.”*

**Podgorica, žena, 31 godina starosti**

Na sva pitanja koja se odnose na to kako se pandemija odrazila na djecu, tj. imaju li neke strahove, većina ispitanika/ispitanica je navodila da su djeca još mala da bi razumjela što se dešava i da samim tim nemaju strahova. Kad je u pitanju ekonomska situacija, roditelji su navodili da djeca sad nemaju iste mogućnosti kao prije korone.



Na pitanje koje su vaše urgentne potrebe, najveći broj ljudi (23) kao prvi odgovor navodi hranu. Veliki broj ispitanika/ispitanica kao drugi odgovor navodi higijenu. Ostali odgovori su se većinom odnosili na odjeću, lijekove i bolji pristup učenju na daljinu. Bilo je ispitanika/ispitanica kojima je potrebna novčana pomoć da bi platili dugovanja za stan i struju. Smještaj je također potreba koju su ispitanici/ispitanice navodili kao urgentnu.

Najčešće navođene urgentne potrebe djece su također hrana, higijena, pelene, odjeća, ali i Internet i sredstva za praćenje učenja na daljinu. Kod porodica koje imaju djecu sa smetnjama u razvoju, evidentna je potreba za pomoć u vidu lijekova.

*“Bojim se za sigurnost djece usljed porasta broja ljudi koji nemaju osnovna sredstva, pa su primorani da zbog toga krađu ili povređuju druge.”*

**Podgorica, žena, 33 godine starosti**

Na pitanje koje javne usluge su im najpotrebnije, ispitanici/ispitanice su kao jedan od najčešćih odgovora pominjali pomoć pri zaposlenju (odgovor se ponavlja 16 puta). Ovo je jako važno, jer se u dodatku vrlo često navodi da ljudi ne žele da mole za pomoć i da zavise od drugih, u pitanju su ljudi koji žele da rade, ali nemaju mogućnosti. Pored toga, ispitanici/ispitanice su kao drugi najčešći odgovor birali „zdravstvene usluge“ (11 puta), kao i odgovor „pravna pomoć“ (sedam puta). Takođe, drugi odgovori nijesu zanemarljivi i odnose se na zaštitu od diskriminacije, na psihološku podršku i obrazovne usluge. Ostale potrebe se odnose na pomoć u kući za čuvanje djece, kao i na pomoć u kući za stare. Samo jedna osoba je navela da joj nijesu potrebne javne usluge.

*“Da nas ne zatvore i firmu u kojoj radim, a od toga živim i zavisim.”*

**Podgorica, muškarac, 28 godina starosti**

Primjećujemo da se polovina ispitanika/ispitanica nije nikome obratila za pomoć kad su u pitanju navedene usluge. Ispitanici/ispitanice koji su se obraćali za pomoć centru za socijalni rad nijesu ostvarili pravo, najčešće zbog imovine koja se na njih vodi. Od ispitanika/ispitanica koji su tražili pomoć, najčešće se odnosilo na zdravstvene usluge, kao i usluge Crvenog krsta. U manjoj mjeri su se ispitanici/ispitanice obraćali i za socijalnu pomoć, dok su se najmanje tražile pravne usluge. U pogledu ostvarenja traženih usluga i servisa, čak 80% ispitanika/ispitanica je imalo uspjeha, dok je čak 75% ispitanika/ispitanica u potpunosti zadovoljno dobijenim uslugama.

*“Velika nemaština. Nikad nijesam bio u ovoj poziciji. Uvijek sam radio, imao sam i svoje radnike. Bio sam veseo. Žalim za mnogim stvarima, ali tako je bilo.”*

**Podgorica, muškarac, 64 godina**



Kao najpotrebnije usluge za djecu navode se razne, ali najčešće zdravstvene, obrazovne i rekreativne. Neki od odgovora su i: **“Vrtić, nemamo da platimo.”** (Podgorica, žena, 43 godine starosti) **“Uključivanje struje zbog normalnog života koji imaju sva djeca.”** (Podgorica, žena, 31 godina starosti).

*“Da ne ostanemo gladni.”*

**Podgorica, žena, 33 godine starosti**

Na pitanje o najvećim strahovima, 14 ispitanika/ispitanica je navelo zdravstvene rizike. Međutim, treba imati na umu da su ispitanici/ispitanice gotovo uvijek kao odgovor na pitanje govorili zdravstveni i ekonomski rizik. U 11 slučajeva ekonomski rizik je prepoznat kao prioritetni.

*“Najviše sam se plašila da će suprug ostati bez posla, jer smo podstanari.”*

**Podgorica, žena, 27 godine starosti**

U manjoj mjeri navođeni su i bezbjednosni rizici (više kriminala ili nasilja), kao i rizik od smanjenja/ograničavanja slobode kretanja, socijalizacije, druženja. Samo dva ispitanika/ispitanice su naveli da nemaju strahova.

## **Podstanari**

Prema Popisu iz 2011. godine 18.425 domaćinstava nije imalo svoj stan već je živjelo u statusu podstanara (9,5%). Od prethodnog Popisa je prošlo deset godina tako da je za očekivati da je ovaj procenat danas znatno viši.

### **Procjena ranjivosti ove populacije prije pandemije koronavirusa**

Analiza NVO Udruženje podstanara Moj dom ukazuje na to da oni koji ne posjeduju objekat u kome žive često bivaju izloženi velikom broju dodatnih životnih izazova kao što su nezaposlenost, siromaštvo i ekonomska nesigurnost. Sve to ih čini ranjivom kategorijom stanovništva. U ovoj situaciji su mnogi penzioneri, lica s invaliditetom, izbjegla lica i samohrani roditelji. Njihova pozicija dodatno je pogoršana nereguliranim stanjem na tržištu nekretnina koje onemogućava adekvatnu registraciju i potencijalnu intervenciju kad su ove grupe u pitanju.

### **Pretpostavljeni uticaji koronavirusa i relevantna zapažanja**

Lica koja ne posjeduju objekat u kome žive već su prinuđena da plaćaju mjesečni zakup teško su pogođena krizom izazvanom pandemijom koronavirusa. Skoro dvije trećine ispitanika/ispitanica iz ove kategorije izjavljuje da su tokom pandemije ostali bez radnog angažovanja, te da su im lični prihodi smanjeni ili značajno ili djelimično.



Na pitanje o trenutnim urgentnim potrebama ispitanici/ispitanice su najčešće naveli potrebe za smještajem, hranom, lijekovima, za sredstvima praćenja onlajn obrazovnog programa, za higijenskim sredstvima itd. Logično je da je potreba za smještajem na vrhu prioriteta ove grupe. Uslijed prestanka radnog odnosa i značajnog smanjivanja ličnih dohodaka, mnogi od podstanara više nijesu u prilici redovno izmirivati svoje obaveze prema zakupcima stanova, o čemu govore i podaci iz kvantitativnog dijela ove procjene. Nerijetko su tokom prošle godine napuštali postojeće i tražili nove stanove pod zakup.

Pored potrebe za smještajem, ova grupa ispitanika/ispitanica ističe da im nije zadovoljena ni osnovna potreba za hranom. Resursi za onlajn aktivnosti i zaštitna sredstva za higijenu takođe su identifikovani kao nedostajući.

Kao najpotrebnije javne usluge i service ispitanici/ispitanice izdvajaju zdravstvene usluge, obrazovne usluge i psihološku podršku i pomoć. U situaciji kad podstanari ostaju bez posla, prihoda i stana, javljaju se zdravstveni problemi, dok su mogućnosti za obrazovanje u takvim uslovima života izuzetno ugrožene, što takođe stvara dodatnu potrebu za psihološkom podrškom i pomoći.

Posljedično, pomoć u traženju zaposlenja je potreba koju pojedini ispitanici/ispitanice takođe navode kao najpotrebniju, kao i pravne usluge, dok je nerijetko izdvojena i pomoć za čuvanje djece. Nužno je pomenuti i ostale istaknute potrebe, a to su kulturni sadržaj online, nešto drugo – obično vlasnički stan, kao i pomoć u kući za stare, lična asistencija za OSI i zaštita od diskriminacije.

Većina ispitanika/ispitanica iz ove grupe u prethodnom periodu nije tražila nijednu od prethodno navedenih usluga. Među najtraženijima se izdvajaju zdravstvene usluge, kao i usluge čuvanja djece. Iako je većina onih koji su tražili ove usluge uspjela da ih dobije, negativno je da su bili uglavnom nezadovoljni njihovim kvalitetom.

Trenutno se lica u podstanarskom statusu najviše plaše ekonomskih, zdravstvenih rizika i rizika od smanjenja/ograničavanja slobode kretanja. Mjere za ograničavanje slobode kretanja, socijalizacije i druženja, podstanare posebno pogađaju jer im smanjuju šanse da nađu dodatni posao, kako bi ostvarili neophodna sredstva za život (uglavnom fizički poslovi). Takođe, ograničavanje kretanja i druženja dodatno podstiču pojavu psihičkih smetnji.





# Sažetak ključnih nalaza

Kao odgovor na pandemiju koronavirusa, Crna Gora je preduzela blagovremene i odlučne korake kako bi se suzbilo i spriječilo širenje virusa u zajednici i proizvelo „ublažavanje krive koja pokazuje broj oboljelih“. U odnosu na razne faze pandemije uvedene su neophodne mjere fizičkog distanciranja, samoizolacije i karantina, koje su bile prilagođavane stanjem pandemiološke situacije. Kao i u drugim zemljama širom svijeta, ove mjere dovele su do smanjenja ekonomske aktivnosti i prekida tradicionalnog načina obrazovanja. Ove mjere su ukidane i postepeno u skladu sa stanjem pandemije, što je dovodilo do povećanja ekonomske aktivnosti.

## Opšta populacija

Da bi procijenio uticaj pandemije koronavirusa na opštu populaciju u Crnoj Gori, UNICEF je angažovao IPSOS Strategic Marketing da sprovede kvantitativno istraživanje javnog mnjenja. Pitanja su se fokusirala na procjenu situacije u kojoj se ispitanici/ispitanice trenutno nalaze i na njihova predviđanja budućnosti s obzirom na okolnosti. Osnovni nalazi o trenutnoj situaciji kad je opšta populacija u pitanju su sljedeći:

- **Prihodi su smanjeni u odnosu na period prije pandemije, ali se stanje polako oporavlja.** Rezultati ukazuju na to da je blizu polovine građana u Crnoj Gori imalo manje prihode u posljednjih šest mjeseci u odnosu na period prije pandemije koronavirusa. Dodatno, trećina ispitanika/ispitanica navodi da su im prihodi bili manji za 30 pp ili više. Udio građana koji su imali povećane prihode čini 13%. U odnosu na istraživanje iz maja 2020. godine, procenat onih koji tvrde da su im se prihodi povećali promijenio se sa 3% na 13%. Iako i dalje skoro polovina ispitanika/ispitanica očekuje smanjenje prihoda, to je manje nego prije godinu dana kad je isto očekivalo 60% ispitanika/ispitanica. Sve to moglo bi ukazivati na početak oporavka.
- **Značajan dio ispitanika koji su ostali bez prihoda okrenuo se samostalnom radu ili planiraju samostalni rad.** Naime, kad su u pitanju aktivnosti koje su preduzete radi pronalazjenja alternativnih prihoda, 3 od 10 građana koji su ostali bez posla ili im je smanjena plata, navode da su tražili bilo kakav posao, pa čak i van struke kako bi nadomjestili gubitak u prihodima, skoro četvrtina se okrenula samostalnom radu koji će im donijeti prihode (24%). Dodatno, 16% planira da se okrene samostalnom radu.
- **Posao je i dalje nesigurniji za one s nižim stepenom obrazovanja.** Kao i u maju 2020. godine skoro dvije trećina ispitanika/ispitanica tvrdi da pandemija korona virusa nije uticala na njihov status zaposlenja. Njih 14% kaže da su izgubili posao, a 18% da im je smanjena plata. Najviše su pogođeni promjenama oni koji imaju niži stepen obrazovanja. Takođe, najviše je pogođen sektor usluga smještaja i hrane, a zatim trgovine neprehrambenih proizvoda.
- **Domaćinstva imaju najviše problema da priušte troškove liječenja u privatnim institucijama zbog ograničenog pristupa zdravstvenoj zaštiti usljed pandemije, zakup stana i rate za kredite.** Rezultati ukazuju na to da je u posljednjih šest mjeseci, velika većina građana mogla priuštiti hranu za domaćinstvo, a preko četiri petine njih račune za







komunalije. **Skoro polovina onih koji su imali troškove školovanja za srednjoškolce i studente, iste nije mogla priuštiti u posljednjih šest mjeseci. Takođe, 63% onih koji su imali troškove liječenja u privatnim institucijama zbog ograničenog pristupa zdravstvenoj zaštiti usljed pandemije, nije moglo priuštiti te troškove. Na kraju, 68% onih koji plaćaju zakup stana ili kiriju taj trošak nije moglo priuštiti.**

- **Briga o djeci mlađoj od šest godina zbog radne obaveze roditelja u situaciji kad vrtići i škole ne rade je problem za skoro dvije trećine ispitanika/ispitanica koji ne mogu priuštiti troškove čuvanja.** S druge strane, značajna većina domaćinstava koja imaju djecu od 6 do 18 godina bilo je u mogućnosti da u posljednjih šest mjeseci djeci priušte hranu i zdravstvenu zaštitu, potom odjeću i obuću, kao i da pokriju troškove interneta, zbog praćenja nastave na daljinu, i kupovine knjiga i školskog pribora.
- Iako je većina djece školskog uzrasta učestvovala u učenju na daljinu, **čak 7% ispitanika/ispitanica koji imaju djecu školskog uzrasta kaže da njihova djeca u tome nijesu učestvovala.** Taj procenat porastao je više nego duplo u odnosu na prošlu godinu kad ih je bilo 3%. Iako su roditelji uglavnom zadovoljni raznim aspektima učenja na daljinu, procenat zadovoljnih je pao u odnosu na prethodnu godinu. **Najveći broj roditelja djece koja idu u školu u sljedećoj školskoj godini više bi željeli da nastava bude isključivo u školi, dok 1 od 10 roditelja ističe da bi im kombinovana nastava bila preferirani vid nastave.** Naime, preko četiri petine roditelja čije je dijete učestvovalo u učenju na daljinu smatra da je dijete steklo manje znanja nego što bi steklo u „tradicionalnim“ uslovima.
- Građani Crne Gore imaju najviše potrebe **za zdravstvenim uslugama**, a zatim za kulturnim sadržajem onlajn i pomoći u traženju zaposlenja. Procenat onih koji su se tokom posljednjih šest mjeseci obratili nekom za pomoć porastao je sa 9%, koliko ih je to tvrdilo prošle godine, na 16%. Najčešće se građani za pomoć obraćaju zdravstvenim ustanovama. Blizu **dvije petine građana koji su potražili pomoć u posljednjih šest mjeseci nijesu zadovoljili svoju potrebu i među njima se posebno izdvajaju građani preko 60 godina.**
- **Podaci o korisnicima zahtjeva za jednokratnu novčanu pomoć koji su podnijeti centrima za socijalni rad ukazuju na to da je kriza više pogodila one koji nijesu bili korisnici sistema socijalne zaštite nego korisnike socijalne pomoći.** Podaci prikazuju da većina aplikanata nije pripadala korisnicima socijalne pomoći u trenutku apliciranja. Trend povećanja broja aplikanata koji nijesu korisnici socijalne pomoći u konstantom je porastu od oktobra 2020. godine.



## Djeca

Na osnovu intervjua sprovedenih radi procjene, može se zaključiti da je pandemija koronavirusa na djecu u Crnoj Gori uticala na više načina.

- I ova Brza procjena ukazuje na to da su gubitkom prihoda izuzetno pogođene porodice koje primaju socijalnu novčanu pomoć, domaćinstva sa samohranim roditeljem, romske porodice i porodice s istorijom zavisnosti od psihoaktivnih supstanci. Iako iznos socijalne pomoći nije smanjivan, nedovoljan je da omogući pristojan život ovakvim porodicama koje su tako prinuđene da dodatne izvore finansiranja traže u neformalnim oblicima rada.
- I dalje se u svim tipovima domaćinstava s djecom, primarne potrebe odnose na hranu i sredstva za higijenu. Treća hitna potreba varira u zavisnosti od vrste domaćinstva, a uključuje odjeću, lijekove i socijalizaciju, pristup internetu i uređaje za pristup učenju na daljinu. Djeca samohranih roditelja suočavaju se s povećanim rizikom u pogledu obezbjeđivanja smještaja, što je moguće povezano s troškovima istog.
- Djeci su potrebne zdravstvene usluge i podrška/pomoć prilikom učenja, posebno u sistemu učenja na daljinu. Prema navodima roditelja, romska djeca imaju brojne poteškoće u učenju na daljinu i potrebna im je značajna pomoć u obavljanju domaćih zadataka.
- Potrebu za psiho-socijalnom podrškom izražavaju porodice s djecom sa smetnjama u razvoju, s djecom na hraniteljstvu, i tamo gdje roditelji imaju istoriju korišćenja psihoaktivnih supstanci. Roditelji s istorijom zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, s djecom sa smetnjama u razvoju i samohrani roditelji izražavaju i potrebu za podrškom u čuvanju djece.

## Adolescenti i mladi

Nakon izbijanja pandemije, uspostavljeno je nekoliko sistema podrške za djecu, adolescente i mlade, uglavnom u oblasti obrazovanja dok je izostala podrška mentalnom zdravlju, kao posebno važna u novim okolnostima koje je pandemija nametnula.

- Iako su se adolescenti i mladi prilagodili online nastavi, Brza procjena je utvrdila da im izuzetno nedostaje socijalna komponenta obrazovanja.
- Većina adolescenata učenje na daljinu ocjenjuje relativno negativno i smatraju da su na taj način naučili manje nego putem klasične nastave, što će imati negativan uticaj na njihovo dalje školovanje. Većina ne bi bila saglasna s idejom da onlajn nastava postane jedan od segmenata redovnog školovanja. S druge strane, većina adolescenata smatra da bi bilo dobro u većoj mjeri koristiti tehnička sredstva u redovnoj nastavi.
- Većina adolescenata nije pratila nastavu preko televizijskih kanala, kao dio novog pristupa učenju na daljinu – više su im odgovarali onlajn alati i servisi za razmjenu poruka i materijala.
- Adolescenti i mladi ističu važnost mentalnog zdravlja tokom pandemije. Smatraju da, uopšteno gledano, tokom perioda pandemije nije bilo dovoljno psihološke podrške, posebno za mlade.



## Starije osobe

Starije osobe su sa zdravstvenog aspekta izuzetno ugrožene pandemijom, ali ne treba zanemariti ni ostale aspekte, između ostalog, potrebu za druženjem, posebno sa članovima porodice.

- Došlo je do značajnog porasta broja starijih domaćinstava kojima je bila potrebna podrška u dostavljanju hrane, posebno toplog obroka, sredstava za higijenu i ostalih neophodnih potrepština i lijekova. Hrana je i dalje prvi prioritet starijih ispitanika/ispitanica, nakon čega slijede lijekovi i higijenski proizvodi.
- Zbog ograničenog kretanja i druženja, prisutna je i povećana potreba za psiho-socijalnom podrškom i savjetovanjem – boravak u izolaciji nije lak i pogoduje rastu anksioznosti i straha za sopstveno zdravlje.
- Kad govorimo o javnim uslugama koje su im u ovom trenutku najpotrebnije, odgovori se ne razlikuju značajno u odnosu na ranije Brze procjene, iako postoji očekivani pad potrebe za zdravstvenim uslugama po smanjenju intenziteta pandemije. Naime, još uvijek su najhitnije: zdravstvene usluge, pomoć u kući i psihološka podrška.

## Osobe s invaliditetom

Ova Brza procjena je utvrdila da su ranjivosti koje su se pojavile početkom krize i dalje prisutne kod osoba s invaliditetom i njihovih porodica.

- Koronavirus je u prethodnom periodu uticao na životni standard osoba s invaliditetom. Mnogima su prihodi djelimično ili značajno umanjeni.
- Urgentne potrebe u prethodnih šest mjeseci odnosile su se na sport i rekreaciju, pristup internetu radi informisanja, sredstva za higijenu, lijekove i hranu. Među javnim uslugama i servisima, ispitanicima/ispitanicama su najpotrebnije zdravstvene usluge, ali i psihološka podrška i pomoć, kulturni sadržaji, pravne usluge i pomoć u traženju posla. Takođe, ispitanici/ispitanice pominju potrebu za ličnom asistencijom za djecu/osobe s invaliditetom i obrazovne usluge kao što su pomoć pri učenju, dopunska i dodatna nastava.
- Polovina ispitanika/ispitanica koja je tražila neku od javnih usluga u prethodnom periodu nije je uspjela dobiti. Oni koji su je dobili, uglavnom su veoma zadovoljni kvalitetom usluge.
- Ispitanici/ispitanice se najviše boje zdravstvenog rizika pandemije. Zdravstveni rizik je povećao troškove kupovine skupih vitamina, ali je povećao i zabrinutost i anksioznost. Zakazivanje pregleda bilo je otežanije nego što je to inače slučaj, a neki od ispitanika nisu ni išli kod doktora na redovne kontrole zbog straha od zaraze.



## Žrtve rodno zasnovanog nasilja

Rodno zasnovano nasilje je u kriznim periodima u porastu, što su pokazale sve tri brze procjene.

- Uprkos inicijalnim očekivanjima stručnjaka, broj žrtava smještenih u skloništima nije se povećao u 2020. godini, dok je broj poziva imao rast od 15%.
- Specijalizovani pružaoci usluga podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja izvještavaju o daljem pogoršanju socio-ekonomskog položaja žena, kao posljedici pandemije, ali i o porastu broja zahtjeva bivših korisnica za hranom ili finansijskom podrškom usljed gubitka posla ili prihoda.
- Istraživanje o rodним aspektima pandemije, koje su sproveli UNDP i UN Women, potvrdilo je očekivano: žene, posebno one koje pripadaju ranjivim grupama, nesrazmjerno su više pogođene krizom, i to ne samo zbog veće opterećenosti usljed cjelodnevnne brige o porodici, već i zbog gubitka prihoda.
- Do danas postoji samo jedna specijalizovana služba za žrtve rodno zasnovanog nasilja koja je integrisana u sistem i dijelom se finansira iz državnog budžeta – Nacionalna SOS linija. S druge strane, ostale NVO finansiraju rad svojih organizacija (odnosno usluga) sprovođenjem različitih projekata koje finansijski podržavaju uglavnom međunarodne organizacije. Ovaj model finansiranja bio je karakterističan i za period pandemije koronavirusom.
- Osim kampanje za podizanje svijesti javnosti i nabavke/distribucije lične zaštitne opreme grupama za zaštitu ženskih prava koje rade sa žrtvama, država nije dodijelila dodatnu finansijsku podršku ovim organizacijama kako bi osigurala njihov nesmetan rad – odnosno dostupnost specijalizovanih službi za podršku i usluga žrtvama rodno zasnovanog nasilja.
- Smanjena međusektorska i multidisciplinarna saradnja bila je primjetna tokom cijelog perioda trajanja mjera fizičke distance. Dinamika pandemije nalaže djelotvoran angažman, koordinaciju i saradnju više sektora i širokog spektra aktera – ne samo javnih institucija fokusiranih na zdravlje građana. Od ključne je važnosti prepoznati da socijalne i ekonomske poteškoće koje žrtve doživljavaju mogu imati direktan uticaj na njihovo zdravlje i bezbjednost.
- Postoji rizik da će prevencija i odgovor na rodno zasnovano nasilje nastaviti da slabi u predstojećem periodu, jer se, ionako oskudni resursi, usmjeravaju i na druge prioritete.
- Kao posljedica ekonomskog uticaja pandemije došlo je do razvoja novih oblika rodno zasnovanog nasilja. Žrtve su i dalje često u poziciji da prave tešku odluku opredjeljujući se između zaštite svoje bezbjednosti i zaštite dohotka i životnog standarda, a način na koji je sistem uspostavljen prije pandemije ne omogućava im da pomire te dvije potrebe.



## Djeca žrtve/svjedoci nasilja

- Nevladine organizacije koje rade s djecom žrtvama ili svjedocima nasilja prijavljuju dalji porast slučajeva nasilja. Ove organizacije identifikovale su i promjene do kojih je u toku aktuelne krize došlo u pogledu prirode nasilja – psihološko nasilje postalo je izraženije i vidljivije, a ono uključuje svađe između supružnika/partnera, ali i između roditelja i djece, posebno adolescenata.

## Domicilni Romi

Brzom procjenom socijalnog uticaja utvrđeno je da su mnogi članovi romske zajednice i dalje ozbiljno pogođeni pandemijom.

- Većina ispitanika/ispitanica iz ove grupe suočila se sa značajno umanjenim prihodima, ili ih je potpuno izgubila. Pandemija je u slučaju ove zajednice, prema njihovim navodima, siromaštvo pretvorila u ekstremno siromaštvo. Kako se većina Roma oslanja na prihode iz neformalne ekonomije, zabrane kretanja onemogućile su ovu zajednicu da stiče prihode.
- Prioritet za zajednicu je obezbjeđivanje hrane, sredstava za higijenu i lijekova.
- Učenje na daljinu predstavlja veliki problem, kako zbog izostanka tehničkih mogućnosti za praćenje nastave (kompjuteri, Internet, prostor) tako i zbog toga što roditelji nijesu dovoljno obrazovani da bi mogli pomagati djeci.

## Izbjeglance (azilanti), stranci koji traže međunarodnu zaštitu, osobe bez državljanstva (u riziku od apatridije)

**Izbjeglance (azilanti), uključujući i neke od izbjeglica s prostora bivše Jugoslavije i osobe u riziku od apatridije, i dalje su značajno pogođene uticajem pandemije.** Oni spadaju u najsiromašnije i najugroženije segmente stanovništva, s najneizvjesnijom socio-ekonomskom perspektivom.

- **Veliki procenat izbjeglica (azilanata), tražilaca međunarodne zaštite i osoba u riziku od apatridije i dalje je bez posla i bez mogućnosti da ostvare prihode.** Problem je i dalje veoma prisutan među tražiocima međunarodne zaštite u privatnom smještaju i izbjeglicama (azilantima), a nešto manje prisutan među izbjeglicama iz bivše Jugoslavije i licima u riziku od apatridije.
- **U aprilu 2021. godine, duže od godinu dana od početka pandemije, hrana, sredstva za higijenu i odjeća, i dalje predstavljaju osnovne i urgentne potrebe među izbjeglicama iz bivše Jugoslavije i licima u riziku od apatridije, dok hrana, smještaj i pomoć u učenju na daljinu predstavljaju urgentne potrebe tražilaca međunarodne zaštite u privatnom smještaju i izbjeglica (azilanata).**
- Nalazi istraživanja ukazuju na to da **i dalje postoje ozbiljne prepreke s kojima se romske i egipćanske izbjegličke zajednice susrijeću u praćenju programa učenja na daljinu, čime bivaju zanemarene i uskraćene u pogledu obrazovanja.** To se posebno odnosi na izbjegličku djecu, među kojom je polovina onih koji ne posjeduju televizor ili tablet, kao ni pristup internetu, što ih sprečava da ostvare pristup obrazovanju.



- Ispitanici/ispitanice su i dalje pesimistični u pogledu svojih izgleda u budućnosti. Većina ispitanika/ispitanica nastavila je da ističe snažnu zabrinutost za svoju ekonomsku perspektivu i mogućnost nalaženja posla, odnosno ostvarenja prihoda.

### Migranti (sezonski radnici, stranci)

Broj radnika migranata u Crnoj Gori znatno je smanjen nakon izbijanja pandemije novog koronavirusa, naročito onih s privremenim radnim dozvolama, koji su izgubili posao i vratili se u svoju zemlju porijekla što dokazuju i posljednji prikupljeni podaci iz aprila 2021. Međutim, određeni broj radnika migranata i dalje boravi u Crnoj Gori. Prema podacima prikupljenim za potrebe ove procjene, oni žive s djelimično smanjenim prihodima.

- Većina ispitanika/ispitanica navodi proizvode za higijenu i lijekove kao svoju prioritetnu potrebu, nakon čega slijede smještaj i sport i rekreacija. Od javnih usluga koje su im trenutno najpotrebnije, na prvom mjestu su zdravstvene usluge i pomoć u pronalaženju posla, a pojedini navode i psihološku pomoć.
- Mnogi migranti, posebno niskokvalifikovani radnici, i dalje žive u stambenim objektima lošeg kvaliteta koje dijele s velikim brojem ljudi, čime je i rizik od zaraze veći.
- Radnici na gradilištima i dalje su posebno su izloženi riziku od infekcije. Postoji bojazan da neki migranti s neregulisanim statusom neće željeti da prijave ukoliko im se pogorša zdravstveno stanje, povećavajući tako rizik od zaraze.
- I dalje postoji opasnost da će poslodavci, suočeni s ograničenim pristupom radnoj snazi, zloupotrijebiti prava radnika, posebno tako što će im ograničavati kretanje i mogućnost povratka u zemlju porijekla.

### Lica koja se nalaze u zatvoru, uključujući djecu u zatvoru i vaspitnoj ustanovi nezavodskog tipa

- Prevencija širenja rizika od koronavirusa poboljšana je u odnosu na prethodni izvještaj iz 2020. godine zahvaljujući dostupnosti lične zaštitne opreme, vakcinaciji policijskih službenika i zatvorenika, i zahvaljujući popravljaju uslova boravka u više pritvorskih jedinica širom zemlje.
- Iako nije bilo infekcija u zatvorima do sredine juna 2020. godine, od tada je 137 zatvorenika bilo pozitivno na virus, a jedna je zatvorenica preminula od posljedica.
- Iako se ukupan broj zatvorenika smanjio, prenatrpanost u istražnim zatvorima ostaje jedan od velikih faktora rizika širenja virusa.
- Nakon jednogodišnje zabrane, posjete u zatvoru dozvoljene su od marta 2021. godine. Međutim, dozvoljena je samo jedna posjeta mjesečno, dok je prije pandemije bilo dovoljeno 4–6. Rezultat toga je smanjena psiho-socijalna podrška porodica zatvorenicima. Ovo se odnosi i na odrasle i na djecu, ali teže pada djeci.
- Zahvaljujući IT laboratoriji u Centru Ljubović, sva djeca su bila u mogućnosti da prate učenje na daljinu iako Centar i dalje nema dovoljno kapaciteta u kadrovima da podrži djecu u procesu učenja.
- Nema dovoljno sredstava za higijenu u Centru Ljubović.



## LGBTI populacija

- Skoro polovina ispitanika i ispitanica iz LGBTI populacije izgubilo je cjelokupan prihod ili više od polovine svojih prihoda u proteklih pola godine. Takođe, preko polovine je zabrinuto za ekonomsko stanje i nemogućnost da izdržavaju svoju porodicu. Najbitnija potreba koju treba zadovoljiti u ovom trenutku jeste da se obezbijedi adekvatno sklonište.
- Kao i 2020. godine najurgentnija potreba LGBTI zajednice je psiho-socijalna podrška. U prethodnom periodu je postojala neka kratkoročna podrška donatora organizacijama koje se bave zaštitom prava i pružanjem usluga LGBTI zajednici, ali to nije dugoročno dovoljno.
- Govor mržnje prema LGBTI zajednici je konstanta crnogorskog društva. Ipak, UN-u nije su poznati slučajevi da je pandemija koronavirusa dodatno podstakla govor mržnje prema LGBTI zajednici.
- Nevladine organizacije koje se bave zaštitom prava LGBTI zajednice bile su zabrinute za njihovo pravo na privatnost, posebno kad se njime uslovljava pomoć u hrani.

## Osobe u nepovoljnoj ekonomskoj situaciji koje ne koriste mjere socijalne zaštite

- U posljednjih godinu dana raste broj nezaposlenih, a među njima su posebno pogođene višechlane porodice koje ne primaju nikakav vid socijalne pomoći. Najveći dio njih se tokom pandemije prvi put obratio Crvenom krstu za pomoć. Najveći broj ispitanika/ispitanica ne može da ostvari pravo na pomoć kod Centara za socijalni rad, jer ne ispunjavaju stroge zakonske uslove.
- Veliki broj ljudi koji pripadaju ovoj kategoriji u prethodnom periodu izgubio je sve ili skoro sve prihode. Ova grupa ljudi ima najveću potrebu za hranom, a pored toga za higijenskim sredstvima, odjećom, lijekovima i sredstvima koja su djeci potrebna za pohađanje učenja na daljinu.
- Kad je u pitanju podrška u uslugama prioritet ove grupe ljudi je pomoć u traženju posla.

## Podstanari

- Mnogi ljudi u ovoj kategoriji su izgubili posao tokom pandemije, što je dovelo do toga da izgube dio prihoda ili cjelokupne prihode.
- Iz prethodno navedenog razloga pronalaženje posla jedna je od najhitnijih potreba lica koja žive kao podstanari. Pored toga, njima su neophodne pravne usluge i pomoć za brigu o djeci.
- Većina ispitanika koji pripadaju ovoj grupi nije ni pokušala da ostvari pristup nekoj od dostupnih javnih usluga. Među onima koji jesu, zdravstvene usluge i pomoć u brizi o djeci su najčešće tražene.
- Trenutno su za ovu populaciju najhitnije potrebe za smještajem, hranom, lijekovima, uređajima za učenje na daljinu i sredstvima za održavanje higijene.







# Preporuke

Tri talasa brze procjene socijalnog uticaja su potvrdila da je pandemija u prvi plan stavila postojeće socijalne nejednakosti i pojačala ih, pa čak stvorila i nove budući da su određeni segmenti populacije izloženi dodatnim ranjivostima.

Svrha preporuka datih u nastavku teksta jeste podstaći diskusiju o tome kako se treba pozabaviti postojećim i novonastalim ranjivostima u kontekstu efikasnijeg odgovora na pandemiju. Predložene su trenutne mjere za neposredno ublažavanje posljedica krize, ali i sistematski srednjoročni i dugoročni odgovori. Preporukama se želi skrenuti pažnja donosiocima odluka na neophodnost da se takvi odgovori prilagode potrebama najugroženijih djelova društva. Takav pristup zasniva se na uvjerenju da nijedan član društva ne smije biti izostavljen, na principu poštovanja ljudskih prava i međunarodnim obavezama u pogledu zaštite izbjeglica, kao i na svijesti o tome da su svi ovi elementi važni za održiv i efikasan odgovor.<sup>43</sup>

- Neophodno je nastaviti s kontinuiranim praćenjem socioekonomskog stanja ranjivih grupa, kako bi se mogla planirati i sprovesti adekvatna i učinkovita intervencija radi njihove zaštite.
- Neophodno je intenzivirati napore da se osigura stalna dostupnost i pristupačnost javnih usluga za sve građane, a posebno one koji pripadaju ranjivim grupama.
- U periodu oporavka od posljedica pandemije neophodno je ojačati sprovođenje i uvođenje novih usluga, precizno targetiranih aktivnih politika tržišta rada i mjera radi zapošljavanja ili podrške samostalnom zapošljavanju onih koji su tokom pandemije izgubili posao i izvore prihoda, uključujući i mlade (privremeni/sezonski poslovi, stažiranje i mogućnosti stručne prakse, tj. učenja na radnom mjestu).
- Prilikom dizajniranja politika i mjera podrške ranjivim grupama, neophodno je osigurati njihovo direktno uključivanje u osmišljavanje rješenja i odluka koje se odnose na njih.
- Obezbijediti pristupačan sistem kontinuiranog i prilagođenog informisanja građana, a posebno pripadnika ranjivih grupa, o servisima koji im stoje na raspolaganju za ublažavanje posljedica pandemije kovida 19, o njihovim pravima i drugim bitnim činjenicama koje ih se tiču.

## Specifične preporuke

Za svaku od ranjivih grupa date su sljedeće specifične preporuke:

### Djeca, adolescenti i mladi

- Djecu je neophodno zaštititi od siromaštva i socijalne isključenosti ciljanim i energičnim odgovorom sistema socijalne i dječje zaštite, koji bi nudio pakete koji integrišu materijalna davanja i kvalitetne, inkluzivne usluge na osnovu prepoznatih potreba svakog djeteta u kontaktu sa sistemom. U najkritičnijim slučajevima treba obezbijediti i ad-hoc podršku u hrani i osnovnim potrebštinama do stabilizacije situacije.

43 Vidjeti: UN Framework for the Immediate Socio-Economic Response to COVID-19, April 2020, p. 9 [Okvir UN za neposredni socio-ekonomski odgovor na kovid 19, april 2020. str. 9]. Vidjeti i: United Nations, COVID-19 and Human Rights: We are all in this together, April 2020. [Ujedinjene nacije, kovid 19 i ljudska prava: U ovome smo zajedno, april 2020]



- Osigurati da djeca, uključujući djecu izbjeglice, odrastaju u sigurnom i brižnom okruženju kroz jačanje usluga za alternativno zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja, djece žrtava porodičnog nasilja i druge ranjive djece. Da bi se to postiglo, neophodno je ojačati usluge srodničkog i nesrodničkog hraniteljstva, urgentnog i specijalizovanog hraniteljstva.
- Nastaviti i proširiti usluge psihološke podrške djeci, adolescentima i mladima kroz linije za pomoć i u okviru javnih servisa (škole, domovi zdravlja).
- Obezbijediti podršku roditeljima i starateljima djece s invaliditetom, posebno samohranim roditeljima i starateljima.
- Osigurati kvalitetno i inkluzivno obrazovanje za djecu, mlade i adolescente što podrazumijeva ulaganje napora da se dopre i do onih koji nemaju pristup digitalnim tehnologijama, nijesu povezani putem digitalnih tehnologija, a pritom ojačati programe ovladavanja vještinama i programe sticanja istrajnosti.
- Nastaviti napore radi povećanja kvaliteta i standardizacije učenja na daljinu, te balansiranja opterećenja učenika, kako bi sistem bio u stanju da pruži kvalitetno obrazovanje adolescentima. Obezbijediti više nastavnika za pomoć učenicima u savladavanju gradiva.
- Djeci je potrebna podrška u učenju i nadoknađivanju zaostatka izazvanog krizom. Dodatno, potrebno je uložiti napore da djeca u najvećoj mogućoj mjeri nastavu prate u školi.
- Obezbijediti nesmetan povratak djece pristupu zdravstvenim uslugama.
- Osnažiti postojeće programe sticanja istrajnosti i ukazati na važnost razvoja inovativnih programa ovladavanja vještinama potrebnim na tržištu rada.
- Uložiti dodatne napore za podršku zapošljavanju mladih, s naglaskom na razvoj servisa karijernog vođenja, uključujući stažiranje i mogućnosti stručne prakse, tj. učenja na radnom mjestu kako za mlade tako i za adolescente, kako bi se spriječilo da jedna generacija bude „izgubljena“ usljed krize izazvane koronavirusom.
- Povećati broj dostupnih servisa za djecu i adolescente i unaprijediti ih da bi se osigurala podrška očuvanju i unapređenju mentalnog zdravlja.

### Starije osobe

- Nastaviti distribuciju hrane, sredstava za ličnu higijenu, lijekova i ostalih potrepština, organizovano u skladu sa svim medicinskim pravilima postupanja, sa ciljem da se prevenira rizik za najranjivije starije osobe.
- Nastaviti s podsticanjem i obukama starijih osoba za upotrebu novih tehnologija i dostupnih IKT alata za komunikaciju (Vajber, Vocap, Skajp, Zum itd.), kao i sa stručnim savjetovanjem da bi se povećala njihova pripremljenost za moguće talase pandemije.
- Nastaviti s kampanjom informisanja starije populacije o značaju vakcinacije protiv koronavirusa kao i podizanje svijesti o njenim društvenim i zdravstvenim aspektima.

## Osobe s invaliditetom

- Potrebno je poboljšati kvalitet i standarde zdravstvenih usluga i protokole za liječenje i tretman osoba s invaliditetom da bi se smanjio dodatni negativni uticaj na zdravlje tokom krize i spriječilo da OSI ostanu uskraćene za najosnovnije zdravstvene usluge. Inkluzivne usluge socijalne zaštite i ciljane mjere za smanjenje siromaštva OSI, kao i njihovo redovno i adekvatno finansiranje, moraju biti razvijene da bi se smanjio negativni socijalni uticaj i rizik od marginalizacije OSI tokom krize.
- Uspostavljanje nacionalnog institucionalnog okvira za saradnju između države i osoba s invaliditetom – savjetodavnog tijela za prava osoba s invaliditetom i uključivanje osoba s invaliditetom i njihovih predstavničkih organizacija u odlučivanje u vezi s donošenjem mjera za sprečavanje širenja koronavirusa, a naročito u predlaganju i usvajanju mjera zaštite, ali i (inkluzivnih) mjera za oporavak od krize. Vlada bi trebalo da razvije strategiju oporavka s ciljanim mjerama podrške za osobe s invaliditetom i njihove porodice uz veću finansijsku podršku na nacionalnom i na lokalnom nivou. Mjere bi trebalo da odražavaju različitost invalidnosti i da isprave nedovoljno sveobuhvatno razumijevanje invalidieta koje ograničava pristup postojećoj podršci – ostavljajući mnoge osobe s formalno neprepoznatim oštećenjima/invalidnostima bez podrške usljed diskriminatornih odredbi u važećim politikama na koje se Vlada oslanja prilikom kreiranja mjera.
- Finansijska podrška bi trebalo da uključuje plaćeno odsustvo za osobe s invaliditetom i za članove njihovih porodica, povećanje iznosa lične invalidnine, podršku organizacijama osoba s invaliditetom u obezbjeđivanju mjera zaštite i zdravlja na radu (maske, sredstva dezinfekcije, prioritetna vakcinacija u organizovanim uslovima), ali i drugih materijalnih davanja, uključujući posebno pokrivanje dodatnih troškova prouzrokovanih invaliditetom. Pritom je važno da je postupak prijavljivanja za bilo koju vrstu podrške lako dostupan i bez ikakvih troškova za osobu koja je traži, kao i da se na zahtjeve odgovora efikasno i blagovremeno.
- Uz navedeno, neophodno je razviti programe i mjere podrške u vezi s rehabilitacijom, rehabilitacijom i programe podrške za sticanje veće zapošljivosti, ličnog razvoja i kapaciteta za samozapošljavanje i kompetencije potrebne u savremenom društvu (uključujući IT i digitalnu transformaciju). I na kraju, svi ostali programi ekonomskog oporavka namijenjeni građanima/građankama treba da uključuju i osobe s invaliditetom.

## Žrtve rodno zasnovanog nasilja

- Sprovoditi aktivnosti za podizanje svijesti javnosti o rodno zasnovanom nasilju i osnažiti žene da takvo nasilje prijavljuju, čak i u kriznoj situaciji koja je posljedica pandemije. Osigurati da aktivnosti i komunikacija sa zajednicom podrazumijevaju i informacije o riziku od povećanog nasilja u porodici, riziku od seksualne eksploatacije djece i informacije o dostupnim uslugama podrške. Posebno je važno ostvariti takvu komunikaciju sa žrtvama nasilja koje se nalaze u izolaciji s partnerima ili drugim članovima porodice koji su skloni zlostavljanju.

- Osigurati da su u organima za donošenje odluka jednako zastupljeni muškarci i žene, kao i da u njihov sastav ulaze stručnjaci za rodna pitanja, seksualno i reproduktivno zdravlje i rodno zasnovano nasilje.
- Ojačati finansiranje servisa poput telefonskih linija za pomoć, kriznih centara i skloništa za rad tokom pandemije, ali i kasnije, tokom ekonomskog oporavka. Dodatno istražiti načine na koje tehnologija može doprinijeti borbi protiv rodno zasnovanog nasilja. Razmotriti mogućnosti pružanja pravne i psihološke podrške, imajući u vidu rodne razlike u pristupu tehnologiji.
- Uspostaviti blisku saradnju i komunikaciju među postojećim formalnim i neformalnim društvenim grupama, kao što su grupe za zaštitu ženskih prava, organizacije civilnog društva i organizacije žena, i tako podržati njihove napore da obezbijede hitne odgovore i doprinesu sprečavanju društvene isključenosti.
- Uvesti socioekonomske mjere kojima bi se podržale žrtve svih oblika nasilja, uzimajući u obzir specifičnost njihove situacije i njihovih ranjivosti. Posebno obratiti pažnju na žrtve seksualnog nasilja i uključiti mjere koje će im garantovati sigurnost za posao tokom boravka u skloništim.

### **Domicilni Romi**

- Treba proširiti listu korisnika u Narodnoj kuhinji na sve romske i egipćanske porodice koje imaju primanja manja od 150 EUR.
- Treba ispitati pokrivenost terena digitalnim sredstvima u porodicama s djecom, koja su školskog uzrasta, kao i snabdijevanje škola koje pohađaju romski i egipćanski đaci, digitalnim sredstvima potrebnim za učenje na daljinu.
- Treba organizovati program za zapošljavanje i opismenjavanje/edukaciju odraslih, te radionice za podršku i motivaciju, te senzitivisanje poslodavaca protiv diskriminacije.

### **Izbjeglice (azilanti), tražioci međunarodne zaštite i osobe u riziku od apatridije**

- Osigurati da izbjeglice (azilanti), tražioci međunarodne zaštite i osobe u riziku od apatridije budu obuhvaćeni svim socioekonomskim mjerama da bi se ublažio uticaj mjera koje su usvojene radi suzbijanja širenja koronavirusa i pokretanja društveno-ekonomskog oporavka.

### **Lica koja se nalaze u zatvoru, uključujući djecu u vaspitnoj ustanovi nezavodskog tipa**

- Kako se pandemiološka situacija popravlja, treba ubrzati napore da se poveća broj dozvoljenih posjeta članova porodice i drugih zatvorenicima važnih lica, posebno kad su u pitanju djeca koja se nalaze u zatvoru. Važno je obezbijediti češći direktni fizički kontakt da bi se povećao nivo psiho-socijalne podrške licima u zatvoru, a posebno djeci. Alternativni načini kontakta ne mogu adekvatno zamijeniti lični kontakt.
- U periodu kad su posjete ograničene, treba obezbijediti česte i besplatne alternativne načine komunikacije zatvorenika s porodicama.

- Treba nastaviti s unapređenjem fizičkih uslova u zatvorskim i pritvorskim jedinicama, a tamo gdje je to neophodno treba graditi nove da bi se obezbijedili adekvatni uslovi za boravak ljudi, uključujući zdravstvene i higijenske, i u Bijelom Polju i u Pljevljima.
- Obezbijediti razvoj ljudskih kapaciteta u Centru Ljubović da bi se djeci koja se tamo nalaze omogućila najbolja moguća podrška u datim uslovima i da bi se obezbijedila podrška u onlajn nastavi ukoliko ponovo dođe do takve situacije.

### **LGBTI populacija**

- Treba podržati članove LGBTI zajednice, prije svega one koji su izgubili prihode i stoga nijesu bili u mogućnosti da priušte krov and glavom pa su morali da se vrate u primarne porodice gdje nijesu dobrodošli.
- Kroz podršku nevladinim organizacijama treba obezbijediti psiho-socijalnu pomoć članovima LGBTI zajednice.
- Nadležni treba da vode računa o poštovanju prava na privatnost i da insistiraju samo na podacima koji su zaista neophodni kao uslov za dobijanje pomoći zbog pandemije koronavirusa.

### **Osobe u nepovoljnoj ekonomskoj situaciji koje ne koriste mjere socijalne zaštite**

- Mnogo je pojedinaca i porodica koje su ostali bez primanja usljed pandemije ili su već ranije bili pogođeni siromaštvom, a nijesu korisnici/korisnice socijalne zaštite. Ovu grupu treba imati na umu pri kreiranju svih mjera oporavka od pandemije.
- Pored humanitarne pomoći u vidu hrane, sredstava za higijenu, pelena i odjeće potrebno je obezbijediti novčanu pomoć ili subvencije, posebno za ljude koji imaju dugovanja za stanarinu i struju, kao i za one porodice čiji članovi imaju posebne zdravstvene potrebe, kao i pomoć za djecu da bi mogla da pohađaju nastavu (internet, telefon, tablet).
- Osim takvih, urgentnih mjera podrške, za ovu grupu je neophodno obezbijediti podršku u pronalaženju posla i stalnih izvora prihoda.
- Djeci u ovim porodicama treba obezbijediti podršku u vezi s vanškolskim i rekreativnim aktivnostima, kao i podršku za pohađanje nastave gdje je to neophodno.
- Imajući u vidu da ova lica, zbog neispunjavanja uslova za korišćenje mjera socijalne zaštite, ne mogu dobiti podršku od Centara za socijalni rad u tom smislu, pa je nejasno kome se mogu obratiti za pomoć, potrebno je obezbijediti način, tj. odrediti instituciju ili organizaciju koja će biti podrška ovoj grupi ljudi.

## Podstanari

- Potrebno je naći način da se evidentiraju podstanari da bi se mogle planirati mjere podrške za ovu populaciju.
- Pomoć bi trebalo da uključi subvencije za plaćanje zakupa stanova, potpuno besplatan pristup zdravstvenom sistemu i lijekovima, umanjenja računa za struju, vodu i ostale komunalije (subvencije).
- Kreirati mjere podrške za zapošljavanje nezaposlenih članova ove populacije. Zavod za zapošljavanje Crne Gore bi trebalo da razvije program pomoći pri zapošljavanju članova podstanarskih porodica kao prioritet. Neophodna je saradnja državnih i lokalnih vlasti u kreiranju mjera podrške licima u podstanarskom statusu.



**UNITED NATIONS**  
**MONTENEGRO**

